بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان

(سێ وتار)

دکتۆر کامەران ئەمین ئاوە

بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان

(سێ وتار)

دکتۆر کامەران ئەمین ئاوە

٢٠٢٢

خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

- **بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان**
- **دکتۆر کامەران ئەمین ئاوە**
- **نەخشەسازی ناوەوە: ڕێدار جەعفەر**
- **بەرگ : ڕێمان**
- **نرخ:** ٤٠٠٠ **چوار هەزار** دینار
- **چاپی یەکەم:** ٢٠٢٢
- **تیراژ:** ٥٠٠ دانە
- **چاپخانەی: هێڤی**
- **لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (٥٣) ساڵی (٢٠٢٢)ی پێ دراوە.**

زنجیرەی کتێب (١٠٧٩)

هەموو مافێکی بۆ خانەی موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێرست

کوردستان لە سەرەتاکانی سەدە١٩ی زایینی هەتا کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهان..... ٧
کورتە شوێنەوار و خەڵک ناسیی کوردستان.. ٩
کوردستان لە گەمەی وڵاتە زلهێزەکاندا.. ١٣
گرینگیی ئابووریی کوردستان ٢٣
هەوراز و نشێوەکانی بزووتنەوەی کورد ٣٣
کۆتایی ٥٥
بیری چەپ و دۆزی سەربەخۆیی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان ٦٣
بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد و بیری چەپ لە ئێران ٦٥
حزبی کۆمۆنیستی ئێران و کێشەی نەتەوەیی ٨٤
پرسی کورد لە سەربەخۆییەوە بۆ خودموختاری ٩٣
بیری چەپ و مەسەلەی نەتەوەیی ١٠٦
چەپ و مەسەلەی نەتەوەیی پاش شۆڕشی ساڵی ٥٧ی هەتاوی ١١١
چەپی کورد و پرسی نەتەوایەتی ١١٣
کۆتایی ١١٩
حیزبی توودەی ئێران و بزووتنەوەی نەتەوەی کورد لە ئێران دا ١٢١
هەڵوێستی حیزبی توودەی ئێران ١٢٣
بنەما فکرییەکانی حیزبی توودەی ئێران ١٣٢
حیزبی توددەی ئێران و بزووتنەوەی کورد پاش شۆڕشی. ١٤٦

کوردستان
لەسەرەتاکانی سەدەی ١٩ی زایینی
هەتا کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانی

کورته شوێنەوار و خەڵک ناسیی کوردستان

(ڕێژەی دانیشتووانی کورد و سنوورەکانی)

گەلی کورد وەک یەکێک لە کۆنترین گەلانی جیهان بە ئەژمار دێ. ڕەوتی پێکهاتنی قەومیی کورد[1] لە باکووری مێزۆپۆتۆمیا (دوو چۆمان) ڕووی داوە. مێژووی کورد وەک یەکێک لەکۆنترین گەلانی جیهان دەگەڕێتەوە ساڵەکانی پێش زایین. یەکەمین بەڵگە مێژووییەکان دەربارەی کورد لە ئاسەواری ئاسۆرییەکانی هەزارەی سێهەمی پێش زاییندا دیتراونەتەوە. کوردستان شوێنی هەوەڵین ئاسەوارەکانی شارستانییەتی سەرەتایی پێش زایینە. دۆزراوەکانی کرماشان سەلمێنەری بوونی ئینسان لە سەردەمی پالیۆلیتیک لە ڕایەڵی ئێرانە.[2] هەوەڵین بەڵگە حاشاهەڵنەگرەکانی نیشتەجێبوونی مرۆڤ کە لە ئەشکەوت و حەشارگەکانی چیای زاگرۆس لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دیتراونەتەوە لە باری مێژووییەوە دەگەڕێنەوە بۆ نیوەڕاستەکانی

---

[1] Ethnogenesis

[2] Paleolithic

یەکەمین قۆناغی سەردەمی بەرد، دەستپێکی درووستکردنی ئامرازی بەردی بە دەستی ئینسان

سـەردەمی پالیۆلیتیـک یـان سـەردەمی ماوسـتێریەن[3] لە دەوروبەری ١٠٠ هەزار ساڵی پێش زایین.

بەپێـــی ئەو کەنـــدوکۆژانەی لە ســـاڵانی ١٩٤٩ و ١٩٥١ی ز. لە ئەشکەوتەکانی بێستوون و تمتمە (لە دۆڵی نازلوو لە باکووری گۆمی ورمـێ) لە لایەن گرووپێکـی شـوێنەوارناس بە سەرپەرستیی زانـای ئەمریکـایی پرۆفیسـۆر کـارلتۆن کـوون[4] کـراوە، ئاسـەواری ئینسـانی سـەردەمی پالیۆلیتیـک لەم شـوێنانەدا دۆزراونەتەوە. دیتـنەوەی دانە گەنــم و ئــامرازی تیــژی لە بەرد درووســتکراو، هەروەهــا ئاشـــی ســـەرەتایی لە گونـــدەکانی "ئاســـیاو" و "تەپەی ســـەرا" لە نیزیکـــی کرماشــان پێشــاندەری کشــتوکاڵ و ژیــانی گونــدی لە هەزارەکــانی هەشـتەم و نـۆهەمی پـێش زایینە. هەروەهـا لە نـاوچە شـاخاوییەکانی زاگـرۆس، هەوەڵـین ژیـار لەسـەر بنەمـای کشـتوکاڵ و ئاژەڵـداری و ژیانی گوندی پێک هـاتووە، ئەم گۆڕانە لە شـێوازی ژیـان لە هەزارەی حەوتەمــی پــێش زایــین لە کوردســتان و ئاســیای بچــووک لە لایەن شوێنەوارناســەکانەوە ســەلمێندراوە. دۆزیــنەوەی قەڵای جەرمــۆ[5] لە لایەن ڕابێرت جان برێیدوود[6] مرۆڤ و شوێنەوارناسی ئەمریکایی لە ڕۆژهەڵاتی شاری کەرکووک لە باشووری کوردستان باشترین بەڵگە بـۆ سـەلماندنی ژیـانی نیشـتەجێیی و گونـدیی لە هەزارەی حەوتەمـی پێش زایین لەم نـاوچەیەدایە. لە ناوچەکـانی "پشـت کێوی" لۆڕسـتان و

---

[3] Mousterian سەردەمی ماوستێریەن لە نێوان ساڵەکانی ١٦٠ هەزار هەتا ٤٠ هەزاری پێش زایینە

[4] Carlton Coon

[5] Jarmo

[6] Robert John Braidwood

"دەشـتی ئەیـوان"یش لە بـاکووری ئـیلام، ئـاواییەک دیتـراوەتەوە کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی ۲۳۰۰ یان ۲۲۰۰ی پێش زایین.

کوردستان وەکوو وڵات و دەوڵەتێکی سـەربەخۆ لە هیچ نەخشـەیەکی جیهانیـدا تۆمـار نەکـراوە و زۆرتـر مانـا و مەفهـوومێکی ئەتنـۆگرافیکی[۷] هەیە. کوردستان لە بەشی ناوەندیی ڕۆژئاوای ئاسیا کەوتۆتە نێوان ۳٤ – ٤٠ پـلەی پانـایی بـاکووری و ۳۸-٤۸ پـلەی درێژایـی ڕۆژهەڵاتـی. درێژایی کوردستان لە ڕۆژئاواوە بۆ ڕۆژهەڵات نیزیکەی هەزار کیلۆمیتر و لە بـاکوورەوە بـۆ باشـوور لە ۳۰۰ هەتـا ٥۰۰ کیلـۆمیترە. بە گشـتی پانتـایی کوردسـتان نیـزیکەی ٤٥۰ هەزار کیلـۆمیتری چوارگۆشـەیە (۲۰۰ هەزار کیلـۆمیتری چوارگۆشـە لە تورکیـە، پتـر لە ۱٦۰ هەزار کیلـۆمیتری چوارگۆشــە لە ئێـران و نـزیکەی ۷٥ هەزار کیلـۆمیتری چوارگۆشــە لە عێــراق، هەروەهــا ۱٥ هەزار کیلــۆمیتری چوارگۆشــە لە ســووریە).[۸] کوردســتان تــا ڕادەیەک شــکڵی چەمــاوە یــان کەوانەیــی هەیە. لای دەرپەڕیــوی بەرەو بــاکووری ڕۆژهەڵاتە، واتە شــوێنێکە کە پــاڵی بە ناوچەکانی باشووری قەفقازەوە داوە. [۹]

دیاریکردنی سنوورەکانی کوردستان بە وردی، بە هـۆی نەبـوونی دەوڵەتێکی سـەربەخۆ کـارێکی هاسـان نییە و تەنیـا دەکـرێ بـاس لە

---

[7] Ethnographic

خەڵک ناسی، ڕەگەزناسی، لە ڕوانگەی نیشانە و تایبەتمەندییەکانی ڕەگەزییەوە

[۸] لازاریف، محوی و ... کردستان معاصر، صص ۱٥-۱٤ترجمە کامران امین آوە، چاپ دوم، نشر روشنگری، آلمان ۲۰۱۷

[۹] ن. ز. مۆساکی، کوردستان: سامان و سیاسەت، بەرگی یەکەم، لاپەڕەی ۱۲، ئەنستیتووی ڕۆژهەڵاتناسی، مۆسکۆ ۲۰۰٥

ســنووره ڕێژەییەکــانی کوردســـتان بکــرێ. ســنووره مێژوویـــی و قەومییەکانی کوردستان، هێڵەکانی سنوور و کەوشەونی کوردستان لە ســـەدەی نێوەڕاســـت لە لایەن بیرمەنـــد و مێژووناســـی کـــورد میرشـــەرەف خـــانی بدلیســییەوە لە ســالّی ١٥٩٦ی ز.دا بەم چەشــنە دیـاری کـراون: "سـنوور و کەوشـەنی ولاتـی کـوردان – کە نـاوی کوردســتانە – لە ســەر لێــواری دەریــای هــورمزەوە – کە لەســەر کەنـاری دەریـای هینـد هەڵکەوتـووە – دەسـت پێـدەکا و لەوێـوە بە خەتێکی ڕاست دەکشێ و دێ هەتا لە مەڵبەندی مەلاتییە و مەرعش دەبـــڕێتەوە. ولاتـــی فـــارس و عێراقـــی عەجەم، ئازەربایجـــان و ئەرمەنسـتانی چکۆلە و ئەرمەنسـتانی گەورە، دەکەونە لای بـاکووری ئەو خەتەوە. عێراقی عـەرەب و مووسـڵ و دیاربەکر دەبنە باشـووری ئەم سـنوورە. سـەرەڕای ئەوەش هـۆز و تیـرە زۆر و زەوەنـدەکانی کـورد لەو پەڕی مەڵبەنـدی ڕۆژهەلاتەوە دایـانگرتووە و تێیـدا بـلاو بوونەتەوە و ئەو سەریان گەیوەتە ئەو پەڕی مەڵبەندی خۆرنشین".[١٠]

کوردەکـان بەشـێکی بەرچـاو لە ڕێـژەی دانیشـتووانی ڕۆژئـاوای ئاسـیایان پێـک هێنـاوە. لەبەر نەبـوونی سـەرچاوە و سـەرژمێرییەکی زانســـتی نـــاکرێ ڕێـــژەی کوردەکـــان لە کۆتـــایی ســـەدەی ١٩ و ســـەرەتاکانی ســـەدەی ٢٠ی ز. بە وردی حیســـاب بکـــرێ. بەپێـــی بەراوردی کتێبـــی "زەرد"ی فەڕانســـە ڕێکەوتـــی ١٨٩٢ی ز ڕێـــژەی دانیشتووانی کوردستانی عوسمانی ٣.١٢.٨٧٩ کەس بووە، بە باوەڕی

---

[١٠] میرشەرەف خانی بدلیسی، شەرەفنامە، مێژووی ماڵەمیرانی کوردستان،لاپەڕەی٢٢-٢١ وەرگێڕانی مامۆستا هەژار، چاپی هەشتەم. پەخشانگای پایز، تاران ١٣٩٣

شێخ مەردوخ ئەگەر کوردەکانی ئێرانیشی لێ زیاد بکەین ئەم ژمارەیە بە نیزیکەی ٥ میلیۆن دەگا[١١] [یرواند ئابراهامیان لە کتێبی "ئێران لە نێوان دوو شۆڕش"دا باس لە ڕێژەی ٨٠٠ هەزار کوردی ئێران لە ساڵی ١٨٥٠ی ز.دا دەکا].[١٢]

لە کۆتاییەکانی دەیەی سێهەمی سەدەی بیستەمدا ڕێژەی تەواوی کوردەکان ٧.٥ میلیۆن بووە. لەوە دەچێ ڕێژەی کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە کۆتایی دەیەی دووهەمی سەدەی ٢٠، بێ لەبەرچاوگرتنی لوڕ و بەختیارییەکان وەکوو خزمی ئەتنیکیی ئەوان، یەک و نیو هەتا ٢ میلیۆن بووبێ. [١٣]

کوردستان لە گەمەی وڵاتە زلهێزەکاندا

لە کۆتایی سەدەی ١٨ و سەرەتای سەدەی ١٩ی زایینیدا، ڕۆژئاوای ئاسیا پاش چەندین سەدە شەڕ و دژبەریی ئێران و عوسمانی، تووشی گۆڕانێکی خێرا هات. ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و نیزیک، هەروەها نیشتمانی کوردان بوو بە مەیدانی ململانێی زلهێزە جیهانییەکان وەکوو ڕووسیە، ئینگلیس و فەڕانسە و، پاشان ئوتریش

---

[١١] شیخ محمد مردوخ کردستانی، تاریخ کرد و کردستان و توابع یا تاریخ مردوخ، جلد اول، عده نفوس کردستان ص ٥٨، چاپ دوم، ١٣٥١

[١٢] یرواند آبراهامیان، ایران در بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، جدول شماره ١، ساختار قومی ایران ص ١٦، نشر نی، چاپ شانزدهم، تهران ١٣٨٩

[١٣] لازاریف و ... تاریخ کردستان صص، ١٧١ و ١٧٢، مسکو ١٩٩٩، ترجمه فارسی، منصور صدقی و کامران امین آوه، انتشارات فروغ، ، کلن، آلمان ١٣٨٦

(نەمسـا) و ئاڵمـان کە بە هـۆی لاوازبـوونی تورکەکـان خەریکـی مامەڵەکردن لەسەر خاکی عوسمانی بوون. بۆ وێنە فەڕانسە دەستی بەسـەر بـاکووری ئەفریقـادا، بریتانیـا بەسـەر ڕۆژهەڵاتـی عەڕەبـی و ڕۆژهەڵاتـی مـەدیترانەدا و ئـوتریش و ئیتالیـاش دەسـتیان بە سـەر باڵکـان و نـاوچەی دەریـای سـووردا گـرت. شـەڕەکانی ڕووسـیە - عوسـمانی و ڕووسـیە - ئێـران لە دەیەی ١٨٢٠ی زایینیـدا بـوون بە هۆی پێوەستبوونی گورجستان، باکووری ئازەربایجان و ڕۆژهەڵاتی ئەرمەنسـتان بە ڕووسـیە و نیزیکبـوونەوەی سـنووری ئەم وڵاتە لە کوردسـتان و کـاریگەریی ڕاسـتەوخۆ و ناڕاسـتەوخۆی مۆسـکۆ لە سەردەمی تزاردا، هەروەهـا باڵشـویکەکان پاش بە دەسەڵاتگەیشتنیان لە ئۆکتۆبری ١٩١٧ لە ژیانی سیاسی و چارەنووسی دواتری کوردان.

لە سـەرەتاکانی سـەدەی ١٩ی ز.دا کوردسـتان بەگشـتی هـاتە نێو گۆڕەپانی ململانێ و بەرژەوەندییەکانی ڕووسیە و ئینگلیسـەوە. هەتـا کۆتـایی ئەم سـەدەیە، سـەرەڕای گۆڕانی بـارودۆخی نێونەتەوەیی لەم نـاوچەیەدا، بەسـتێنێکی باشـی بـۆ گەشەسـەندنی شۆڕشـی ڕزگـاریخوازانەی کـورد پێـک هێنـابوو؛ بەڵام ڕکەبەریـی وڵاتە زلهێزەکـانی ڕۆژئـاوا و ڕووسـیە لەسـەر کوردسـتان، هەروەهـا بەرژوەندییان لە مانەوەی دەسەڵاتی تاران و ئەستەمبووڵێکی لاواز و دەسـتەمۆدا، بـووە بەربەسـتێکی جیـدی لەبەر دەم بـزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی گەلی کورد.

لە کۆتـایی سـەدەی نۆزدەدا بـارودۆخی نـاوچە تووشـی گـۆڕانێکی بنەڕەتی هـات، ترسـی ڕووسیە و بریتانیا و فەڕانسە لە ئاڵمان کە بە هۆی گەشەکردنی خێرای هێزی سپایی و ئابووری تێدەکۆشا جێ پێی خـۆی لە ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـتدا بە هێزتـر بکـا، بـوو بە هـۆی

نیزیکبوونەوەی ئەم کۆنە ڕەقیبانە، هەروەها دابەزینی هەستیاریی لەندەن و پاریس لە پاراستنی یەکپارچەیی خاکی ئێران و عوسمانی کە بۆ پێشگیریی لە دەستدرێژیی ڕووسیە کەلکیان لێ وەردەگرت. گرێبەستی ئینگلیس و ڕووسیە لە ٣١ی ئاگوستی ١٩٠٧ی ز.دا لە پێوەندیی لەگەڵ ئێران، ئەفغانستان و تەبەتدا ڕەنگدانەوەی بەرچاوی ئەم سیاسەتە بوو. بەپێی ئەم گرێبەستە تەواوی باکوور و باکووری ڕۆژئاوای ئێران واتە تەواوی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو بە ناوچەی ژێر نفووزی ڕووسیە، و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئێران بە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی ئینگلیس. ئاڵمان کە پشتیوانی عوسمانی بوو تێدەکۆشا تەواوی ئەو وڵاتە بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی و پەرە بە نفووزی خۆی لە ئێراندا بدا.

وا دەهاتە بەرچاو کە گۆڕانی بارودۆخی نێونەتەوەیی و هەوڵی وڵاتە زلهێزەکان بۆ سەرلەنوێ دابەشکردنەوەی جیهان و بەتایبەتی عوسمانی و ئێران، هەروەها پشتگیریی ئەوان لە گەلی کورد ڕێخۆشکەری سەرکەوتنی کوردان و پێکهاتنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان بێ، تا ئەو ڕادەیە کە بەشێک لە ڕێبەرانی کورد وەکوو "عبدالرزاق بدرخان" لە سەردەمی تزار و خالید بەگ جوبرانلی[١٤] لە

---

[١٤] لە ساڵی ١٩٢٢ زایینی "کومیتەی سەربەخۆیی کوردستان (ئەرزڕووم)" بڕیاری دا بە یارمەتی و لە ژێر سەرپەرستیی سیاسیی ڕووسیەی سۆڤییەتی بە مافی خۆی بگا. سەرهەنگ خالید بەگ جوبرانلی سەرۆکی ئەم کومیتەیە لە سەرەتای دەستپێکی کۆنفرانسی لۆزاندا لە نامەیەکدا کە بۆ نوێنەری حکوومەتی سۆڤییەتی نووسی: "[...] دڵساردە لە یاریدەی ڕاستگۆیانەی ئینگلیس بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ. هەروها بۆ

دەورانـی باڵشـویکەکاندا دەیانەویسـت لە ژێـر سـێبەری ڕووسـیەدا کوردسـتانێکی سـەربەخۆ پێـک بێنن، بەڵام ڕووسـیە و تەواوی وڵاتە ڕۆژئاواییەکان تەنیا بەپێی پێگە و وەزعییەتی ستراتیژیکی کوردستان لە ناوچەکـانی ئانـاتۆلی، باشـووری قەفقـاز، ئێـران و ڕۆژهەڵاتـی عەرەبـی، دەیانەویسـت لە پێنـاوی سیاسـەتە داگیـرکەرانە و بەرژەوەندییەکانی خۆیاندا کەلکی لێ وەربگرن، دەنا قەت پاڵپشتێکی ڕاسـتەقینە بـۆ بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازانەی کـورد و پێکهێنـانی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان نەبوون.

بەم پێیە لە کۆتـایی سـەدەکانی نێوەڕاسـت و دەسـتپێکی چەرخـی نوێـدا، کوردسـتان شـوێن و پێگەیەکـی تـایبەتی لە پێوەنـدییەکانی عوسمانی و ئێران، هەروەهـا ڕووسـیە و وڵاتـانی ڕۆژئاواییدا هەبوو، کە تەواوی هێـزی خۆیـان خسـتبووە گەڕ هەتـا هێژێمـۆنیی خۆیـان لە ڕۆژهەڵاتی نیزیک واتە شوێنێک کە کوردستان نەخشێکی ستراتیژیک و ناوەندی تێدا هەبوو، مسۆگەر بکەن.

یەکێک لە پاڵنەرە سەرەکییەکانی دەستپێکی شەڕی یەکەمی جیهانی لە ئاگۆستی ١٩١٤ی ز. لە نێوان ئوتریش- ئاڵمـان و بەرەی ئینگلیس، فەڕانسـە و ڕووسـیەدا، دابەشـکردنی وڵاتە کۆلۆنییەکـان (داگیرکراوەکان) بوو.

شـەڕی یەکەمـی جیهـانی (ئاگۆسـتی ١٩١٤ی ز.- نـوامبری ١٩١٨ز.) وەکـوو گەورەتـرین کارەسـاتی سـەدەی بیسـتەم، بـوو بە هـۆی زیـانێکی گەورەی مـاڵی و گیـانی لە ئاسـتی جیهاندا. لەم شـەڕەدا ٧٣ میلیۆن و ٥١٥

وەدیهێنانی ئەو ئامانجە، چاوەڕوانی پشتیوانیی ڕووسیەی سۆڤییەتییە بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ لە ژێر سەرپەرستیی ڕووسەکاندا.

هەزار هێزی نیزامی بەشدارییان کرد [٦٠ میلیۆنی ئوڕووپایی بوون[15]]، ئاکامەکەی ١٠ میلیۆن کوژراو، ٢٠ میلیۆن بریندار و سەقەتکراو[16]، هەروەها مردنی ١٠ میلیۆن بە هۆی نەخۆشی پەتایی[17] و برسییەتی، و نوقمبوونی شەش هەزار کەشتیی بازرگانی بە بارەکانیانەوە بووە. [18] لە کوردستانیش ئەم شەڕە گەلی کوردی بە گشتی تووشی زیان و ئازارێکی زۆری مادی و ئینسانی کرد. شەڕی یەکەمی جیهانی لە کوردستان هۆکاری قاتوقڕی و مردن بە هۆی برسییەتی، نەخۆشی، تالان و وێرانکردنی شار و گوندەکان بوو. گۆڤاری "رعد" ڕێکەوتی ٢٢ی نوامبری ١٩١٧ی ز. لەم پێوەندییەدا باس لە نەبوونی نان و دانەوێڵە و مردنی ڕۆژانەی خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە هۆی برسیەتییەوە دەکا. مەک داول لە کتێبی "مێژووی هاوچەرخی کورد"دا باس لە هەژاری و داماویی و برسیەتیی خەڵکی ڕۆژهەڵاتی ئێران بە هۆی وێرانکردنی دێهاتی ئەم ناوچەیە لە لایەن سپای ڕووس و تورک و تەنانەت وێرانکردنی بەیەکجاری مەهاباد بە دەست ڕووسەکانەوە دەکا. لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩١٧ی زایینیدا بەشێکی بەرچاو لە خەڵکی دەوروبەری مەهاباد و سلێمانی بە هۆی برسیەتی گیانیان لەدەست دا. "لە ساڵەکانی شەڕدا پتر لە

---

15 World War I https://en.wikipedia.org/wiki/World_War_I

16 Handicapped سەقەت، پەککەوتە، کەمئەندام، عەیبدار

17 Epidemic

١٨ ئێنسیکلۆپێدیای مێژووی سۆڤییەتی، ، بەرگی ١٠، لاپەڕەی ١٠٠١-١٠٠٠، مۆسکۆ،١٩٦٧

http://adverbum.org/ru/sovetskaja-istoricheskaja-enciklopedija10

نیوەی خەڵکی ورمێ تێداچوون و ژمارەی دانیشتووانی لە ١٥٠ هەزار کەسەوە گەیشتە ٦٥ هەزار."[١٩]

ڕێژەی دانیشتووانی شاری سلێمانی لە ٢٠ هەزار کەسەوە لە نیزیکەی نوامبری ١٩١٨ی ز.دا هاتە سەر ٢٥٠٠ کەس. بە وتەیەک هەموو بەیانییەک تەرمی مردووەکانیان لە بازاڕ کۆ دەکردەوە و لە بەشێک لە ماڵەکان خەڵک منداڵە مردووەکانیان دەخوارد. خێڵی برادۆستیش کە لە سەرەتای شەڕدا هەزار بنەماڵە دەبوو، بەڵام دواتر تەنیا ١٥٧ بنەماڵەی لێ مابۆوە، هەروەها لە سی و چەند گوندی ئەم خێڵە لە بەشی ڕەواندوز هیچ کەس نەمابۆوە. بەپێی ئەوەی کە پانتاییەکی بەرچاو لە خاکی کوردستان گۆڕەپانی شەڕی هێزەکانی بەشداری شەڕ بوو، زۆربەی خاکی کوردستان، لە بایەزیدی باکوورەوە هەتا خانەقین لە باشوور و، لە ڕۆژئاوا هەتا ئەرزنجان و مووش بە تەواوی وێران کران".[٢٠]

لە باکووری کوردستانیش لە درێژایی شەڕی یەکەمی جیهانیدا نزیک بە ٧٠٠ هەزار کورد لە نیشتمانی خۆیان دوور خرانەوە، نیزیک بە نیوەی ئەم کەسانە لە ڕێگادا بە هۆی برسیەتی و نەخۆشی گیانیان لەدەست دا. [مێژووناسی کورد ئەمین زەکی بەگ لە کتێبی کورتە مێژووی کورد و کورستان، بەرگی یەکەمدا باس لە دوورخستنەوەی

---

[١٩] او. ای. ژیگالینا، بزووتنەوەی نەتەوەی کورد لە ئێران (ساڵەکانی ١٩٤٧-١٩١٨) لاپەڕەی ٢٤، دەزگای زانست، مۆسکۆ، ١٩٨٨

[٢٠] دیوید مک داول، تاریخ معاصر کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، انقلاب، ناسیونالیسم و جنگ، صص٢٠٤-٢٠٢، چاپ دوم، پانیذ ١٣٨٣ تهران

٧٠ هەزار کەس دەکـا[٢١] بەڵام بەشـێک لە سـەرچاوە ڕووسـییەکان، هەروەها جاناتان ڕەندڵ[٢٢] باس لە ٧٠٠ هەزار کەس دەکەن] بەشێکی زۆر لە ناوچەکـانی بـاکوور و ڕۆژئـاوای کوردسـتان بەیەکجـاری لە کورد بەتاڵ کرابوون. لەوە دەچێ لە شـەڕەکانی نێوخۆی عوسمانیدا نیزیک بە ٤٠٠ هەزار کورد کوژرابن.[٢٣]

شەڕی یەکەمی جیهانی بوو بەهۆی تێکچوونی وەزعییەتی ئابووری – بەرهەمهێنان و پێوەندییە بازرگانییەکانی کوردستان. بۆ وێنە لە ساڵەکانی ١٩١٦–١٩١٥ لە گـومرکی کرماشـانەوە بـایی ١٩ میلیـۆن قـڕان تەنـراوی جۆراوجۆر و ٥ میلیۆن قەند هـاوردە کرابوو، بەڵام ئەم ژمارەیە لە ساڵی ١٩١٨–١٩١٧ هەتا ١ میلیۆن قڕان کەمی کرد.[٢٤]

بەگشـتی لە سـەرەتای نـوامبری ١٩١٤ی زایینیـدا بە پێوەسـتبوونی دەوڵەتـی عوسـمانی بە یەکیـەتیی ئاڵمـان- ئـوتریش، مەجارسـتان و بولغارستان، هەروەها هێرش و داگیرکردنی بەشێکی بەرچاو لە خاکی ئێـران لە لایەن بەشـدارانی ئەم شـەڕەوە [سـەرەڕای ڕاگەیانـدنی بێلایەنیـی ئێـران لە لایەن ئەحمەدشـای قاجـارەوە]، هەردوو بەشـی

---

[٢١] محمد امین زکی بیگ، زبده تاریخ کرد و کردستان، جلد اول، ص ١٩١ ترجمه یدالله روشن اردلان، نشر توس ١٣٨١، تهران

[٢٢] جاناتان رندل، با این رسوایی چه بخشایشی، ص ٢٥، ترجمه ابراهیم یونسی، انتشارات پانیذ. ١٣٧٩ تهران، هەروەها لازاریف و ... تاریخ کردستان، ص ١٦١، ترجمه م. صدقی، ک. امین آوه، انتشارات فروغ، کلن، آلمان ٢٠٠٧

[٢٣] ج. رندل، با این رسوایی چه بخشایشی ص ٢٥

[٢٤] علی گلاویژ، مناسبات ارضی در کردستان (فروپاشی نظام عشیرەای) چاپ اول، ص ٦٨، انتشارات روزبه ١٣٦١، تهران

کوردستان کران بە گۆڕەپانی شەڕ و ململانێی دوو بەرەی شەڕ. ڕووسیە لە باکوورەوە؛ عوسمانی بە پشتیوانیی ئاڵمان لە ڕۆژئاوا و ئینگلیسیش لە باشووری ئێرانەوە سنوورەکانی ئەم وڵاتەیان تێپەڕاند. لەم کاتەدا هەوڵی وڵاتە بیانییەکان لە کوردستان تەنیا کەلکوەرگرتن لە هێزەکانی کورد لە پێناوی بەرژەوەندیی کاتییان لەم شەڕەدا بوو.

لە سەرەتای شەڕەکەدا عەشایری کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان زۆرتر پشتیوانییان لە عوسمانی دەکرد، بەڵام پاشەکشەی عوسمانی و پێشڕەویی ڕووسیە لە بەرەکانی شەڕ بوو بە هۆی گۆڕانی بارودۆخی ئەم ناوچەیە و نیزیکبوونەوە و دەستپێکی پێوەندیی سەرۆک عەشیرە، بەگ، دەرەبەگ و شێخ و ئاغاکانی کوردستان لەگەڵ ڕووسەکان. ڕووسەکان کە هەتا ساڵی ١٩١٧ی ز. تەواوی ڕۆژهەڵات و بەشێکی گەورە لە باکوور و ڕۆژئاوای کوردستانیان داگیر کردبوو، دەیانەویست جێ پێی خۆیان لە کوردستان بە هێزتر بکەن و لە کوردەکان دژ بە تورکەکانی عوسمانی، ئینگلیس و سیخوڕەکانی ئاڵمان کەلک وەربگرن.

١٧ی ژوئەنی ١٩١٧ی ز. لە دەوروبەری کرماشان یەکەمین کۆنگرەی عەشایری کورد لە مێژووی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا پێک هات. لەم کۆنگرەیەدا ڕێبەرانی کورد خوازیاری دۆستایەتیی کورد و ڕووس و هاوکاریی دوولایەنە بوون. لە کۆنگرەی دواتر لە ٤ی سێپتامبری هەر ئەو ساڵەدا لە شاری سنە، ٢٧ سەرۆک عەشیرەی کورد لەگەڵ ژەنراڵ "باراتۆف" ڕێککەوتننامەی ڕووس و کوردیان واژۆ کرد. لە باشووری کوردستانیش ڕێبەرە بە ناوبانگەکانی کورد وەکوو سەید عەبدوڵڵا، سەید تەها و شێخ مەحموودی حەفید بۆ

وەدەســـتهێنانی پشـــتیوانیی ڕووســـەکان پێوەنـــدییان بە نـــوێنەرانی دەوڵەتی و فەرماندەی سپای ڕووسیە لە ئێران و عێراق گرتبوو.

بەڵام شۆڕشـــی سۆسیالیســـتیی ڕووســـیە لە ئۆکتـــۆبری هەر ئەو ساڵەدا بوو بە هۆی گەڕانەوەی سپای ڕووس بۆ ڕووسیە و گۆڕانی بنەڕەتی لە بارودۆخی سیاسی و نیزامیی کوردستان و ناوچەکانی دەوروبەر، بە تایبەتی ئاڵۆزترکردنی وەزعییەتی کورد و هەڕەشەی جیدیی تورکەکان لە ناوچە کوردییەکاندا.

سپای تورک پاش ئەوەی ڕووسەکان لە ئاوریلی ١٩١٨دا باکووری ڕۆژئاوای ئێرانیان چۆڵ کرد، هێرشیان کردە سەر خاکی کوردستان و ئازەربایجانی ئێران و پاشان بەرەو سنوورەکانی قەفقاز پێشڕەوییان کرد. تورکەکان لە ١٤ی ژوئەنی ١٩١٨دا تەورێزیان داگیر کرد و لە مانگی ئاگۆستی هەرئەو ساڵەدا تەواوی ئازەربایجانی ئێران و ناوچەکانی باشووری کوردستانی ئێران (باکووری گۆمی ورمێ)یان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە. بەم پێیە لە نێوەڕاستەکانی ساڵی ١٩١٨ سەرانسەری باکووری ڕۆژئاوای ئێران بەسەر دوو ناوچەدا دابەش کرابوو. تورکەکان بەشی ڕۆژئاوا و ئینگلیسییەکان بەشی ڕۆژهەڵاتیان لەژێر دەستدا بوو و هەر دوو لا هەوڵیان دەدا پشتیوانیی عەشایری کورد و ئازەری وەدەست بێنن و وا بنوێنن کە هێزی ڕزگارکەری کوردستانن، بەڵام ئەم هەوڵ و بانگەشەکردنانە تەنیا بۆ کەلکوەرگرتن لە کوردەکان بۆ دەرکردنی هێزی ڕەقیب لە کوردستان و دابینکردنی دەسەڵاتی خۆیان لە ئێران و مێزۆپۆتۆمیا (دووچۆمان) بوو. پاش خۆبەدەستەوەدانی عوسمانی، بە پێی گرێبەستی ئاشتی مودرۆس[٢٥] لە

[25] Mudros

٣٠ی ئۆکتۆبری ١٩١٨ی ز. هەروەها دەوڵەتی ئاڵمان ١٢ ڕۆژ پاشتر، شەڕی یەکەمی جیهانی کۆتایی پێ هات. لە کۆتایی ئەم ساڵەدا ئینگلیسییەکان بە گرتنی شاری مووسڵ تەواوی باشووری کوردستانیان خستە ژێر کۆنترۆڵ و دەسەڵاتی خۆیانەوە.

تەواوبوونی شەڕ کۆتایی بە ژیانی سیاسیی ئیمپڕاتووریی عوسمانی هێنا کە سێ قارەی ئاسیا، ئەفریقا و ئوڕووپای بە یەکەوە لکاندبوو. بە وتەی جەواهیر لەعل نەهرۆ "ئەم ئیمپڕاتوورییە لە حاڵەتی بەڵای خودایی ئوڕووپا هاتە دەر و بوو بە پیاوی نەخۆشی ئوڕووپا".

ئەم شەڕە نەک سوودێکی بۆ کوردستان لە ڕەوتی پێکهێنانی کیان و دەوڵەتی کوردی نەبوو، بەڵکوو بوو بە هۆی زەرەر و زیانێکی بەرچاوی مادی و مرۆڤی بۆ خەڵکی کوردستان. بە پێی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ لە سپتامبری ساڵی ١٩١٦دا [مارک سایکس نوێنەری ئینگلیس و فرانسوا ژۆرژ پیکۆ نوێنەری فەڕانسە] پاش تەواوبوونی شەڕی یەکەمی جیهانی، بەشی عوسمانیی کوردستانیان لە نێوان ٣ وڵاتی عێراق و سووریە و تورکیەدا دابەش کرد. بەشی باکوور و ڕۆژئاوای کوردستان چووە نێو پێکهاتەی تورکیە؛ باشوور بۆ نێو عێراق کە لە ژێر کۆنترۆڵی ئینگلیسدا بوو، هەروەها باشووری ڕۆژئاوا بۆ نێو سووریە کە سەر بە فەڕانسە بوو. گۆڕانی جوغرافیای سیاسیی کوردستان بوو بە هۆی چوونی بەشی عەرەبیی کوردستان واتە سووریە و عێراق بۆ نێو گۆڕەپانی دەسەڵاتی ڕاستەوخۆی وڵاتە ڕۆژئاواییەکان. بەم پێیە دابەشکردنی ئیمپڕاتووریی عوسمانی بەپێی سیناریۆی وڵاتە زلهێزەکان و هاوسەنگیی ئەوان لە ئاستی جیهان و ڕۆژهەڵاتی نیزیکدا کە بەشی بەرچاوی خاکی کوردستانیشی لە خۆ دەگرت، بارودۆخی کوردستان و ڕەوتی خەباتی کوردی لە بازنەی ٣ وڵاتی تازە پێکهاتوو؛ ئاڵۆزتر و سەختتر و چارەنووسی ئەم نەتەوەیەی

تاڵتر و ناخۆشتر کرد. لەوە بەولا کورد دەبوو بۆ مافی چارەنووسی خۆی لەگەڵ چوار وڵاتی داگیرکەر خەبات بکا کە هەرکامیان لە کردەوەدا سەر بە وڵاتێکی زلهێزی جیهانی بوون.

گرینگیی ئابووریی کوردستان

فاکتەری نەوت گرنگییەکی زۆری بە وەزعی ژێئۆپۆلیتیکی کوردستان داوە. باشووری کوردستان هاوکات لەگەڵ خووزستانی ئێران هەتا نێوەڕاستەکانی سەدەی بیستەم ناوەندی سەرەکیی دەرهێنانی نەوت بوو.

سێر گادفری ڕۆلێس درایڤێر ڕۆژهەڵاتناسی بریتانیایی لە بابەتێک بە ناوی "بەرهەمی سروشتی و پیشەسازیی باکووری کوردستان" بەم چەشنە باس لە نەوتی کوردستان دەکا: "کانگەکانی چیاکانی زاگرۆس خاوەنی گرینگایەتیی زۆرن، لەبەر ئەوەی چاڵی ناوداری نەوتیان تێدا هەڵکەوتووە و ڕسووباتی بەردە خوێ و بەردی ئاهەکیان لێیە. شوێنە خاوەن نەوتەکانی ئێران بە باشی دەکشێنە نێو ڕۆژئاوای شاری مووسڵ و، بەناو بەردەئاهەکی قیرین و کانییاوە سولفورییەکانی لێوار دیجلەدا دەڕۆن و تا مەندەلی – ئەو شوێنەی وا لە ساڵی ١٨٧٤دا مایسنێر (Meissner) باسی چاڵە نەوتەکانی کردووە، دەکشێنە خوارەوە. لە ساڵی ١٨٩٢دا ٣٠ چاڵە نەوت لە هەمان شوێندا هەبووە کە نەوتی لێ هەڵێنجراوە و بە باری وشتر براوەتە بەغدا. گرینگیی ئەو پشتێنە نەوتە لەو ڕاستییە دایە، کە کەوتۆتە نیزیک

شیوەکانی چۆمی دیجلە، بە درێژایی ئەو هێڵە ئاسنەی کە بەبێ هیچ گومانێک دەگاتەوە هێڵی ئاسنی نێوان ئاسیای بچووک و بەغدا.[٢٦]

پێش کۆتایی هاتنی سەدەی نۆزدەی زایینی بەشێک لە کارناسە ڕۆژئاواییەکان بە چەشنێکی جیدی خەریکی کەندوکۆژ لە مەیدانە نەوتییەکانی بابەگوڕگوڕ بوون کە هێشتا کەلکیان لێ وەرنەگیرابوو. بە پێی لێکۆڵینەوەکانی "ژان ژاک دو مۆرگان"ی[٢٧] فەڕانسەیی لە ساڵی ١٢٧١ی هەتاویدا پانتایی شوێنی پاشەکەوتکردنی نەوتی ژێرزەوی لە کوردستان نیزیکەی ٣٠٠ کیلۆمیتر و لە درێژایی ناوچەکانی کەرکووک هەتا خانەقین و کێوەکانی کوێخای پشت قەسری شیرین بووە. لە ساڵی ١٩٠٣ی ز.دا ئەستەمبووڵ مافی دەرهێنان و کەلکوەرگرتن لە مەیدانە نەوتییەکانی ناوچەی ناوبراو و پاش ساڵێک ئی مووسڵیشی دا بە ئاڵمان. سەرنجڕاکێش ئەوەیە، سەرەڕای کێشە و دوژمنایەتیی دێرینەی کۆمپانییە نەوتییەکانی ئینگلیس و ئاڵمان، ئەم دوو وڵاتە ساڵی ١٩١١ی ز. پێکەوە شیرکەتێکی هاوبەش بە ناوی "کۆمپانیای نەوتیی تورک"یان بۆ دەرهێنانی نەوتی مووسڵ دامەزراند.[٢٨]

بێجگە لە نەوت، کوردستان بازاڕێکی باش بۆ فرۆشتنی شتومەکی وڵاتە ڕۆژئاواییەکان و، بە تایبەتی ئینگلیس، ڕووس و ئاڵمان وەکوو پارچە، قەند، قاپوقاچاخ، نەوت، شەمچە و لەم چەشنە کەلوپەلانە بوو.

---

[٢٦] درایڤر و کورد، کۆمەڵەی پێنج وتار، لاپەڕەی ١٣١-١٣٠، وەرگێڕان ئەنوەری سوڵتانی، بنکەی ژین سلێمانی ٢٠٠٥

[27] Jacques Jean Marie de Morgan

[٢٨] کەماڵ مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، کۆڕی زانیاری، لاپەڕەی ٤-٣، بەغداد ١٩٧٥

ئەم هــاوردانە ڕۆڵێکــی گرینگیــان لە گــۆڕانی شــێوەی ژیــان و پەرەسـەندنی پێوەندیی شـتومەک- پارەیی لە کۆمەڵگەی کوردسـتاندا هەبووە. ئاژەڵداری هەتـا کۆتـایی سـەدەی نۆزدە گرینگترین چالاکیی ئابووری لە کوردستان بوو، بەڵام لە کۆتـایی سـەدەی نۆزدە بەمـلاوە ئەم وڵاتە بوو بە بەرهەمهێنەری دوو بەرهەمـی پارەساز واتە لۆکە و توتن. نیوەی دووهەمـی سەدەی ١٩ی ز. لە ژێر کـاریگەریی نفووزی سـەرمایەی بیانیـدا، لە کوردسـتانیش کشـتوکاڵ بە زیـانی بەرتەسـک کردنەوەی ئاژەڵداری پەرەی گرت و ئـاڵوگۆڕی پەیتاپەیتـای پێکهاتەی ئـابووریی گونـدی، بـوو بە هـۆی زێـدەبەرهەمهێنانی گەنـم، بـرینج و تەنانەت قامیشی شەکر، لۆکە و دانەوێڵە.

لە کۆتـایی سـەدەی ١٩دا مەڕ و مـاڵاتی شـارەکانی ئەسـتەمبووڵ، دەمیشــق، حەڵەب و بەیــرووت لە کوردســتانەوە مســۆگەر دەکــرا و یەکونیو میلیۆن سەر مەڕ بۆ فرۆشتن تەنیـا بۆ شـاری قوسـتەنتەنییە [ئەستەمبووڵ] نێردرابوو.[٢٩]

درایڤـریش بـاس لە لەوەڕانـدن و بەخێـوکردنی مەڕ و بزنـی زۆر یاخود ئەسپ و ماڵاتی دیکە لە پارێزگـای دیاربەکر و وان دەکـا، لەوە دەچێ لە ساڵی ١٩٠٦دا تەنیا لە پارێزگای واندا زیـاد لە ٣ میلیۆن مەڕ بەخێـو کرابـێ، بەڵام لەو سـاڵە بەدواوە، ئەو ژمـارەیە زۆر لە کەمـی داوە. بازرگـان لە ئەسـتەمبووڵ، سـووریە و میسـرەوە بەهـاران بـۆ کڕینی مەڕ و ماڵات بۆ ئەم دو پارێزگـایە هـاتوون. هەروەهـا هەر لەو

---

[٢٩] لرچ، پژوهش در باره کردهای ایرانی و کلدانیهای اسلاف آنها، کتاب اول – پتربورگ – ١٨٥٦ – ص ٢٤(روسی) وەرگیراو لە کتێبی مناسبات ارضی در کردستان(فروپاشی نظام عشیرەای)، ص ٥٧،

دوو پارێزگـــایەوە بەڕە و قـــاڵی لە ڕێگـــای کەنـــداوی فارســـەوە بـــۆ ئورووپا هەنارده کراوه.[30]

ساڵی ١٨٦٩ی ز. هیندییەکان لە ڕێگەی بەغداوه بۆ کۆکردنەوەی بەنـگ (شـاینە، شـادانە) هـاتوونە ویلایەتـی بـانە.[31] لە نێوەڕاسـتەکانی سەدەی نۆزده پەرەسەندنی بازرگانی بۆتە هۆی گەشەکردنی خێرای شارەکانی مەهاباد، کرماشان و کەرکووک - وەکوو ناوەندی گرینگیی بازرگانی لە کوردستان. شـاری دیاربەکر بە هـۆی نەخشـی بەرچـاوی لە بازرگـانیی نێـوان کوردســتان و ئازەربایجـانی ئێـران، هەروەهـا وڵاتەکـانی ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـت و ئورووپـا وەک "ئەسـتەمبووڵی سانی" پێناسه کراوه.[32]

کرماشـان یەکێک لە ڕێگەکانی پێوەنـدیی ئێران و ڕووسـیە لەگەڵ نـــاوچە عەرەبییەکـــان، هەروەهـــا هەنـــاردەکردنی خورمـــای وڵاتە عەرەبییەکان بۆ ڕووسیە بووه. ساڵی ١٨٨٩ی ز. لە کرماشانەوە بایی ٤ هەزار لیـره فەڕش، ٣٠ هەزار لیـره مەڕ، ٢ هەزار لیـره خـوری، ٣٠ هەزار لیـره ڕۆن، ٣٧٧ هەزار لیـره دانەوێـڵەی جۆراوجـۆر و مـازگ (مـازوو)، کشـمیش و کەتیـره و تـووتن و هتـد هەنـاردەی دەرەوەی کوردسـتان کـراوه. مۆرگـان لە سـاڵی١٨٩١ی ز.دا بـاس لە کشـتوکاڵی تریـاک لە ویلایەتـی کرماشـان و دامەزرانـدنی کارخـانەی تریـاک لە

---

[30] درایڤر و کورد، کۆمەڵەی پێنج وتار، لاپەڕەی ١٢٨، چاپ اول ١٣٦٩،
[31] منشآت فرهاد میرزا معتمدالدوله، تصحیح غلامرضا طباطبایی ص ١٧٥، شرکت چاپ و انتشارات علمی تهران
[32] خورشید افندی، سیاحت نامه صص ٢٧١- ٢٧٠ وەرگیراو لە کتێبی مناسبات ارضی در کردستان، ص ٥٧،

لایەن عەرەبێکەوە دەکا کە تریاکی بۆ هیندوستان هەنارده کردووه[٣٣]. لە مەریوانەوە ساڵانە بەلانی کەمەوە هەزار بار (هەر بار نیزیکەی ٨ پووت) تووتن هەناردەی سلێمانی کراوە. مەریوان هەروەها لەسەدا ٢٥ی تووتنی تەواوی ئێرانی مسۆگەر کردووه.[٣٤]

ساڵی ١٩٠٤ز. لە شاری مەراغە لقەکانی دوو شیرکەتی ڕووسی بە ناوی "نادێژدا" و "ڕۆسکۆیە ئۆبشستۆر" وشکەباری ئازەربایجان و ناوچە کوردنشینەکانیان هەناردەی ڕووسیە کردووه. لەو کاتەدا، لە سەدا ٩٩ی هاوردە و هەناردەی ویلایەتی ورمێ بە دەست هاونیشتمانەکانی ڕووسیەی تزاری بووه. بە وتەی بلیایف لە کتێبی "وەزعی سیاسیی ئێستای ساباڵغ - ١٩٠٩"، ئەم شارە یەکێک لە ویلایەتە گرینگەکانی کۆکردنەوە و بەشینەوەی هاوردەکان بۆ ڕووسیە بووە، تەنانەت بەشێک لە بازرگانەکانی ئەم شارە هەموو ساڵێک چوونە پێشانگاکانی نیژنی نووگۆرد و بەشێکیشیان لە مۆسکۆ نوێنەری دایمییان هەبووه." [...]. [٣٥]لەسەرەتای سەدەی ٢٠ی ز.دا پێوەندییە سەرەکییەکانی بازرگانیی دەرەکیی ویلایەتی مەهاباد لە ڕێگەی هەمەدان و مووسڵەوە پەرەی ستاندووه. هەرچەند لەوکاتەدا ڕێژەی دانیشتووانی شاری مەهاباد پتر لە ٣٠ هەزار کەس نەبووه، بەڵام بازاڕ و مەیدانە گەورەکانی ئەم شارە خەبەری بازرگانییەکی

---

[٣٣] مورگان، ماموریت علمی ص ١١٧، ٩١ وەرگیراو لە کتێبی ع. گلاویژ، مناسبات ارضی در کردستان ص ٥٩

[٣٤] مناسبات ارضی در کردستان، ص ٦٨

[٣٥] سەرچاوەی سەرێ لاپەڕەی ٦٢

بەرچاویـان لەم شـارەدا داوە.[٣٦] لە ڕووسـیەوە قەنـد و قاپوقاچـاخ و ئاسنەواڵە، لە بورسای عوسمانییەوە هاوریشمی چنراو یان نەتەنراو و نیـوە هەوریشـیمییەکان؛ لە مووسـڵەوە چنـراوە سـووکەکان؛ لە مەنچێسـترەوە فاسـتۆنییە جۆراوجۆرەکـان و لە هەمەدانەوە جـاو و خـام هـاوردەی ئەم شـارە کـراوە. بازرگـانێکی مـەهابادی بەنـاوی غەفوور لەبەرامبەر هەناردەکردنی پێستە بۆ ڕووسیە، بایی ٢٥ هەزار ڕوبل تەنراوی جۆراوجۆری هاوردەی ئەم شارە کردووە.[٣٧] بە گشتی وا بەراورد دەکـرێ کە لەم سـاڵانەدا بـایی یەکونیـو میلیـۆن تـمەن لە مەهابادەوە بەرهەمی کشتوکاڵ هەنارده کرابێ. عەلی ئەسغەر شەمیم هەمەدانی لە کتێبی کوردستاندا باس لە هەناردەکردنی پێستەی ڕێوی، سمۆرەی ئاویی، سەگی ئاویی، گورگ و بە تایبەتی دەڵەک یان ئاس لە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتانەوە بـۆ بازاڕەکـانی ئوڕووپـا و ئەمریکـا و فرۆشـتنیان بە قیمەتێکـی زۆر گـران دەکـا (٢٠ تـا ٣٠ تـمەن بـۆ هەرپێسـتەیەکی دەڵەک). لەوە دەچـێ شـوێنی ژیـانی دەڵەک یـان ئـاس تەنیا کوردستان بووبێ.[٣٨]

ساڵی ١٩١٢ی ز. چەند بازرگانی ڕووسی بایی ٢٠٠ هەزار ڕوبل پێستەی بەرخیان لە ویلایەتی سنە و هەمەدان کڕیوە و ناردوویانەتە

---

[٣٦] سفرنامه دربارەی شهرهای ایرانی مراغه، میاندوآب و ساوجبلاغ، مجموعه اسناد حوزەی نظامی قفقاز– شماره ١٨-١٧-دسامبر ١٩٠٦- تفلیس ص ٤١ (روسی) وەرگیراو لە کتێبی مناسبات ارضی در کردستان. ص ٦٥

[٣٧] سەرچاوەی سەرێ لاپەڕەی ٦٥

[٣٨] علی اصغر شمیم همدانی، کتاب کردستان ص ٨١، مطبعه امید، تبریز١٣١٢

پێشانگەی نیژنینووگۆرد." بەهاری ساڵی ١٩١٣ی ز. ئاڵمانییەکانیش خەریکی بازرگانی لە باکووری کوردستان بوون. دوو ئاڵمانی بە ناوی "گراڤ ڤن ویستراپ" و "ئەرنست لانگە" بە ڕێبەریی ئاڵمانییەکی دیکە بە ناوی "نیمان" و بەشداریی شیرکەتێکی ئوتریشی (نەمسایی) بە ناوی هۆنگ "بنکەی فەننیی ئاڵمان"یان لە ورمێ دامەزراندووە، ئامانجی سەرەکیی ئەوان قۆرخکردنی بازاڕی ئەم ناوچەیە و، هەروەها ڕەخنەکردن لە نێو عەشایری کورد و دەستگرتن بەسەر ئابووری و بەرهەمی ئاژەڵداری ئەواندا بووە.

لە مەهاباد نوێنەرایەتیی دوو شیرکەتی ئاڵمانی بە ناوی "موسیگ" و "شۆنمان" خەریکی کڕین و هەناردەکردنی خوری بوون.[٣٩] شاری شنۆش پێش دەستپێکی شەڕی یەکەمی جیهانی ناوەندێکی گەورەی خوری کڕین لە لایەن ئاڵمانییەکانەوە بووە، لەوێوە خوریان بۆ درووستکردنی ڕایەخ بۆ کارخانەیەک لە تەورێز دەنارد کە بۆخۆیان دایانمەرزراندبوو.[٤٠] لە ڕکەبەری لەگەڵ ئەواندا، سەرمایەدارە ڕووسییەکانیش بۆ شێواندنی کاری شیرکەتە ئاڵمانییەکان پەرەیان بە کار و چالاکیی خۆیان لە کوردستاندا داوە و ساڵی ١٩١٤ی ز. لە زۆربەی ناوچە گرینگەکانی کوردستان بنکەی کڕینی خورییان دامەزراندووە. بێجگە لە ڕووسیە و ئاڵمان، سەرمایەدارەکانی وڵاتانی دیکەش وەکوو فەڕانسە خەریکی کار و چالاکیی بازرگانی لە کوردستان

---

[٣٩]ع. گلاویژ، مناسبات ارضی در کردستان، ص ٦٣-٦٢

[٤٠] م. س. لازاریف، کوردستان و کێشی کورد، وەرگێراو لە کەماڵ مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، کۆڕی زانیاری، لاپەڕەی ١١ بەغداد ١٩٧٥

بـوون. بـۆ وێـنە لە ئـاوریلی سـاڵی ١٩١٣ی ز.دا سـێ فەڕانســەوی بـۆ دیتــنەوەی نەوت و زێــڕ بــۆ مــەهاباد هــاتوون، بەڵام دەســتکەوتێکیان نەبووە. لە ناوچەکانی باشووری ڕۆژهەلاتی کوردستانیش وەزعەکە هەر وا بــووە. لە ســێپتامبری ســاڵی ١٩٠٣ی ز.دا نــوێنەرایەتیی شــیرکەتی بەرهەمهێنـانی قوماشــە لۆکەییەکـانی "کـارل شـیبلێر" کە ناوەنـدەکەی لە شاری لۆدز بوو، لکی خۆی لە کرماشان کردۆتەوە.

بەرژەوەنــدیی ئــابووری هــۆی سەرنجڕاکێشــانی سیاســیی دەوڵەتە بیانییەکـانە. شابەندەرخانە[کۆنسـوولگەری]ی ڕووسـیە لە سـاڵی ١٨٧٩ی ز.دا لە دیـاربەکر و لە ٦ی دێسـامبری ١٩٠٣ی ز.دا لە کرماشــان دەســتی بەکـار کـرد، شــابەندەرخانەکانی عوسـمانی و بریتانیـاش زۆر پێشــتر لە ڕووسەکان لە کرماشان دەستیان بە کار کردبوو.

شـتومەکی ئینگلیسـی لەم ناوچـانەدا خوازیـارێکی زۆری هەبـووە. بەپێی ڕاپۆرتی "دلگۆپۆلۆڤ" دیپلۆماتی تزاری، کەلوپەلە ئینگلیسییەکان نەک هەر بازاڕی کرماشان بەڵکوو بازاڕی هەمەدانیشیان پڕ کردبوو و سەرانسەری کوردستان بە شتوومەکی ئینگلیسی ژیاون.[٤١] بەگشتی لە نیـوەی دووهەمــی ســەدەی نـۆزدەدا هــاوردەکردنی شــتومەکی ئینگلیسـی بـۆ تەواوی ئێـران بە کوردستانیشــەوە ٤ هەتــا ٥ کەڕەت زۆرتـر لە هەنـاردەکردن بـۆ ئینگلـیس بـووە. هـاوردەی شـتومەکی سەنعەتی لە ئینگلیس و وڵاتە بیانییەکانی دیکە، بوو بە هۆی داخرانی

---

[٤١] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕەی ٦٤

کارخـــانه و فابریکەکـــانی ئێـــران و لەنێوچـــوونی پیشـــەی خۆمـــاڵی و دەستی و، بە تایبەتی سەنعەتی جۆلایی.[٤٢]

لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەمدا پتر لە بیست کارگەی نەریتی و نیشتمانی (میللی) لە ئێران بە یەکجاری داخران. ئەو کاسبکارانە کە کارەکەیان لە دەست دابوو، هەروەها سەنعەتکارانی ئەو کارگە و مانۆفاکتۆرانە کە نسکۆیان هێنابوو، لەگەڵ وەرزێرە هەژار و نەدارەکان سپایەکی گەورەی بێکاریان پێک هێنابوو کە تەنانەت هیچ ئامرازێکیان بۆ درێژەدانی ژیان نەبووە. دەیان هەزار کەس لەم بێکارانە بۆ ڕزگارکردنی خۆیان لە مردن و برسییەتی کۆچیان بۆ ڕووسیە و ناوچەکانی باشووری قەفقاز و بەحری خەزەر کردووە. لە کۆتایی دەیەی هەوەڵی سەدەی بیستەمدا ژمارەی ئەو کەسانەی کە لە ساڵێکدا چوونە ڕووسیە نزیکەی ٢٠٠ هەزار کەس بووە.[٤٣]

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا "ئابووریی نەتەوەیی" کوردستانیش بە هۆی نەبوونی توانای ململانێ لەگەڵ هاوردە بیانییەکان، لە زۆربەی بوارەکاندا تووشی قەیران هاتووە، بەو ڕادەیەی کە لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەدا هەزاران کورد بۆ دابینکردنی بژیو و کارکردن، کۆچیان بۆ ئەستەمبووڵ کردووە. ژمارەی ئەو کەسانەی کە لەم بارودۆخەدا کۆچیان بۆ ئەم شارە کردبوو بە تەواوی لەبەر دەستدا نییە بەلام بە باوەڕی "زینۆفیۆف" شابەندەر [کۆنسوول]ی ڕووسیە لە

---

[٤٢] ا.آ. گرانتوسکی و ... تاریخ ایران از زمان باستان تا امروز، ص ٣٤٦ ترجمه کیخسرو کشاورزی، دانشگاه دولتی مسکو ١٩٧٧

[٤٣] م. س. ایوانف، تاریخ نوین ایران، ص ١٤، ترجمه هوشنگ تیزابی، ح. قائم پناه، تهران، سلوج، ١٣٥٦

سـالّی ۱۹۰۹ی ز.دا ژمـارەی ئەو کـوردانە نـابێ کەمتـر لە ۳۰ هەزار کەس بووبێ.[٤٤]

ئالّمانییەکـانیش ویـڕای کڕینـی خـوری و هـاوردەکردنی ڕەنـگە دەستکردەکان (وەکوو ئانیلین[٤٥] و هتد) هەولّیان دەدا کاریگەرییەکی زۆرتریان لەسەر ڕەوتی سیاسی ئەم ناوچەیە هەبێ، بەو ڕادەیە کە پاش شابەندەربوونی "شۆنمان" لە سالّی ۱۹۱۵ی ز.دا دەستیان بە کـۆکردنەوە و پێکهێنـانی هێـزی چەکـدار لە خەلّکـی ئەم نـاوچەیە کردووە. هەروەها ئالّمان کە پێگەی ئابووری و نیزامی و سیاسیی خـۆی لە عوسـمانی بە هێزتـر کردبـوو، هەولّـی خـۆی داوە بـۆ کۆکردنەوە و ورووژاندنی کوردەکان دژ بە ڕووس و ئەرمەنییەکان، سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە هاوکات گوشاری بۆ ئەستەمبووڵ هێناوە هەتـا هەلّوێسـتێکی تونـدتری بەرامـبەر بە کوردەکـان هەبـێ و بزووتنەوەی ئەوان سەرکوت بکا.

ئالّمان و تورکەکان لە سالاّنی دەیەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا هەولّێکی زۆریان بۆ لاوازکردنی پێگەی سیاسی و نیزامیی ڕووسیە لە ڕۆژهەلاّتی کوردستان و ئازەربایجان دا، تەنانەت لە کاتی شەڕی یەکەمی جیهانیدا تورکەکان پاش هێرش بۆ خاکی ئێران و داگیرکردنی ورمـێ، مـەهاباد و تەورێـز و هتـد، لە کرماشـان پـاش دامەزرانـدنی حکـوومەتی کـاتیی"میللی"، ڕەزا قـولی خـانی نیزامولسـەلّتەنەیان کە فیئـۆدالّێکی گەورە و حـاکمی لوڕسـتان بـوو، وەک سـەرۆکی ئەم

---

[٤٤] ک. و. وێرتیایف و س. م. ئیوانف، ناسیۆنالیزمی کورد، مێژوو و نوێخوازی، لاپەڕەی ۸۲

[45] Aniline

حکوومەتە دەستنیشـان کـرد. ئەم دەوڵەتە کە بە بەشـداریی ڕێبەرانـی حیزبـی دیمـوکراتی ئێـران و میانەڕۆکـان (اعتـدالیون) پێـک هـاتبوو، باڵوێزەکانی خۆی ناردبووە بێرلین و ئەستەمبووڵ. ئاڵمـان بەو هیـوایە بوو کە وێڕای یارمەتی بۆ پێکهێنانی ئەم دەوڵەتە، بتوانێ دواتـر ئێـران بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی. بەڵام پەیتاپەیتـا بە هـۆی خۆتێهەڵقوڵانـدنی لە ڕادەبەدەری فەرماندەری سپای تـورک – ئاڵمـان لە کاروبـاری ئەم حکـوومەتەدا، دووبەرەکـی کەوتە نێـوان دەوڵەتـی "نظامالسـلطنە" و سـولەیمان میـرزا ڕێـبەری حیزبـی دێمـوکرات، پێشـڕەویی هێزەکـانی ڕووس بە فەرمانـدەیی ژەنـڕاڵ بـاراتۆف بەرەو ڕۆژئـاوای ئێـران لە مانگی مەی ١٩١٦ی ز.دا بوو بە هـۆی دەربـازبوونی ڕێبەرانـی حیزبـی دێموکرات و لایەنگرانی و بەشێک لە ژاندارمەکانی دەوڵەتـی میللـی بۆ خاکی عوسمانی و هەڵوەشانەوەی ئەم حیزبانە.[٤٦]

هەوراز و نشێوەکانی بزووتنەوەی کورد

بزووتنەوەی کورد تا سەرەتاکانی سـەدەی بیسـتەم زۆرتـر لە ژێـر ڕێبەریی سـەرۆک عەشـیرەکان بـووە و بەگشـتی تـا کاتێک میرەکـانی کوردستان لەسەر بنەمای سیستمی عەشیرەیی باوکسـالار – فێئۆدالـی دەیـان حکوومەتی بە هێزی خۆجێییـان هەبـووە، هەسـتیان بە سـتەمی نەتەوایەتی بە مانای ئەمڕۆیی نەکردووە. ئەم حکوومەتـانە بە کـورد و نـاکوردەوە لە ئێران بە تەواوی سـەربەخۆ یـان نیوەسـەربەخۆ بـوون. سـەرۆک عەشـیرەکانی قەشـقایی، بەختیـاری، کـورد، لـوڕ و بەلـووچ

---

[٤٦] ا.آ گرانتوسکی و … تاریخ ایران از زمان باستان تا امروز، ص ٤١٤

سـەربەخۆییەکی بە تەواوی مانایـان هەبـووە. ئەوان لەو ناوچـانە کە عەشیرەکەیان کۆچی بۆ کردوون، وەکوو سەرۆک هۆزێکی سەربەخۆ دەسـەڵاتێکی تەواویـان هەبـووە، تەنـانەت زۆرجـار دەسـەڵاتی شـای ئێرانیشیان لەم ناوچانە بە فەرمی نەناسیوە.[٤٧] بۆ وێنە بە ڕواڵەت شا توانیـویەتی سـەرخێڵی قەشـقایی دیـاری بکـا، بەڵام چوارچێـوەی هەڵبژاردنـی بەسـتراوە بە هەڵوێسـتی بنەمـاڵە بە ناوبانگەکـانی خێڵەکەیـانەوە، هەروەهـا بۆچـوونی ئەم بنەمـاڵانە دەربـارەی سەرۆکەکەوە بووە. دەوڵەت یان هاوڕای ئەم دیاریکردنانە بووە یان نەیتوانیوە دژایەتییان لەگەڵ بکا".[٤٨] لۆردجۆرج کەرزن[٤٩] سیاسەتوانی ئینگلیسی کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا سەردانی ئێرانی کردبوو، لەم پێوەنـدییەدا دەنووسـێ: "شـا لە زۆربەی ناوچەکانـدا مەجبـوور بـوو پاریزگارەکـان لە بنەمـاڵە خـاوەن دەسـەڵاتەکانی هەر ئەو نـاوچەیە هەڵبژێرێ"،[٥٠] بە وتەی سێر جان مالکێلم[٥١] مێژوونـاس و سیاسـەتوانی سکاتلەندی، "ئەشرافییەتی بە میراتماو، لە گەورە پیاوانی خێڵەکان پێک هـاتبوو، وەکـوو شـتێکی بـاو کەسـێک لە نێـوان گەورە ماڵەکـان

---

[٤٧] ا.آ گرانتوسکی و ... ص ٣١١

[٤٨] یرواند آبراهامیان، تاریخ مدرن ایران ص ٥١، ترجمەی محمد ابراهیم فتاحی، نشر نی، چاپ چهارم ، تهران١٣٨٩

[49] Lord George Nathaniel Curzon

[50] Curzon op, cit,Vol.I.p.436 وەرگیراو لە کتێبی "مقالاتی در جامعەشناسی سیاسی ایران" یرواند آبراهامیان، مترجم سهیلا ترابی فارسان ص ١٧، شرکت نشر و پژوهش شیرازه کتاب، چاپ اول، تهران١٣٨٧

[51] Sir John Malcolm

هەڵدەبژێردرا، ناسناوی "ئێلخان"یان پێ دەبەخشی.[52] ئێلخانەکان لە خێڵەکانیاندا سوڵتانێکی بە تەواوی مانا بوون و بێ دەستێوەردانی هێزێکی دەرەکی حکوومەتیان دەکرد، یاساکانی خۆیان بەڕێوە دەبرد و بۆخۆیانماڵیاتیان کۆ دەکردەوە. ئەمانە بە ڕواڵەت فەرمانبەری حکوومەتی ناوەندی بوون و جاروبار ئەم فەرمانبەرییەیان بە شێوەی ناردنی کەمێک پارە بۆ خەزێنەی دەوڵەت نیشان دەدا".

جەیمز مۆریە[53] دیپلۆمات و نووسەری ئینگلیسی لەم پێوەندییەدا تەنانەت باس لەوە دەکا کە تورکمەنەکان ئەوپەڕەکەی چەند ئەسپێکیان بۆ دەربار دەنارد و شاش لەبەرئەوەی بیانوویەک بۆ دوژمنایەتیکردنی ئەوان بەدەستەوە نەدا، بە چەشنێک بۆی قەرەبوو دەکردنەوە.[54] سەعید نەفیسی لە کتێبی خۆیدا بە ناوی "مێژووی هاوچەرخی ئێران" لە مەڕ کوردستان لە سەردەمی قاجاردا دەنووسێ: " کوردستان پاش کەریم خانی زەند بە یەکجاری لە حکوومەتی ناوەندی جیا ببۆوە و هۆزەکانی کورد وەکوو هەورامانی و مەریوانی و گەڵواخی و کولیایی نەک بەردەوام پێکەوە کێشە و شەڕیان هەبوو و پەیڕەوییان لە حکوومەتی ناوەندی نەدەکرد و کاربەدەستانی حکوومەتیان بۆنێو خۆیان ڕێگە نەدەدا، بەڵکوو هێرشیان بۆ سەر درواسێیەکانیش دەبرد و دەوڵەتی ئێران ناچار

---

[52] Malcolm op. Cit. Vol. II. p. وەرگیراو لە کتێبی "مقالاتی در امعەشناسی سیاسی ایران ص١٧"

[53] James Justinian Morier

[54] Curzon, op. Cit. Vol. II. p 377 وەرگیراو لە کتێبی "مقالاتی در جامعەشناسی سیاسی ایران ص ١٨"

دەبوو جاروبار هێزێک بۆ دوورخستنەوەی ئەوان بنێرێ، بەوحاڵەش وێڕای تەواوی ئەم هەوڵانە نەیدەتوانی ئەوان [کوردەکان] بخاتە ژێر فەرمانی خۆیەوە".[55] بە وتەی ویکتۆر برار[56] زانای فەڕانسەیی، ئێرانی سەردەمی قاجار "نە میللەت بوو و نە دەوڵەت". [57]

پێ بە پێی پەرەساندنی خاوەنداریی خۆیی و سیستمی شتومەک – پارەیی، سیستمی کۆن بەرەو کۆتایی دەچوو، دەسەڵاتی ناوەندیش بە هێزتر و حکوومەتە خۆجێییەکان ناپتەو و خۆڕانەگرتر دەبوون. بە وتەی پاتریسیا کرۆن[58] لێکۆڵەر، نووسەر، ڕۆژهەڵاتناس و مێژووناسی دانمارکی "خێڵ بێ لەبەرچاوگرتنی چۆنیەتیی پێکهاتەکەی هەمیشە دەسەڵاتی دەوڵەتی ڕەت کردۆتەوە، چونکە قەبووڵی حکوومەت لە لایەن خێڵەوە بە مانای کۆتایی هاتنی حکوومەتی خۆیانە".[59]

یەکجێ کردنی دەسەڵات و لەنێوبردنی حکوومەتی خێڵەکان سیاسەتی حکوومەتی ناوەندی بوو. لەم ڕەوتەدا دەسەڵاتە خۆجێییەکان توانای بەرەنگاربوونەوەیان بەرامبەر بە سیاسەتی یەکجێ کردن نەبوو. هەڵوەشاندنەوەی پەیتاپەیتای کۆمەڵگەی باوکسالار- فیئۆدالْ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، نەهامەتیی هەزاران وەرزێر بە هۆی باجی دەوڵەتی و گوشاری ملْکانە (داهاتانە)،

---

[55] سعید نفیسی، تاریخ معاصر ایران، ص ۲۷، سال ۱۳٤٥

[56] Victor Bérard

[57] سعید نفیسی، تاریخ معاصر ایران، لاپەڕەی ۱۱

[58] Patricia Crone

[59] ک. و. وێرتیایف و س. م. ئیوانف، ناسیۆنالیزمی کورد، مێژوو و نوێخوازی، لاپەڕەی ۲۸

کەمکـردنەوەی دەسـەڵاتی حکـوومەتە خۆجێییەکـان بە پێـی یاسـای پێکهێنانی ئەیالەت - ویلایەتەکان و ڕێسای کار [سەرماوەزی ١٢٨٦ی هەتـاویی][٦٠] لە کاروبـاری نیوخـۆیی وەکـوو زەوتکردنـی مـافی پەسـەندکردنی یاسـای نـوێ، دیـاریکردنی مالْیـاتی دەوڵەتـی و بـاجی خۆجێیی، دەستێوەردانی کاروباری دادوەری، هەروەها یاساخکردنی ناڕاشـکاوی خۆتێهەڵقوتانـدنیان لە کـارو بـاری سـپایی و، پاشـان پەیتاپەیتا بێدەسەڵاتکردن و لە نێوبردنیان، دانانی خەڵکی ناکورد بۆ بەرپرسـایەتی لە کاروبـاری کوردسـتان [بە پـێچەوانەی بەشـەکانی دیکەی ئێران کە بەرپرسان، خەڵکی هەر ئەو ناوچەیە بوون]، بەگشتی جیاوازیدانان لە بوارەکانی ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری و فەرهەنگیـدا بـوو بە هـۆی شـکڵگرتنی سـتەمی نەتەوایەتـی و

[٦٠] ئێران لە سەرەتاکانی سەردەمی قاجاردا لە نێوان ٥ حکوومەت (حکمرانی)دا دابەش کرابوو کە بریتی بوون لە: ١) ئازەربایجان، هەمەدان و زەنجان. ٢) ئەیالەتەکانی کوردستان، کرماشان، سەرحەدی عێراقەین و لوڕستان. ٣) فارس، بەندەر و دوڕگەکانی کەنداوی فارس، کەهکیلوویە، بەختیاری و خووزستان. ٤) خوراسان و سیستان ٥) کرمان و بەلووچستان. بەڵام لە ساڵی ١٢٨٦ی هەتاویدا، ئێران بەپێی یاسای پێکهێنانی ئەیالەت و ویلایەتەکان و ڕێسا (دستورالعمل)ی کار لە نێوان چوار ئەیالەتی ئازەربایجان، خوراسان، فارس، "کرمان و بەلووچستان" و ١٢ ویلایەتی ئەسترئاباد، مازندەران، گێلان، زەنجان، کوردستان، لوڕستان، کرماشان، هەمەدان، ئیسفەهان، یەزد، عێراق خووزستان و "دارالخلافە"ی تاران دابەش کرا. هەر ئەیالەتێک لە چەند ویلایەت و هەر ویلایەتێک لە چەند بلۆک پێک هاتبوو. هەر بلۆکێک کۆی چەندین گوند بوو لە لایەن ناوەندێکەوە ئیدارە دەکرا.

بەرزبوونەوەی ئاستی بەرەنگاری و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی "نەتەوەیی" لە کوردستان.

سەرنەکەوتنی بزووتنەوەکانی گەلی کورد وێڕای کاریگەریی نەرێنیی وڵاتە زلهێزەکان، تا ڕادەیەکی زۆر پێوەندیی بە هۆکارە نێوخۆییەکانەوە بووە. کوردستان لە قۆناغی ناوبراودا سەرەڕای ئەوەی گۆڕەپانی ڕاپەڕینی گەلی کورد بە ڕێبەریی سەرۆک – عەشیرەکان دژ بە حکوومەتەکانی ئێران و عوسمانی بووە، بە هۆی نەبوونی یەکیەتی و تەبایی نەتەوەیی، شکڵنەگرتنی ناسیۆنالیزمی کوردی، نەبوونی سەرۆک یان فیدڕاسیۆنێکی بەهێزی عەشیرەیی کە بتوانێ تەواوی عەشیرە و خێڵەکانی کوردستان بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی لە ژێر چەترێکدا کۆ بکاتەوە، هەروەها لەبەر فاکتەری جوغرافیایی و پانتایی بەرچاوی خاکی کوردستان کە بەربەستێک بۆ پێوەندی لە نێوان ناوچەکانی کوردستان بووە، نەیتوانیوە بە ئاکامی دڵخوازی خۆی واتە پێکهێنانی کیان و دەوڵەتی کوردی بگا.

کوردستان لە کۆتایی سەدەی ١٨ـەوە هەتا سەرەتاکانی سەدەی ٢٠، مەیدانی ململانێی دوو وڵاتی داگیرکەری عوسمانی و ئێران و زێدەخوازی و دەستدرێژیی ڕووسیە، بریتانیا، فەڕانسە و ئاڵمان بوو. کورد زۆر جار بەبێ ئەوەی دەستکەوتێکی هەبووبێ تەنیا وەکوو لەشکر و شەرکەرِ دژ بە دەوڵەتەکان یاخود میرەکانی خۆیی کەلکی لێ وەرگیراوە و بۆتە قوربانیی سیاسەتەکانی ئەم وڵاتانە. هاوکات دژبەری و شەڕی میرەکان و سەرۆک عەشیرەکان، کوردستانی کردۆتە گۆڕەپانی کێشە و تێکهەڵچوون و دەمەقاڵە و شەڕی نێوخۆیی، بابەتێک کە هەمیشە بە قازانجی دوژمنانی کورد و زیانی خودی کورد تەواو بووە. بۆ وێنە لە نیوەی یەکەمی سەدەی ١٩دا

میرنشینی بادینان لە باکووری مووسڵ کە سەر بە شانشینی بەغدا بوو، ناوەندی کێشە و شەڕی بەردەوامی نێوخۆیی بووە، دەسەڵاتدارەکانی بەغدا و مووسڵ بۆ کۆنترۆڵی میرنشینی بادینان کەلکیان لەم بابەتە وەرگرتووە.

لە کۆتایی سەدەی ١٨ و دەستپێکی سەدەی نۆزدە میرنشینی سۆران بەردەوام تووشی شەڕ و کێشەی نێوخۆیی بووە، یان عەباس میرزا لە سەرەتاکانی سەدەی ١٩ بۆ هێنانە ژێرفەرمانی مستەفاپاشا -میری هەکاری- کە پێشتر لە شەڕی ساڵی ١٨١٠دا شکستی لێ خواردبوو، کەلکی لە عەشیرەتە کوردەکانی سەر سنوور وەرگرتووە. کۆتایی مانگی ئاگۆستی ساڵی ١٨٣٦ی ز. میر محەممەد (میرە کۆرە) حاکمی سۆران پاش ٢٣ ساڵ شەڕ دژ بە تورک و ڕەقیبە نێوخۆییەکانی و پەرەپێدانێکی بەرچاو بە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی خۆی لە تەواوی کوردستانی عوسمانی و ئێران و، لە کاتێکدا کە گەورەترین مەترسی بۆ دوژمنانی کورد لە پێوەندیی لەگەڵ پەرەپێدانی هەستی سەربەخۆییخوازیی کورد لە تەواوی کوردستان بووە، بە هۆی کێشە و ناکۆکیی نێوخۆیی، خەیانەتی "مەلای خەتێ" کە فتوای دا هەرکەس دژ بە سوڵتان شەڕ بکا کافرە، **هەروەها کردنەوەی ڕێگای ڕەواندوز لە لایەن خۆفرۆشەکانی نێوخۆیی بۆ تورکەکان، شکستی خوارد** و خۆی بە دەستەوە دا.

ئەم سیناریۆیە جارێکی دیکەش بۆ بەدرخان، میری بۆتان لە هاوینی ساڵی ١٨٦٨دا بە هۆی خەیانەتی برازاکەی خۆی واتە یەزدانشێر دووپات بۆوە. لە کۆتایی ساڵەکانی ٣٠ی سەدەی نۆزدەدا بەدرخان بەگ توانی پاش پێکهێنانی دۆستایەتییەکی باش لەگەڵ کۆنە ڕەقیبەکانی لە بۆتان و هەکاری و هتد "یەکیەتیی پیرۆز" لە نێوان بەشێکی بەرچاو لە میر و

عەشیرەتەکانی کوردستان تەنانەت ئەردەڵانیش پێک بێنێ، ئەمە وەکوو هەوەڵین یەکیەتیی سیاسیی کورد لە مێژووی کورددا بە ئەژمار دێ. دۆستایەتیی بەدرخان لەگەڵ ئەرمەنی و ئاسۆرییەکان ڕۆڵێکی باشی لە ڕاکێشانی سەرنجی ڕووسیە بۆ کێشەی کورددا هەبوو. بەدرخان بە پێی دەسەڵاتی خۆی تەنانەت دراو(سککە)یشی لێدا و لەسەر ئەو دراوانە نووسرابوو "بەدرخان میری بۆتان". بەدرخان بە دیاریکردنی شاری جزیرە وەکوو پایتەختی خۆی و شەکاوەکردنی ئاڵای کوردستان، سەربەخۆیی ڕاگەیاند. زۆربەی ڕێبەرانی کورد پشتیوانییان لە بەدرخان کرد، بەڵام دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لە بەرژەوەندیی وڵاتە زلهێزەکان و بە تایبەتی بریتانیادا کە بەپێی بەرژەوەندیی ئابووری و سیاسیی خۆی پشتیوانیی لە ئەستەمبووڵ دەکرد، نەبوو. ئینگلیسییەکان نەخشێکی خراپیان لە پێکهێنانی نائارامی لە میرنشینی بۆتان و سەرهەڵدانی ناکۆکیی نێوان کەمایەتیی خاچ پەرستەکان و کوردی موسوڵمان و شەڕی کورد و ئاسۆری و کوژرانی هەزاران کەسدا گێڕا.

بەهاری ١٨٤٧، ئەستەمبووڵ دەستی بە خۆتەیارکردن بۆ گرتنەوەی کوردستان کرد و هەرچەند لە هێرشی هەوەڵدا سپای تورک شکستی خوارد، **بەڵام هاوکاریی "یەزدانشێر" و کردنەوەی یەکێک لە بەرەکانی شەڕ بۆ دوژمن، بوو بە هۆی شکستی بەدرخان و گیرانی بە دەستی تورکەکان لە ٢٠ی ژوئەنی ١٨٦٨ دا.** سەرکەوتنی تورکەکان بوو بە هۆی بێدەسەڵاتبوون یان کوژران و لەنێوچوونی بەشێک لە میر، شێخ و بەگەکانی کورد. جارێکی دیکەش لاسەنگیی هێزە دژبەرەکان، نەبوونی یەکیەتی و کێشەی نیوخۆیی، خەیانەت و کاریگەریی نەرێنیی بریتانیا بوون بە هۆی هەرەسهێنانی بزووتنەوەی کورد لە بۆتان، هەکاری و بەشەکانی دیکەی باشووری ڕۆژئاوای کوردستان.

گوشار و زوڵم و زۆری بێپسانەوەی تورکەکان، هەوڵی سوڵتانی عوسمانی و شای ئێران لە ساڵەکانی ٤٠ هەتا ٦٠ی سەدەی ١٩دا، بۆ نۆژەنکردنەوەی دەوڵەت و سیستمی سیاسی – ئیداریی ئەم وڵاتانە، کۆجێخوازی حکوومەتەکانی ناوەندی، چوونەسەرەوەی ماڵیات، نیوەکۆلۆنی بوونی عوسمانی و ئێران، هەروەها چەوساندنەوە و سەرهەڵدانی فەرهەنگێکی نامۆ، بوون بە هۆی ناڕەزایەتی بەربەرینی خەڵکی کوردستان. لاوازبوونی تورکەکان بە هۆی شەڕی کریمە و دابەزینی توانای سیاسی و سپایی تورکەکان لە کوردستان وێڕای کەلکوەرگرتنی ڕووس لە دوژمنایەتیی کوردەکان لەگەڵ ناوەند و پێوەندیی دۆستانەیان لەگەڵ بەشێک لە سەرۆک عەشیرەتەکانی میلان، زیلان و هتد، بەستێنێکی باشی بۆ شۆڕش و خەباتی ڕزگاریخوازانەی کورد پێک هێنا. لەم بارودۆخەدا یەزدانشێر برازای بەدرخان بەگ کە سەرەڕای هاوکاری لەگەڵ تورکەکان حکوومەتی کوردستانی بە نەسیب نەببوو، لە بارودۆخی پێکهاتوو کەلکی وەرگرت و بۆ ڕزگارکردنی خاکی کوردستان گەورەترین شۆڕشی لە دێسامبری ١٨٥٤دا لە بۆتان و هەکاری وەڕێخست. ئەم ڕاپەڕینە پانتاییەکی بەرچاوی لە باکوورەوە هەتا ڕۆژئاوای کوردستان بە خۆیەوە گرت، تەنانەت ئاسۆری، ئەرمەنی و یۆنانییەکانیش پەیوەست بە کورد بوون. **ئەم ڕاپەڕینە وەکوو تێپەڕینی بزووتنەوەی جیاییخوازانەی کورد بۆ ڕووداوێکی بە ڕاستی نەتەوەیی لە مێژووی کورددا تۆمار دەکرێ.**

ڕاپەرینی یەزدانشێر بە هۆی فاکتەری دەرەکی و ناوەکی وەکوو هاوکاری نەکردنی ڕووسیە، نەبوونی بەرنامەی سیاسی، تەیارنەبوونی نیزامی- سپایی، ورووژاندنی بەشێک لە ڕێبەرانی کورد

بە فیتـــی بریتانیـــا بـــۆ دژایەتـــی لەگەڵ شـــۆڕش و، لە کۆتاییـــدا فریوخواردنی یەزدانشێر لە ئینگلسییەکان، شکستی خوارد. یەزدانشـێر کە بە تەزمینی شابەندەری بریتانیا لە مووسـڵ بۆ دیدار و دانوسـتان لەگەڵ نـوێنەرانی تـورک چووبـوو، کۆتـایی مـانگی مارسـی ١٨٥٥ لە کـاتی وتـوێژدا قۆڵبەسـت و ڕەوانەی بەنـدیخانەی ئەسـتەمبوڵ کـرا. ڕاپەرینی یەزدانشـێر کۆتـایی بە کێشـەی کـورد نەهێنـا. پـاییزی سـاڵی ١٨٧٨ ڕاپەڕین لە ناوچەی بدلیس، مووش و وان، هەروەها هەکاری و بۆتـان بە ڕێبەریـی عوسـمان و حوسـێن بەگ -کـوڕانی بەدرخـان- دەسـتی پێکـرد. ئەوان لە مـاوەیەکی کەمـدا توانیـان بەشـێکی گەورە لە باشوور و باشووری ڕۆژئاوای کوردستان ئازاد بکەن. عوسـمان بەگ خۆی وەکوو ئەمیری سـەربەخۆی ئەم ناوچانە ڕاگەیاند. هەرچەنـد ئەم بـزووتنەوەیەش لە لایەن تورکەکـانەوە سـەرکوت کـرا، بەڵام سـاڵی ١٨٨٠ شۆڕشـێکی دیـکە بە ڕێبەریـی شـێخ عوبەیـدوڵڵای نەهـری کە ڕێبەری تەریقەتی نەقشبەندیی کوردەکانی عوسمانی و تـا ڕادەیەکی بەرچاویش ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، دەستی پێکرد.

شـێخ عوبەیـدوڵڵای نەهـری توانی بە پێـی پێگە و نفـووزی خـۆی ببێتە هۆی یەکگرتوویی سیاسی لە نێوان ناوچەکانی بۆتان و هەکاری لە ئیمپڕاتـووریی عوسـمانی، هەتـا موکریـان لە ئێرانـی قاجـاردا. بـۆ هەوەڵین جار لە مێژووی کورددا لە نێوەڕاستەکانی ژوویەی ١٨٨٠دا یەکەمـین کـۆنگرەی ڕێبەرانـی کـورد لە شـەمزینان پێـک هـات. ناسـەقامگیریی ڕۆژهەڵاتـی ئانـاتۆلی بە هـۆی شـەڕی ڕووس و عوسمانی ساڵانی ١٨٧٧-٧٨ و سەرکوت و لەنێوبردنی میرنشینەکانی نیوەسـەربەخۆی کـورد لە لایەن عوسـمانییەکانەوە، بـارودۆخی پێویستی بۆ سـەرهەڵدانی ڕێبەرییەکی نـوێی سیاسی پێک هێنابوو-

ڕێبەرێـک کە دەیەویسـت مـافی دیـاریکردنی چـارەنووس بـۆ کـورد مسـۆگەر بکـا. بە وتەی "لـۆرد جـۆرج کەرزن": "لەم بـارودۆخەدا شـێخ عوبەیدوڵلا کە بە هـۆی کەسـایەتیی پیرۆزی خـۆی ناوبـانگێکی زۆری هەبوو، بەزوویی توانی خۆی بە پلەی ڕێبەرێکی نەتەوەیی بگەیەنێ".[61] "ترۆتێــر"[62] سەرکۆنســوولی بریتانیــا لە ئەرزەڕۆم، شــێخ وەکــوو پڕنفــووزترین ڕێــبەری کــورد لە تەواوی کوردســتان نــاو دەبــا کە کــاریگەری و دەســەڵاتی لە ســوڵتانیش زۆرتــرە.[63] ئامــانجی شــێخ، ڕزگــاریی نەتەوەی کــورد لە ژێردەســتیی عوســمانی و دامەزرانــدنی حکوومەتێکە کە پانتـایی دەسـەڵاتەکەی بە پـلەی یەکەم لە باشـووری وان هەتــا بــاکووری مووســڵ بــێ و لە قۆنــاغی دواییــدا تەواوی کوردستان بگرێتەوە.[64]

بـۆ زۆربەی کاربەدەسـتانی وڵاتە زلهێزەکـان ڕوون بـوو کە شـێخ عوبەیدوڵلا بۆ پێکهێنانی یەکڕیزیی کورد و دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ تێدەکۆشێ. تەنانەت خودی شێخ عوبەیدوڵلاش لە نامەیەکدا بۆ توێژەری ئینگلیسی "کۆچران"[65] دەنووسێ: " نەتەوەی کورد لە پتر لە ٥٠٠ هەزار بنەماڵە پێک هـاتووە و ئـەمە[کورد] – گەلێکی جیاوازە.

---

61 George N. Curzon: Persia and Persian questiin, London 1892, p 53

وەرگیراو لە ناسیۆنالیزمی کورد، مێژوو و نوێخوازی، لاپەڕەی ٥٨

62 Major Henry Trotter

63 W. jwaideh. Kurdish National Movment. Ist origins and development. New York 2006. P 77

64 W. jwaideh. P 81

65 Dr. James P.Cochran

ئەوان ئـایین، یاسـا و دابوڕەسـمی تـایبەت بە خۆیـان هەیە".[٦٦] شـێخ عوبەیدوڵڵا لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە وڵاتە ئورووپاییەکان بەرامبەر بە بێیاسایی لە ڕۆژهەڵاتی ئاناتۆلی پێویستە لە بزووتنەوەی کورد بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی پشتیوانی بکەن. لەم پێوەندییەشدا پێداگری دەکرد کە کوردەکان بۆ سەقامگیرکردنی یاسا، نەزم و دادپەروەری دەیانەوێ دەسەڵات بەدەستەوە بگرن، لەم حاڵەتەدا ئەوان هەر ئەو مافەیان دەبێ کە نەتەوەکانی دیکە هەیانە. هەروەها شێخ عوبەیدوڵڵا لەنامەیەکدا بۆ "اقبالالدوله" حاکمی ورمێ دەنووسێ: "ئامانجی سەرەکی ئەو و هاوڕێیانی، دیتنەوەی ڕێگاچارەیەکی یەکلاکەرەوە بۆ کێشەی کوردەکانە ... شیاوترین ڕێگاچارە بۆ پرسی کورد، یەکیەتی و سەربەخۆیی ئەوانە".[٦٧]

شۆڕشی کورد بە پێی ئەوەی کە سپای ئێران خەریکی سەرکوتکردنی تورکمەنەکان بوو و بە بەراورد لەگەڵ سپای عوسمانی لاوازتر بوو، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە دەستی پێکرد و لە ماوەیەکی کەمدا توانی بە هاوکاریی هەمزەئاغای مەنگوڕ و عەبدولقادر کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵا پاش گرتنی شاری مەهاباد هەتا نیزیکەی ورمێ، هەروەها بەرەو تەورێز پێشڕەوی بکا. شێخ خۆی لە لای ورمێ بوو و شێخ عەبدولقادر چوو بۆ مەهاباد و میاندواو و تا بناو چووە پێشێ بەڵام دوای ئەو کوشتارە وەحشییانەی وا لە خەڵکی میاندواوی کرد ئیتر خەڵکی بناو چوونە بەربەرەکانی کردنی و سپاکەیان تێک شکاند. ڕووداوەکانی کوردستان ترسێکی زۆری خستە

[66] W. jwaideh. P 81
[67] W. jwaideh. P 82

دڵــی کاربەدەســتانی ئێـرانەوە، چــونکە "ئەگەر تەورێـز گیرابـا، ئەمە ئەوەی دەگەیاند کە ئێران گەورەترین شـار، واتە پایتەختی دووهەمـی ئێرانـی لەدەسـت داوە. ئەگەر تەورێـز گیرابـا، دەتـوانرێ بگـوترێ کە ئەگەری گیرانی تارانیش نیزیک دەبۆوە.[٦٨] ترسـی بـزووتنەوەی کـورد، تـاران و کاربەدەسـتانی دەوڵەت و سـپای ئێرانـی تووشـی تـرس و دڵەڕاوکەیەکی زۆر کرد، ئەم پەشێوییە لە وەڵامی "ناصرالدین شـاە" لە ٤ی "ذیقعدەی ١٢٩٧ هـ.ق"دا کە داوا لە "مخبرالدولە" وەزیـری پۆسـت وتێلگـراف دەکـا سـەر لە بەیـانی ئەم تێلگـرافە بـۆ تەیمـوور پاشـا خـان سەرداری ماکۆ بنێرێ، بە جوانی دیارە کە دەڵێ: *"شێخ یان کەسێکی دیکە کێیە کە ئاوا پڕوویی دەکا؟ بۆچی چوار کورد ئێوەیان تا ئەم ڕادەیە پەشـۆکاندووە و زراویـان بـردوون کە بەم چەشـنە قسـە و تێلگراف عەرز دەکەن؟ ... نازانم چی بووە کە تا ئەم ڕادەیە بێغیرەت بـوون؟ یـانی چـی؟ سـوێند بە خـودا، سـوێند بە ڕووحـی شـای خوالێخۆشـبوو ئەگەر ئـاورِ لە بـاوکی ئەم یاخییـانە بەرنەدەن و، لەم چەشنە قسـە بێمانایانە بکەن، وەکـوو ژنـان بجـووڵێنەوە، هەمووتـان ئاور دەدەم. ئێمە چاوەڕوانیی ئەوەمان لە ئێوە دەکرد و دەکەین کە هێـرش بەرنە سـەر مەملەکەتـانی بیـانی، ئاوریـان تێبەردەن، تاڵانیـان*

[٦٨] ن.ا. خەڵفین خەبات لە ڕێی کوردستاندا، لاپەڕەی ١٨٤، وەرگێڕ لە ڕووسیەوە جەلال تەقی، سلێمانی، چاپخانەی ڕاپەڕین ١٩٧١

بکەن و سەرکەون، نەک ئاوا لە دەست چوار کورد تووشی ترس بن و هەتا ئەم ڕادەیە زەلیل بکەون."[٦٩]

بزووتنەوەی شێخ عوبەیدوڵڵا لە قۆناغی یەکەمی ڕاپەڕینەکەدا سەرکەوت، عەبدولقادر حکوومەتێکی کاتی پێک هێنا و لە ناوچەی ژێردەسەڵاتی خۆی حاکمەکانی هەڵبژارد و لەسەر کاری دانان. ئەمە لووتکەی سەرکەوتنەکانی ڕاپەڕین بوو، بەڵام ڕاپەڕینەکە نەیتوانی لەمە زۆرتر پەرە بگرێ. کوشتوبڕ و بێڕەحمی هێزەکانی کورد لە دەوروبەری ورمێ بوو بە هۆی ڕق و تووڕەیی و نارەزایەتیی ناکوردەکان، لە لایەکی دیکەشەوە "فتوای غزا دژی شیعەکان و ڕاگەیاندنی شەڕی ئایینیی کاریگەرییەکی زۆری لە ویلایەتی مەراغە هەبوو، بوو بە هۆی کوشتارێکی زۆر لە نێوان سوننە و شیعەکان، لەم نێوانەدا زیانی ماڵیی و ڕووحی شیعەکان زۆرتر بوو و، شکۆ و گەورەیی، هەروەها توانایی سپای مریدەکانی شێخ، شاری تەورێزی تووشی ترس و خۆف کرد"[٧٠]

دەوڵەت هێزێکی زۆری [کە بەشێکیشیان لە کوردەکانی جەلالی و تورکەکانی ماکۆ بوون] بە سەرۆکایەتیی تەیموورخان سەرداری ماکۆ بۆ بەرەکانی شەڕ لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵڵا نارد و توانی

---

[٦٩] یوسف بیگ باباپور و مسعود غلامیه، فتنه شیخ عبیدالله کرد، گزارش وقایع حمله اکراد به صفحات آذربایجان در دوره قاجار ص ١٤٨، تهران ، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی١٣٩٠

[٧٠] محمد امین زکی بیگ، زبده تاریخ کرد و کردستان، جلد اول ص ١٨٠، ترجمه یدالله روشن اردلان، انتشارات توس، ١٣٨١

پاشەکشە بە هێزی ڕاپەڕین بکا و هەتا سەرەتاکانی مانگی دێسامبری ١٨٨٠ تەواوی ئەو ناوچانە کە کورد ڕزگاری کردبوون، بگرێتەوە.

ئەم ڕاپەڕینە بەهۆی نەبوونی بەستێنی کۆمەڵایەتی و ئابووری، هەروەها سیاسی و فیکری و بە هۆی چەندبەرەکی و پرژوبڵاویی سیاسی، نەبوونی یەکیەتی و تەبایی نەتەوەیی؛ ئاستی خوارەوەی ناسیۆنالیزمی کورد کە سەرچاوەی لە بارودۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتی – سیاسیی خودی کوردستان دەگرت؛ لاوازیی سپایی و هەڵە لە لێکدانەوەی ستراتیژی و تاکتیک، هەروەها دەوری نەرێنیی وڵاتە زلهێزەکان وەکوو ڕووسیە و بریتانیا تووشی شکست هات. ڕووسیە لەسەرەتاوە بە هۆی دیتنەوەی بەرژەوەندیی خۆی لە بەرامبەر بزووتنەوەی کورددا ڕاوەستا و ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ یارمەتی تارانی دا. بریتانیاش کە دەسەڵاتی بەسەر ئەستەمبووڵدا هەبوو و لە سەرەتادا بەرژەوەندیی خۆی لە لاوازکردنی تاران و ڕووسیەی هاوپەیمانیدا دەدی، کوردەکانی دژ بە تاران هان دەدا، بەڵام کاتێک هەستی بە گەڕانەوەی مەترسیی کورد دژ بە ئەستەمبووڵ کرد، دژ بە کورد جووڵایەوە.

پاش شکانی شۆڕش، بەشێک لە دەرەبەگ و سەرۆک هۆزە کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵڵا بەرەو باکووری کوردستان وەڕێ کەوتن، بەڵام تا ماوەیەک هەمزەئاغا درێژەی بە بەرەنگاربوونەوەی خۆی دا. "ئەو هۆزە کوردانە کە سەرۆکەکانیان ڕۆژهەڵاتی کوردستانیان بەجێ هێشتبوو، تووشی چەرمەسەری و چەوساندنەوەیەکی درندانە لە لایەن ئێرانییەکانەوە بوون. کاربەدەستانی ئێران لە ئەنجامی کوژاندنەوەی ڕاپەڕینەکەدا کەوتنە قەڵاچۆکردنی کوردەکان و بەبێ ئەوەی گوێ بدەنە تەمەن،

یان ژن و پیاو، هەزاران کەسیان دارکاری کرد و پتر لە دووسەد دێی کوردستانیان سووتاند".[71] لە کاتی ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا و پەیوەستبوونی خەڵکی موکریان، "ناصرالدین شاه" لە نامەیەکدا بۆ "مشیرالدوله" (سپاسالاری ئازەربایجان) لە ڕێکەوتی ١٢٩٧ی هـ.ق بەتوندی باس لە سزادانی سەخت و تەواوی کوردەکانی مەهاباد و موکریان و بە زنجیرکێشانی سەرۆکەکان و ناردنیان بۆ تاران دەکا.[72] سپای ئێرانیش بێبەزەییانە پاش سەرکەوتنیان، ئەم بڕیارەیان بەجێ گەیاند. ئەسکەندەر غوریانس نووسەری کتێبی ڕاپەرینی شێخ عوبەیدوڵڵا لە سەردەمی "ناصرالدین شاه"دا، "کە لە سەرەتاوە هەتا کۆتایی ڕووداوەکان لە مەهاباد و گوندەکانی دەوروبەری بووە، لە ڕاپۆرتێک بۆ "ناصرالدین شاه" دەنووسێ: "ئاوری تۆڵەستاندن تا ئەو ڕادەیە بەسەر سپادا زاڵە کە ئەوان بەبێ لەبەر چاوگرتنی ئابڕووی دەوڵەت دەیانەوێ تووی کوردەکان لە سەر زەوی پاک کەنەوە و هەر ئاوەدانییەک وێران بکەن".[73]

هەرچەند بزووتنەوەی شێخ عوبەیدوڵڵا بە ئاکام نەگەیشت، بەڵام ئەو ڕاپەرینە وەکوو هەنگاوێکی جیدی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد پێناسە دەکرێ. ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵای شەمزینان(١٢٦٠ – ١٢٥٩)، واتە ١٨٨١ – ١٨٨٠ دژ بە "ناصرالدین

---

[71] ن.ا. خەڵفین، خەبات لە ڕێی کوردستاندا، لاپەڕەی ١٩١-١٩٠، وەرگێڕ لە ڕووسییەوە جەلال تەقی، سلێمانی، چاپخانەی ڕاپەڕین ١٩٧١

[72] ابراهیم صفائی، اسناد برگزیدەی دورەی قاجار، سند چهارم، ص ١٢، انتشارات بابک، تهران ٢٥٣٥

[73] سید محمد صمدی، تاریخ مهاباد ص ٤١، انتشارات رهرو مهاباد، ١٣٧٣

شاه"ی قاجار، پاش ڕاپەرینی سوڵتانەکانی هەورامان دژ بە فەرهاد میرزا و ڕاپەڕینە خۆجێییەکانی دیکە وەکوو سەرلووتکەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد لە یەک چوارەمی کۆتایی سەدەی نۆزدەدا پێناسە دەکرێ.

شۆڕشی سوڵتانەکانی هەورامان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان وێنەیەک لە کاردانەوەی سیاسەتی ناوەندیکردنی دەسەڵات و کۆتایی هێنان بە دەسەڵاتی حکوومەتە خۆجێییەکانی کوردستان بوو. ناوچەی هەورامان سەر بە میرنشینی ئەردەڵان لە کاتی دەسەڵاتداری "ناصرالدین شاه"دا چەندین شۆڕشی گەورەی بە خۆیەوە بینی. سیاسەتی لابردنی کاربەدەستانی خۆجێیی و هەڵبژاردنی حاکمەکان لە دەرەوەی کوردستانەوە، گوشاری ماڵیاتی، زوڵم و زۆری بێپسانەوەی حکوومەتی قاجار، نەخشێکی بەرچاوی لە سەرهەڵدانی شۆڕشی هەورامان هەبوو. شۆڕشی هەورامان لە کاتی دەسەڵاتداری "ناصرالدین شاه" بۆ ماوەی چوار ساڵ (١٢٨٨– ١٢٨٤ه. ق واتە١٨٧١– ١٨٦٧ز) ئیدارەی ویلایەتی کوردستانی[٧٤] تووشی کێشە

---

[٧٤] ویلایەتی کوردستان بە پانتایی ٢٢٥٠ فرسەخی چوارگۆشە (١٣٥٠٠ کیلۆمیتری چوارگۆشە)، لە سەردەمی ناسری بەولاوە بوو بە بەشێک لە بیست مەملەکەتی ئێران و ناوەندەکەی سنە بوو. لە سەردەمی ناسرەدین شادا بە کۆی کوردستان، کرماشان و هەمدان "ایالت مرکزیە" دەکوترا. لە کاتی قاجاردا بەشێک لە خاکی کوردستانی ئێران لە لایەن عوسمانییەکانەوە داگیر کرا و دوو ناوچەی لوڕستان و هەمەدانیشی لێ جیا کراوە. هەروەها لە کۆتایی دەسەڵاتداریی قاجاردا ویلایەتی گەڕووس لە کوردستان جیا کراوە و حاکمێکی سەربەخۆ لە لایەن دەوڵەتی ناوەندییەوە بۆ دیاری کرا.

کرد و، پاش کۆتاییهاتن بە حکوومەتی ئەردەڵانەکان، ئەم ستەمکارییە نەک هەر کەمی نەکرد بەڵکوو چەند قاتیش زیادی کرد.

لەساڵی ١٢٨٥ هـ.ق (١٨٦٨ز.) پاش مردنی غوڵام شا خان ئاخرین میری ئەردەڵان، "ناصرالدین شاه"، مامی خۆی واتە فەرهاد میرزای موعتەمیدودەولەی کرد بە حاکمی ئەم ناوچەیە و ئیدارەی ئەم ویلایەتە ڕاستەوخۆ کەوتە ژێر کۆنترۆڵ و دەسەڵاتی حکوومەتی ناوەندی. دیاریکردنی فەرهاد میرزا بە مانای کۆتاییهاتنی میرنشینی ئەردەڵان بوو.

کوژرانی حەسەن سوڵتانی هەورامی و گیرانی دوو براکەی – مستەفا سوڵتان و بارام بەگ- بە فەرمانی فەرهاد میرزا، ڕێخۆشکەری شۆڕشی نوێی هەورامان و هەڵبژاردنی ڕۆستەم سوڵتان کوڕە گەورەکەی حەسەن سوڵتان وەک حاکمی هەورامان بوو. هێرشی هێزەکانی کورد بۆ سەر سپای فەرهاد میرزا لە نیزیکەی گوندی "هەنجمەنە" و کوژرانی ٣٦ کەس و بەدیل گرتنی ١٨ کەس و دەربازبوونی خودی فەرهاد میرزا بوو بە هۆی سەرشۆڕییەکی گەورە بۆ مامی "ناصرالدین شاه". نووسەری "حدیقەی ناصری" لە کتێبەکەیدا باسی *"تلانەوەی فەرهاد میرزا لە ناڕەحەتی وەکوو مار بە دەوری خۆیدا"* دەکا. بۆ قەرەبوو کردنەوەی ئەم شکستە فەرهاد میرزا داوای هێزی پشتیوانی لە ناوەند کرد. "ناصرالدین شاه" سێ فەوجی گەورەی بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشی هەورامان نارد، ئەوانیش پاش هێرشێکی بەرفراوان گوندی نەوسوود ناوەندی هەورامانی لهۆن و دزڵی، ناوەندی هەورامانی تەختیان داگیر کرد. سپای ئێران لەسەر ڕێگایان تەواوی حاسڵاتی کشتوکاڵی "شامیان"یان سووتاند و "دزڵی"یان تاڵان کرد و ئاوریان تێ بەردا. فەرهاد میرزا لە نامەکانیدا

سەرکەوتنی خۆی لە هەورامان وەکوو گرتنی سباستیناپۆل لەقەڵەم دەدا و هەورامانییەکان وەکوو "دێونژاد"، "بەدفەڕ" و "دڕندەی دەروون پیس" ناو دەبا.[٧٥]

لە ساڵەکانی پاش شکستی بزووتنەوەی شێخ عوبەیدوڵلادا، کورد لە تەواوی کوردستان درێژەی بە خەباتی خۆی دژ بە دەسەڵاتدارەکانی ئێران و عوسمانی دا، وەکوو: شۆڕشی دەرسیم (١٨٩٢-١٨٩٣)، ڕاپەڕینی کورد و عەرەبەکان دژ بە دەسەڵاتی تورکەکان لە باشووری کوردستان (١٩٠٧-١٩٠٨)، شۆڕشی برایم-پاشا سەرۆکی کۆنفیدڕاسیۆنی عەشیرەکان و فەرماندەی دوو تابووری (هەنگی) حەمیدیە (١٩٠٨-١٩٠٧)، شۆڕشی کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە ڕێبەریی جەعفەرئاغا، محەمەدئاغا و بە تایبەتی سمایل ئاغای سمکۆ پاش کوژرانی جەعفەرئاغای هەرکی لە هاوینی ١٩٠٥ و هتد. لە نێوان ساڵەکانی ١٩١٨-١٩١٤ی ز.دا ڕاپەڕینی کورد بە ڕێبەریی مەلا سەلیم لە بدلیس، شۆڕشی بارزان بە ڕێبەریی "عبدالسلام بارزانی" لە ساڵی ١٩١٤دا، هەروەها ڕاپەڕینی سلێمانی بە ڕێبەریی شێخ مەحموود لە کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، جێگایەکی تایبەتییان لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد هەیە.

ڕاپەڕینی خەڵکی بدلیس بە ڕێبەریی مەلا سەلیم لە نەورۆزی ساڵی ١٩١٤دا دەستی پێکرد و توانی لە ماوەیەکی کەمدا بۆ ناوچەکانی

---

[٧٥] عبدالله عطایی، افراسیاب جمالی، کامران حمانی، واکاوی زمینەها و علل شورش اورامان در عصر ناصری، ص ٩٥، تاریخهای محلی ایران، مقاله ٥، دورەی ٣، سال سوم-شمارەی دوم-پیاپی ٦ بهار و تابستان ٩٤، پاییز ١٣٩٤، صفحه ٨٤-٩٧، دانشگاه پیام نور

دیکەی کوردستانیش پەل باوێژێ. مەلا سەلیم کوردێکی زازا و لە کاتی ڕاپەرینەکەدا تەمەنی ٦٠ساڵ بوو. گیرانی شێخ سەلیم لە لایەن سپای عوسمانییەوە لە مارسی ١٩١٤دا ڕاستەوخۆ کاریگەریی لەسەر دەستپێکی پێشوەختی ئەم ڕاپەڕینە هەبوو. بە پێی تێلگرامی نهێنیی میخاییل نیکۆلایویچ گیرس[٧٦] باڵوێزی ڕووسیە لە ئەستەمبووڵ، ڕێکەوتی ١٢ی مارسی ١٩١٤، تورکەکان شێخ سەلیمیان لە ڕێگای بدلیس گرت، بەڵام نیزیک بە ٧٠٠ کوردی چەکدار شێخیان لە دەستی تورکەکان ڕزگار کرد. دەستپێکی پێشوەختی ڕاپەڕینەکە بە باوەڕی یوسف کامیل بەدرخان، ئاکامێکی تاڵی بە دواوە بوو، [٧٧] بە هۆی هەڵەیەکی تاکتیکی لە شەڕ و نەبوونی هاوئاهەنگی لە نێوان هێزەکانی ڕاپەریندا، تورکەکان توانیان لە ماوەیەکی کەمدا شاری بدلیس بگرنەوە. شێخ سەلیم و بەشێک لە ڕێبەرانی شۆڕش پەنایان بردە بەر کۆنسوولی ڕووسیە لە بدلیس. سەرکۆنسوولی بریتانیا لەم پێوەندییەدا ساڵی ١٩١٤ 'نەبوونی هاوئاهەنگیی (کۆئۆردیناسیۆن) وەکوو هۆی زەبرخواردن و شکستی کوردەکان پێناسە دەکا.[٧٨] لە ٢٣-٢٢ی ئاوریلی ١٩١٤دا "شێخ شهابالدین"، شێخ سەعید، عەلی و براکەی شێخ محەممەد شیرین و ١٠ کەسی دیکە لە بدلیس لە سێدارە دران. پێنج مانگ پاش شکانی ڕاپەڕینەکە، هێزەکانی عوسمانی بە هۆی دەسپێکی شەڕی ڕووس و ئاڵمان و هاوپەیمانەکانی واتە

---

[76] Mikhail Nikolayevich Giers - Михаил Николаевич Гирс

[٧٧] ک. و. وێرتیایف و س. م. ئیوانف، ناسیۆنالیزمی کورد، مێژوو و نوێخوازی، لاپەڕەی ١٣٥

[٧٨] ک. و. وێرتیایف و س. م. ئیوانف، ناسیۆنالیزمی ... لاپەڕەی ١٣٩

عوسمانی، هێرشیان کردە سەر کۆنسوولخانەی ڕووسیە، و پاش گرتنی تەها سەلیم و هاوڕێیانی، دەستبەجێ لە سێدارەیان دان.

بەهاری ساڵی ١٩١٤ ڕاپەڕینی کوردەکانی باشووری کوردستانیش بە ڕێبەریی شێخ "عبدالسلام بارزانی" بوو بە هۆی ڕزگارکردنی مووسڵ و بەشێکی بەرچاو لە ویلایەتی بەغدا. ئەم ڕاپەڕینە لە لایەن تورکانەوە سەرکوت کرا و "شێخ عبدالسلام" بەو هیوایەی کە بتوانێ پشتیوانیی سمکۆ وەدەست بێنێ، چوو بۆ ورمێ و لەوێشەوە ڕەوانەی تفلیس بوو، بەپێی ڕاپۆرتی ڕۆژنامەی ڕووسیی "قەفقاز" ڕێکەوتی ١٥ی ئاوریلی١٩٠٤، "شێخ عبدالسلام" هەوڵی خۆشاردنەوەی لای مارشیمۆن دابوو.[٧٩] شێخ کاتی گەڕانەوەی لە پاییزی هەر ئەو ساڵەدا بۆ باکووری کوردستان، بە هۆی خەیانەتی سۆفی عەبدوڵڵای شکاکەوە گیرا و ڕادەستی عوسمانی کرا. لە کۆتایی ساڵی ١٩٠٤دا شێخ و دوو هاوڕێی لە مووسڵ لە سێدارە دران.

لە دەیەکانی سەرەتای سەدەی بیستەمدا سمکۆ وەکوو سەرۆک عەشیرەی شکاک بە دەسەڵاتترین کەس لە ناوچەی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێ، هەروەها لە درێژایی سنووری ئێران و عوسمانی بوو. شکاکەکان کە نیزیکەی ٢هەزار بنەماڵە دەبوون، بەگشتی دانیشتووی ناوچەی سۆما و برادۆست و ڕۆژئاوای سەڵماس و ورمێ بوون. هیچ کام لە تورک و ڕووسەکان بە پێی پێوەندیی ناڕاستەوخۆی سمکۆ لەگەڵ ئەوان، پێش شەڕی یەکەمی جیهانی ناوچەی شکاکەکانیان داگیر نەکرد. بەڕواڵەت سمکۆ تا پێش ساڵی ١٩١٣ هاوکاری ئازەرییەکانی لایەنگری عوسمانی و دوژمنی ڕووسەکان

---

[٧٩] ک. و. وێرتیایف و س. م. ئیوانف، ناسیۆنالیزمی ... لاپەرەی ١٣٣

بووه. له سەرەتاکانی شەڕی جیهانیی یەکەمدا سمکۆ بەئاشکرا بۆ سوودی تورک و ئاڵمان و دژی ئێران شەڕی کرد.

ئەو وڵاتانە کە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا بەشدار بوون هەوڵیان دەدا کورد بۆ مەبەستی خۆیان بەکار بێنن، سمکۆ کە سەرۆک - عەشیرەی شکاک لە ناوچەی مەرگەوەر و برادۆست بوو هەمیشە لە هەوڵی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆدا بوو. سمکۆ پێوەندییەکی نیزیکی لەگەڵ زۆربەی کەسایەتییەکانی نەتەوەیی کورد وەکوو شێخ مەحموود، عەبدولڕەزاق بەدرخان و سەید تەها هەبوو، هەروەها بە هۆی پێکهێنانی ژیانی هاوبەش لەگەڵ خوشکی سەید تەها کە نەوە و جێگری شێخ عوبەیدوڵڵا بوو، هاوکاری و پێوەندییەکی نیزیکی لەگەڵ ئەو پێک هێنابوو. هەرچەند مێژووی سەرهەڵدانی ڕاپەڕینی سمکۆ دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی پێش شەڕی یەکەمی جیهانی و بە تایبەتی پاش کوژرانی جەعفەرئاغای برای لە تەورێز بە دەست کاربەدەستانی حکوومەتی ئێران لە ساڵی ١٩٠٥ی ز. لە کاتی وتوێژدا، بەڵام نەخشی سەرەکیی ئەو لە خەباتی ڕزگاریخوازانەی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا هی ساڵەکانی پاش تەواوبوونی شەڕی یەکەمی جیهانییە.

لە ساڵانی کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانیدا کە سپای عوسمانی بەردەوام تووشی شکست دەبوو و هێزەکانی ئینگلیس لە سلێمانی و کەرکووک و مووسڵ نیزیک دەبوونەوە، شێخ مەحموودی حەفید پاش زنجیرە وتوێژێک لەگەڵ ڕووس و ئینگیسییەکان بەستێنی ڕاپەڕینی خۆش کرد و بوو بە تەنیا هێزی دەسەڵاتداری ئەم ناوچەیە.

کۆتایی

- دابەشکرانی کوردستان لە نێوان دوو ئیمپڕاتووریی عوسمانی و ئێران پاش شەڕی چاڵدران لە ساڵی ١٥١٤ی زاییینیدا و دیاریکردنی سنووری ئەم دوو وڵاتە بەپێی پەیماننامەی ساڵی ١٦٣٩، واتە ساڵێک پاش گرتنی شاری بەغدا لە لایەن سوڵتان مرادی چوارەمەوە، هەروەها دەوامی کێشەی سنووریی لە نێوان داگیرکەرانی خاکی کوردستاندا هەتا واژۆکردنی گرێبەستی ئەرزەڕۆم لە ساڵی ١٨٤٧دا بە بەشداریی ڕاستەوخۆی بریتانیا و ڕووسیە، بوو بە هۆی دوولەت بوونی نیشتمانی کوردان.
- سەرلەنوێ دابەشکردنەوەی بەشێک لە خاکی کوردستان (لە عوسمانی) بە پێی پەیمانی سایکس-پیکۆ پاش شەڕی یەکەمی جیهانی لە نێوان سێ دەوڵەتی تورکیە، عێراق و سووریەدا کێشەی نەتەوەیی کوردی ئاڵۆزتر کرد و چارەنووسی ئەو خەڵکەی بە چارەنووسی سیاسیی وڵاتە داگیرکەرەکانییەوە بەستەوە، بوو بە هۆی پێکهاتنی بەربەستێکی جیدی لە ڕەوتی دامەزراندنی دەوڵەتی یەکگرتوو و سەربەخۆی کوردستان.
- سنوور و کەوشەنی نیشتمانی کوردان بە تایبەتی پاش شەڕی یەکەمی جیهانی تووشی ئاڵوگۆڕێکی گەورە هات. بە تورک و عەڕەبکرانی بەشێک لە خاکی کوردستان، کۆچ و جێگۆڕکە پێکردنی بە زۆر، شەڕی بێپسانەوە، کۆمەڵکوژی و سەرکوتکردنی بزووتنەوەکانی کورد و هتد، بوون بە هۆی زۆرتر شێواندنی سنوورەکانی کوردستان، تەنانەت لە چوارچێوەی وڵاتە داگیرکەرەکانیشدا.

• کوردستان بە هۆی جێگە و پێگەی جوگرافیایی– سیاسی کە دەگەڕێتەوە سەر سنووری بوونی ئەم وڵاتە لە نێوان چەندین دەوڵەتدا، هەبوونی نەوت و سامانی ژێرزەوی و کانزایی، شیاوبوونی بۆ کشتوکاڵ و ئاژەڵداری، بازاڕی باش بۆ فرۆشتنی کەلوپەلی وڵاتە بیانییەکان و هتد لە سەدەی ١٩ بەملاوە سەرنجی وڵاتە زلهێزەکانی بەرەو خۆی ڕاکێشا، بە تایبەتی پاش شەڕی یەکەمی جیهانی کەوتە نێو بازنەی مامەڵە سیاسییە جیهانییەکانەوە.

• گەلی کورد پاش فارس، عەرەب و تورک، چوارەمین گەلی گەورە لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستە. لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و دەستپێکی سەدەی بیستەمدا وێڕای گۆڕان لە جوگرافیای سیاسیی جیهان و ناوچەدا، هەروەها سەرهەڵدانی دەیان دەوڵەتی نوێ لەسەر نەخشەی جیهان، گەلی کورد سەرەڕای خەباتێکی بێوچان و خوێناوی نەیتوانی بە مافی نەتەوەیی خۆی واتە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان بگا.

• نەبوونی یەکیەتیی نەتەوەیی لە کوردستان، پێکنەهاتنی فیدڕاسیۆنێکی بەهێز لە میرنشینە سەربەخۆ و نیوە سەربەخۆکان لە ژێر ڕێبەرییەکی بەتوانا و کارزاندا بۆ هاوئاهەنگی و بەڕێوەبردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد لە تەواوی کوردستان، شکڵ – نەگرتنی ناسیۆنالیزمێکی بە هێزی فیئۆدالی، قەتیس مانەوە لە بەرژوەندیی تەسکی تاکەکەسی– عەشیرەییدا، شەڕی نیوخۆیی، کوشتن و تالانکردنی یەکتری و، بە قەولی میرشەرەف خان و سەیدای خانی، "ملهوڕی و لاساری و دەمارگرژی و مل‌

ئەسـتووری"،[80] هەروەهـا لەبـار نەبـوونی بـارودۆخی جیهـانی و نـاوچەیی، بـوونە هـۆی سـەرنەکەوتنی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازانەی گەلی کورد. بە قەولی مامۆستا هەژار لە پێشـەکیی شـەرەفنامەدا، لەوە دەچێ قسەکەی مامۆستاکەی سـوڵتان مـراد دوور لە ڕاسـتی نەبووبێ کە دەڵـێ: "کـورد ئەوەتەی هەیە – لە وتەی شـادە و ئیمانـدا نەبـێ – یەکتریان نەگرتووە!".[81]

- لە کۆتـایی سـەدەی نۆزدە و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمی زایینیـدا نفـووزی ڕوو لە گەشـەی سیسـتمی سـەرمایەداری و هەڵوەشـانەوەی سیسـتمی باوکسـالار- عەشـیرەیی لە کوردسـتان، کۆتـایی هـاتن بە حکـوومەتە سـەربەخۆ و نیوەسـەربەخۆیەکان (میرنشـینەکانی کـورد)، هەروەهـا بە ناوەنـدیکردنی دەسـەڵات، جیاوازیدانان لە بوارەکـانی ژیـانی سیاسـی، کـۆمەڵایەتی، ئـابووری و فەرهەنگیدا، بوون بە هۆی سەرهەڵدانی چەوساندنەوەی نەتەوایەتـی و بەرزبـوونەوەی ئاسـتی بەرەنگـاری و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازانەی "نەتەوەیی" لە کوردستان.

---

[80] مامۆسـتا هەژار، پێشـەکی وەرگێڕ بۆ شـەرەفنامە، مێژووی مـاڵەمیرانی کوردسـتان، میرشـەرەف خـانی بدلیسـی لاپەڕەی ٣٨، چـاپی هەشـتەم. پەخشانگای پاییز، تاران ١٣٩٣ی هەتاوی

[81] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕەی ٣٩

سەرچاوەکان

بە فارسی

- یرواند آبراهامیان، ایران در بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، جدول شماره ۱، ساختار قومی ایران، نشر نی، چاپ شانزدهم، تهران ۱۳۸۹
- یرواند آبراهامیان، مقالاتی در جامعه‌شناسی سیاسی ایران، مترجم سهیلا ترابی فارسان، شرکت نشر و پژوهش شیرازه کتاب، چاپ اول ، تهران۱۳۸۷
- یرواند آبراهامیان، تاریخ مدرن ایران ، ترجمه محمد ابراهیم فتاحی، نشر نی، چاپ چهارم ، تهران۱۳۸۹
- سعید نفیسی، تاریخ معاصر ایران، ص ۲۷، انتشارات فروغ، تهران ۱۳٤٥
- لازاریف و ... تاریخ کردستان صص، ۱۷۱ و ۱۷۲، مسکو ۱۹۹۹، ترجمه فارسی، منصور صدقی و کامران امین آوه، انتشارات فروغ، ۱۳۸٦، کلن، آلمان
- لازاریف، محوی و ... کردستان معاصر، ترجمه کامران امین آوه، چاپ دوم، نشر روشنگری، آلمان ۲۰۱۷
- لازاریف، کردستان در ابعاد ژئوپلیتیک، ترجمه از روسی، کامران امین آوه
- لازاریف، اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و کردستان (سالهای ۱۹٤٥ –۱۹۱۷ میلادی)، ترجمه از ک. امین آوه

- ا.آ گرانتوسکی و ... تاریخ ایران از زمان باستان تا امروز، ترجمه کیخسرو کشاورزی، دانشگاه دولتی مسکو ۱۹۷۷
- م. س. ایوانف، تاریخ نوین ایران، ترجمه هوشنگ تیزابی، ح. قائم پناه، تهران، سلوج، ۱۳۵۶
- دیوید مک داول، تاریخ معاصر کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، انقلاب، ناسیونالیسم و جنگ، چاپ دوم، پانیذ تهران۱۳۸۳
- جاناتان رندل، با این رسوایی چه بخشایشی، ترجمه ابراهیم یونسی، انتشارات پانیذ. تهران،۱۳۷۹
- جواهر لعل نهرو، نگاهی به تاریخ جهان، جلد دوم، ترجمه محمود تفضلی، چاپ ۱۳، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۸۹
- رومان گیرشمن، کایلر یانگ و ... ایران باستان، ترجمه و تدوین دکتر یعقوب آژند، انتشارات مولی، چاپ اول ۱۳۸۹
- ژاک دو مرگان، زمین شناسی ایران، ترجمه کاظم ودیعی، نشر چهر، تبریز ۱۳۳۹
- محمد امین زکی بیگ، زبده تاریخ کرد و کردستان، جلد اول، ترجمه یدالله روشن اردلان، نشر توس، تهران۱۳۸۱
- علی گلاویژ، مناسبات ارضی در کردستان(فروپاشی نظام عشیرای) چاپ اول، انتشارات روزبه ، تهران۱۳۶۱
- شیخ محمد مردوخ کردستانی، تاریخ کرد و کردستان و توابع یا تاریخ مردوخ، جلد اول، عده نفوس کردستان، چاپ دوم، ۱۳۵۱
- ایرج اسکندری، در تاریکی هزاره‌ها، به کوشش علی دهباشی، چاپ اول نشر قطره، تهران ۱۳۷۷
- غلامرضا طباطبایی، منشآت فرهاد میرزا معتمدالدوله، شرکت چاپ و انتشارات علمی تهران ۱۳۶۹

- علی اصغر شمیم همدانی، کتاب کردستان، مطبعه امید،، تبریز۱۳۱۲
- یوسف بیگ باباپور و مسعود غلامیه، فتنه شیخ عبیدالله کرد، گزارش وقایع حمله اکراد به صفحات آذربایجان در دوره قاجار، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۹۰
- ابراهیم صفائی، اسناد برگزیده دوره قاجار، سند چهارم، انتشارات بابک ۲۵۳۵، تهران
- سید محمد صمدی، تاریج مهاباد، انتشارات رهرو مهاباد، ۱۳۷۳
- عبدالله عطایی، افراسیاب جمالی، کامران حمانی، واکاوی زمینه‌ها و علل شورش اورامان در عصر ناصری، تاریخ‌های محلی ایران، مقاله ۵، دوره ۳، سال سوم-شماره دوم- پیاپی ٦ ، دانشگاه پیام نور، بهار و تابستان ۹٤، پاییز ۱۳۹٤،
- جمال میرزا عزیز، قیام ۱۸۸۰ کردستان در اسناد محرمانه بریتانیا، ترجمه بهزاد خوشحالی، نور علم، همدان ۱۳۷۹
- عباس زارعی مهرورز، بررسی تاثیرات سیاسی و اجتماعی طریقت‌های کردستان در آغاز قرن بیستم، تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹٤
- معصومه خباز، تاریخچه‌ی تقسیمات کشوری در ایران و کاربرد آن در سرشماری، آمار، شماره‌ی ۲۱ آذر و دی ۱۳۹۵
- قانون تشکیل ایالات و ولایات و دستورالعمل حکام، مصوب ١٤ ذیقعده ۱۳۲۵،

http://rc.majlis.ir/fa/law/show/90101

• مظهر ادواری، جنگ جهانی اول، تبعات و پیامدهای آن در هورامان، جام جم، ۱۷ تیر ۱۳۹۳

بە کوردی

• میرشەرەف خانی بدلیسی، شەرەفنامە، مێژووی ماڵەمیرانی کوردستان، وەرگێرانی مامۆستا هەژار، چاپی هەشتەم. پەخشانگای پاییز، تاران ۱۳۹۳ی هەتاویی
• درایڤر و کورد، کۆمەڵەی پێنج وتار، لاپەرەی ۱۳۱-۱۳۰، وەرگێران ئەنوەری سوڵتانی، بنکەی ژین سلێمانی ۲۰۰۵
• کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لە سالەکانی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، کۆری زانیاریی، بەغداد ۱۹۷۵
• ن.ا. خەڵفین خەبات لە ڕێی کوردستاندا، وەرگێر لە ڕووسیەوە جەلال تەقی، سلێمانی ۱۹۷۱، چاپخانەی ڕاپەڕین
• عەبدولقادر شکاک، بارودۆخی سیاسیی کوردستان لە نێوان سالانی ۱۹۰۵-۱۹۳۰، ، چاپی یەکەم ۲۰۱۳، دەزگای ڕۆشنبیریی جەماڵ عیرفان، سلێمانی
• کاوەی بەیات، خۆرهەلاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارتی ناوخۆی ئێراندا تایبەت بە یەکەمین جەنگی جیهانی. وەرگێرانی مستەفا غەفوور. هەولێر ۲۰۱۳، دەزگای موکریانی

بە ڕووسی

• ژیگالینا، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە ئێران(ساڵەکانی ۱۹۱۸-۱۹٤۷) دەزگای زانست، مۆسکۆ، ۱۹۸۸

- ک. و. وێرتیایف و س. م. ئیوانف، ناسیۆنالیزمی کورد، مێژوو و نوێخوازی، ئاکادێمی زانستیی ڕووسیە، ئەنستیتووی ڕۆژهەڵاتناسی، دەزگای چاپی **URSS** مۆسکۆ.٢٠١٥
- ن. ز. مۆساکی، کوردستان: سامان و سیاسەت، بەرگی یەکەم، ئەنستیتووی ڕۆژهەڵاتناسی، مۆسکۆ ٢٠٠٥
- ئەنسیکلۆپیدیای مێژووی سۆڤییەتی، ، بەرگی ١٠، مۆسکۆ،١٩٦٧

http://adverbum.org/ru/sovetskaja-istoricheskaja-enciklopedija10=514

بە ئینگلیزی

- **Wadie Jwaideh, Kurdish National Movement, Its origins and Development, First Edition 2006, Syracuse University Press, New York,**
- **World War I, https://en.wikipedia.org/wiki/World_War_I**

بیری چەپ و دۆزی سەربەخۆیی کورد
لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان

بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد و بیری چەپ لە ئێران

"کورد بە هەموو هێزی خۆی ئەچریکێنێ ئەڵێ کوردستان ماڵی خۆمە، بە کەسی نادەم و؛ وڵاتی خۆم بۆ کەس بەجێ ناهێڵم، لە کوردستان بووم لە کوردستان ژیاوم و ئەژیم، ئەبێ هەر لە کوردستان و لە ڕێگای کوردستاندا بمرم".

(گۆڤاری نیشتمان ژمارەی یەک، پووشپەڕی ١٣٢٢)[٨٢]

هاتنی بیری چەپ بۆ ئێران لە سەدەی ١٩ی زایینی و بە تایبەتی ڕوودانی شۆڕشی ئۆکتۆبر لە ساڵی ١٩١٧ لە ڕووسیەدا هاوکات بوو لەگەڵ گەشەسەندنی بیری ئازادیخوازی و دادپەروەریی سۆسیالیستی و سەرهەڵدانی ڕێکخراوەی چەپ و تێڕوانینێکی دیکە بۆ چارەسەرکردنی زوڵموزۆری چینایەتی و، وەدەستهێنانی سەربەخۆیی و وەدەرنانی ئیمپیریالیزمی ئینگلیس لە ئێران. ئەم ڕەوتە کاریگەری لە سەر کوردیش هەبوو.

---

[٨٢] کوردستان ماڵی کوردە، ع.ساسان [وەهاب بلووریان]، نیشتمان، ژمارەی -١، لاپەرەی ٢٣، ساڵی یەکەم، پووشپەڕی ١٣٢٢، ئامادەکردنی عەلی کەریمی، بنکەی ژین سلێمانی ٢٠٠٨

له کاتی دەستەڵاتداری ڕەزاشادا کورد قەڵاچۆ کرا، "سەرکوتکردنی شۆڕشی سەردار ڕەشید، سەرۆکی کەلهوڕەکان لەساڵی ١٩٢٣ و شۆڕشی جەعفەر سوڵتان سەرۆکی عەشیرەتەکانی هەورامان، کوشتنی سمایل ئاغای سمکۆ لە ١٨ی ژوئیەی١٩٣٠، سەرکوت و دوورخستنەوەی جەلالییەکان بۆ ئیسفەهان و قەزوین لە ساڵی ١٩٣٦ و کوژرانی پتر لە سەتا ٤٠ی ئەوان لە کاتی ناردنیان بۆ ئەو دوو شارە، تیرباران و کوشتاری پتر لە ١٠ هەزار کورد بە دەستووری ژێنڕاڵ ئەحمەدی، هەروەها لە بەندیخانە خستنی زۆرتر لە ٤ هەزار کوردی ڕۆژهەڵات لە دەیەی ١٩٣٠ بە هۆی ڕاپەڕین دژی حکوومەتی پاشایەتی ڕەزاشا،[٨٣] هاوکاری لەگەڵ سپای تورکیە و عێراق بۆ سەرکوتی کوردەکان و گۆڕانی ناوی بەشێک لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و پێناسەکردنی وەکوو ئازەربایجانی ڕۆژئاوا لە ساڵی ١٣٠٧ی هەتاوی بەشێک لە سیاسەتەکانی حکوومەتی تاران بۆ سەرکوت و تواندنەوەی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و تێکدانی سنوورەکانی جوغرافیایی و داگیرساندنی ئاگری دووبەرەکی لە نێوان کورد و ئازەری بوو. یەکێک لە شێوەکانی دیکەی حکوومەتی ڕەزاخان بۆ سەرکوت و تواندنەوەی خەڵکی کورد سیاسەتی "هەڵوەشاندنەوەی کۆچەرایەتی و بە زۆر نیشتەجێکردنی عەشایر و هۆزە نیوەکۆچەر و کۆچەرەکان لە وڵات بوو[...] ئەم تەگبیرە ڕۆڵێکی بەرچاوی لە کۆجێیی ئابووری- سیاسی – نیزامی وڵات گێڕا. کۆجێیی دژەمیللی و دژە دێموکراتیکی ڕێژیمی

---

[٨٣] تاریخ کردستان، مؤلفان لازایف، محوی و دیگران. وضعیت کوردستان ایران در سالهای دهه ١٩٣٠ میلادی. ص ١٩٥ تا ١٩٧ ترجمەی منصور صدقی و کامران امین آوه، چاپ اول ٢٠٠٧، آلمان

پەهلەوی کە یەکێک لە هێماکانی بە زۆر نیشتەجێکردن (تەختە قاپی یان ئارانشینی) بوو، بەپێی ئەو خەسارە قەرەبوو نەکراوانەی کە بۆ جەماوەری زەحمەتکێشی کوردی هەبوو و بوو بە هۆی کوشتن و دوورکردنەوە و لەنێو بردنی پەیتا پەیتای هەزاران کەس لە عەشایر و هۆزەکانی کوردستان و سەدان هەزار سەر ئاژەڵ و چوارپێ و وێرانکردنی ناوچەیەکی بەرین لەم وڵاتە، ڕۆڵێکی وێرانکەری لە مێژووی ئەم ناوچەیەدا گێڕا.[٨٤]

ئەم چەشنە سیاسەتە لەلایەکەوە هۆی شۆڕشی بەردەوامی کوردەکان بۆ ڕزگاریی نەتەوایەتی و هەوڵ بۆ یەکگرتنەوەی کوردستانی دابەشکراو بوو و لە لایەکی دیکەوە هۆی ڕووهێنانیان بە وڵاتە دەرەکییەکان وەکوو ڕووسیە و ئینگلیس بوو کە کاریگەرییەکی بەرچاویان لە سەر تەواوی ئاڵوگۆڕەکانی نێو دەوڵەتی ئێران بوو و هیچ شا و وەزیرێک بەبێ پشتیوانی ئەوان کە خاوەنی مڵک و ماڵ و دەوڵەتی ئێران بوون، بە دەستەڵات نەدەگەیشتن. پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبری ١٩١٧ی زایینی، زۆربەی ڕێبەرانی کورد ئەم جار زۆرتر بەو هیوایە بوون تا بەڵکوو دەوڵەتی تازە پێگەیشتووی سۆڤییەت پشتیوانی ئەوان لە خەباتی ڕزگاریخوازانەیان بێ.

لەوە دەچێ پێش شۆڕشی ئۆکتۆبر بە پێی ئەوەی کە لە سەرەتای دەیەی هەوەڵی سەدەی نۆزدەی زایینی پێوەندییەکی بەردەوامی بازرگانی لە نێوان شارەکانی مەهاباد، سنە و کرماشان لەگەڵ ڕووسیە بووە، کوردەکانی ڕۆژهەڵاتیش وەکوو خەڵکی باکووری

---

[٨٤] مناسبات ارضی در کردستان، فروپاشی نظام عشیرەای، ص ٩٦ و ٩٧، علی گلاویژ، انتشارات روزبە، دی ماە ١٣٦١

ئێران و باکووری ئازەربایجان بە چەشنێک ئاگاداری گۆڕانکارییەکانی ئەم وڵاتە و بیری بولشویزم بووبێن. بلیایف لە کتێبی"وەزعی سیاسی ئێستای مەهاباد" کە لە ساڵی ١٩٠٩ چاپ و بڵاو بۆتەوە دەنووسێ: مەهاباد یەکێک لە ویلایەتە پڕ بایەخەکانی کۆبوونەوە و بەشینەوەی هاوردەکانە و لە نێوانی ئەم ناوچەیە و ڕووسیە لە مێژە پێوەندیی ئابووری پێک هاتووە. بەشێک لە بازرگانەکانی ئەم شارە هەر ساڵ بۆ پێشانگاکانی نیژنی نووگۆرد دەڕۆن و بەشێکیشیان تەنانەت لە مۆسکۆ نوێنەری دایمییان هەیە." [...]"تەنیا لە ساڵی ١٩١٢ چەند بازرگانی ڕووسی بەرامبەر بە ٢٠٠ هەزار ڕۆبڵ پێستی بەرخیان لە ویلایەتی سنە و هەمەدان کڕیوە و بۆ پێشانگای نیژنی نووگۆردیان هەناردە کردووە."[٨٥]

"لە شەڕی یەکەمی جیهانیشدا کە هەرێمی موکریان و بە تایبەتی شاری مەهاباد ببووە گۆڕەپانی شەڕی نێوان دەوڵەتەکانی ڕووسیە و عوسمانی و [لەوەدەچێ] ژمارە کوردێکی مەهابادی لە ژێر کارتێکردنی ئەفسەرە ڕووسەکانی لایەنگری حیزبی سوسیال دێموکراتی ڕووسیە، خۆیان بە بولشویک زانیوە و لە شار و گوندەکاندا بۆ ئامانجی خۆیان هەڵسووڕاون". سەرۆکی ئەم کەسانە حەمە هەتیو لەگەڵ هاوڕێیانی لە شەڕێکی قورس و نابەرامبەر لەگەڵ چەکدارەکانی حکوومەتی ئێراندا کوژرا[وە].[٨٦]

---

[٨٥] سەرچاوەی سەرێ لاپەڕەکانی ٦٢ و ٦٣

[٨٦] ئاڵەکۆک، بەسەرهاتەکانی سیاسیی ژیانم، لاپەڕەی ١٤، غەنی بلووریان، ستۆکهۆڵم ١٩٧٧

بە پێی بیرەوەرییەکانی تێکۆشەری کورد ئەحمەد تەقی کە پێوەندییەکی زۆر نیزیکی لەگەڵ سمایل ئاغای سمکۆ و شێخ مەحموود هەبوو، سمایل ئاغا بە پێی داوای خالید بەگ جبرانلی بۆ پیوەندی گرتن لەگەڵ ڕووسەکان ئەحمەد تەقی بە نوێنەرایەتیی خۆی بۆ کونسولخانەی ڕووسیە [سۆڤییەت] لە ورمێ ناردووە تا داوا لە دەوڵەتی سۆڤییەتی بۆ پشتیوانی لە کوردەکانی تورکیە، ئێران و عێڕاق بکا، بەڵام بۆ ئەو پێشنیارە وەڵامێکی ئەرێنی وەرناگرێ.[٨٧] لە کتێبی "بزووتنەوەی میللی کورد" کریس کۆچێرا ئاماژەی بە هەوڵی سمایل ئاغای سمکۆ بۆ پێوەندی گرتن لەگەڵ یەکیەتی سۆڤییەت کردووە: "بە پێی دەنگوباسان، سمکۆ لە کاتێکی زۆر نالەباردا کە سۆڤییەت و ئێران پەیماننامەی دۆستییان بەستبوو و یەکیەتی سۆڤییەت چیدی درێژەی بە یارمەتی "حکوومەتی شۆڕشگێڕی گیلان (١٩٢٠-١٩٢١) نەدەدا، هەوڵی دا تا سەرنجی سۆڤییەتییەکان بۆ دانی یارمەتی و ئاوڕدانەوە لە

---

[٨٧] مبارزە خلق کرد علیە استعمار انگلیس در خاطرات "احمد تقی" یا صفحەای از انقلاب شیخ محمود حفیدزادە برزنجی(ملک نەمر-جاوید) و اسماعیل آقا سمکو و جنبش "رواندوز" و ارتباط آن با کشورها، ص . ٦٢ ، تهیە و تنظیم: جلال تقی، ترجمە احمد محمدی، سنندج ١٣٧٩ [ئەحمەد تەقی یەکێک لە کوردە تێکۆشەرەکانی پاش شەڕی یەکەمی جیهانی بوو کە بە پێی پێوەندییەکی زۆر نیزیکی لەگەڵ شێخ مەحموودی نەمر و سمایل ئاغای سمکۆ بە باشی ئاگاداری ڕووداوەکانی ئەو کاتە بووە. ئەحمەد تەقی بە ویستی مامۆستا ڕەفیق حیلمی بەگ بیرەوەرییەکانی خۆی لە دوو بەرگ نووسیوە کە تەنیا بەرگێکی چاپ و بڵاو بۆتەوە. ئەحمەد تەقی لە ١٣.١.١٩٦٠ کۆچی دوایی کرد].

کورد ڕاکێشێ، سمکۆ، لە ساڵی ١٩٢٢ بۆ ئەم مەبەستە نوێنەرێکی بۆ باکۆ نارد، بەڵام "ڕووخانی "کۆماری سۆڤییەتیی ئێران" [مەبەست حکوومەتی گیلانە] وەکوو ڕاگەیاندنی کۆتایی هێنان بە کاری سمکۆ پێناسە دەکرێ. لەوەبەدوا شای دادێی ئێران تەواوی هێزی خۆی تەرخانی ئەرکێک کرد کە وەئەستۆی گرتبوو: ڕاکێشانی خێڵەکان بۆ ژێر حوکمی دەوڵەتی ناوەندی، چەککردن و تێکشکاندنی هێزی سەرۆکە نەریتخوازەکان."[88] بە وتەیەکی دیکە چڕکردنی دەسەڵات لە ناوەند، واتە ناوەندکۆیی [تمرکز] ئێران. "لە ڕاستیدا "ناوەندکۆییەک کە پێک هات بریتی بوو لە تالانکردنی سامناکی وەرزێران و عەشیرەتەکان، سەرکوتی خوێناوی ئەوان، دەوڵەمەندبوونی "فەرماندەرانی سپا" وەکوو "ئاقا خان" ناسراوە بە قەساب و "جان محەمەد خان" جەلادی خێڵەکانی تورکەمەن و هتد[...]"[89] هەروەها ژێنراڵ ئەحمەدی بکوژی کورد و لوڕەکان]. ناوەندکۆییەک کە بە شێوەیەکی دڕندانە و زۆر ناحەز لە لایەن ڕەزاشا و قەزاقەکانی بە کار گیرا و لە ڕێگای بەکارهێنانی شێوە ڕزیوەکانی فیئۆداڵی (خەڵەتاندنی عەشیرەتەکان و قورئان مۆرکردن و ئەمان دان و پاشان کوشتاری بە کۆمەڵی ئەوان و تالانکردنی ماڵی وەرزێران و ڕەشماڵی خێڵەکان و شێوە نزمەکانی دیکە) بەڕێوە چوو."[90] لەم ڕەوتەدا ئینگلیس بۆ کۆتایی

---

[88] جنبش ملی کرد، کریس کوچرا، ترجمه ابراهیم یونسی، ص. ٦٨ چاپ دوم ١٣٧٧ موسسه انتشارات نگاه، تهران

[89] جامعەی ایران در دوران رضا شاه، جهان بینی‌ها و جنبش‌های اجتماعی در ایران(کتاب دوم - جزء دوم) احسان طبری ص. ٤٥-٤٤

[90] سەرچاوەی سەرێ، لاپەڕەی ٥١

هێنــان بە بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازانەی کــورد لە ژێــر ڕێبەرایەتیــی سـمایل ئاغـای سـمکۆ و پشـتیوانی و بەهێزکردنـی ڕەزاخـان نەخشـێکی سـەرەکی دەگێـڕێ. بە وتەی ئێحسـان تەبەری "ڕۆڵـی ئینگلـیس بـۆ بە هێزکردنی ڕەزاخان و چڕکردنی دەسـەڵاتی ڕەزاخـان لە ناوەند و دژی سمایل ئاغای سمکۆ و شـێخ خەزعەل دوو سـەرۆک عەشـیرەتی بەهێز بـوو کە مەترسـییەکی جیـدی بـۆ ڕەزاخـان بـوون. بـۆ لەنێـوبردنی هەر دووکیان دەستێوەردان و یارمەتیی کارگێڕانی ئینگلیس کاری ڕەزاخـانی زۆر ئاسـان کـرد".[٩١] "ڕەزاخـانی سـەردار سـپە و پاشـان ڕەزاشـا تـا سـەرەتای سـاڵەکانی ٣٠ سـەرقاڵی سـەرکوتی عەشـیرەتەکانی عەرەب، کـورد، لـوڕ و مەمەسـەنی و بەختیـاری و بەلـووچ و هتـد [...] بـوو و لە ڕاسـتیدا هەر لە سـەرەتاوە هەتـا کۆتـایی پاشـایەتی خەریکی سـەرکوتی بزووتنەوەی خەڵک (ڕاپەڕینەکان، مانگرتن و خۆپێشـاندان و خۆڕاگریی تاکەکەسـی) بـوو و لەم ڕەوتەدا لە بەکارهێنـانی هـیچ چەشـنە توندوتیژییەک کۆتایی نەکرد.[٩٢]

ڕەنگـدانەوەی شـۆڕشـی ئۆکتـۆبر و هیـوای کـورد بـۆ ڕزگـاری و سـەربەخۆیی بە تـایبەتی پـاش خەرمانـانی ١٣٢٠ی هەتـاوی لە نێـو ڕووناکبیرانی ئەو کاتە، یەک لەوان پێشەوا قازی محەمەد دەبیندرێ.

هاتنی سپای سۆڤییەت و ئینگلیس لە خەرمانـانی ١٣٢٠ی هەتـاوی واتە ئاگۆسـتی ١٩٤١ی زایینـی بـۆ ئێـران، خـۆ بەدەسـتەوەدانی سـپای شایی لە شەڕێکی سێ ڕۆژەدا، دەسهەڵگرتنی ڕەزاشا لە تاج و تەختی پاشـایەتی لە ٢٥ی خەرمانـان و دوورخسـتنەوەی ئەو بـۆ دوورگەی

---

[٩١] سەرچاوەی سەرێ، لاپەڕەی ٣٨

[٩٢] سەرچاوەی سەرێ، لاپەڕەی ٥١

مــووریس و پاشــان ژوهانســبوورگ، هەروەهــا هەڵاتنــی هێــزە سەرکوتکەرەکانی شایی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان هاوکات بوو لەگەڵ لەنێوچوونی دەستەڵاتی ناوەندی لەو بەشەی کوردستان، کۆنترۆڵی ئەم ناوچەیە لە لایەن کوردەکانەوە، هەروەها سەرهەڵدانەوەی هیوای دێرینەی یارمەتی ڕووسیە بە خەباتی ڕزگاریخوازانەی کورد. بەم پێیە، "دەستدرێژیی سپای سوور بۆ باکووری ڕۆژهەڵاتی ئێران، لە کردەوەدا بوو بە هۆی گەشەسەندنی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە بەشــێکی بەرچــاو لە بــاکوور و باشــووری کوردســتان و چوونەسەرەوەی هەستی لایەنگری [کوردەکان] لە سۆڤییەت.[93]

لەم پێوەندییەدا نەمر عەلی گەلاوێژ لە بابەتێکدا بەم چەشنە باسی دوو کۆبــوونەوەی مێژوویــی لە ٨ی بەفرانبــاری ١٣٢٠ و ١٠ی خەزەڵوەری ١٣٢١ لە بینای ناسراو بە 'دادگای قازی' و کاریگەریی سۆڤییەتی لە سەر بزووتنەوەی کورد دەکا:" لەم کۆبوونەوانەدا کە نــوێنەرانی تەواوی چــین و توێژەکــانی کوردســتان و یەک لەوان نوێنەرانی عەشیرەتەکان بەشدارییان کردبوو، پرسی ژیانی سیاسیی کوردستان لەسەر بنەمایەکی تازە شی کرایەوە. لە کۆبوونەوەی یەکەمدا هەروەها قازی محەمەد لە وتارەکەی خۆیدا ئاماژەی کرد "بە دوای سەرکەوتنی شۆڕشی مەزنی ئۆکتۆبر لە ڕووسیە و دامەزرانی یەکەمین دەوڵەتی سۆسیالیستی، خەباتی گەلی کوردیش لە بنەڕەتەوە گۆڕدراو و نووری شۆڕشی ئۆکتۆبر ئاسمانی کوردستانیشی ڕووناک کردەوە. ئیستیعمار [داگیرکەر] هەوڵێکی زۆری داوە تا گەلی ئێمە لەم

---

[93] اتحـاد جمـاهیر شـوروی سوسیالیسـتی و کردسـتان (سـالهای ١٩٤٥-١٩١٧)، پروفسور لازاریف، مترجم کامران امین آوه

ڕووناکـاییە دوور کـاتەوە، بەڵام توانـایی وەدیهێنـانی ئەم ئامـانجەی نەبووە". لە کۆبوونەوەی دووهەمدا بڕیارێک بە ڕای گشتی پەسەند کرا کە لە ڕاستیدا بـوو بە ڕێنیشـاندەری ژیـانی سیاسـیی کوردسـتانی ئەو سـەردەمە، هەروەهـا بەرنـامەی کـاریی هێـزە پێشـکەوتنخواز و نیشتمانپەروەرەکانی گەلی کورد. لەم بڕیارنامەیەدا دەگوترێ:

١. گەلی کورد بە تێکڕایی یەکیەتیی سۆڤییەت بە پشتیوانی خۆی دەزانـێ و بـۆ یاریـدەدان و هاوکـاری لەگەڵ یەکیـەتیی سـۆڤییەت لە شـەڕی دژی فاشیسـتی ئاڵمـان ئامـادەی هەر چەشـنە خەبـات و فیداکارییە.

٢. تەواوی عەشیرەتەکان لەم کاتەوە ناکۆکی خۆیان وەلا دەنێن و لە هەر ئاکارێک کە ببێتە هۆی دووبەرەکی خۆ دەپارێزن.

٣. تەواوی بەشدارانی ئەم کۆبوونەوەیە قین و بێزاریی خۆیان دژی سەربزێوی و ڕێگری و تاڵانکەری ڕادەگەیەنن.

٤. هـیچ کـام لە بەشـدارانی ئەم کۆبووونەوەیە نـابێ بە جیا یـان بەبێ ڕاوێژکردن، پێوەندی لەگەڵ دەوڵەتی تاران بگرن."[٩٤]

ئەم کـاریگەرییە هەروەهـا لە نووسـراوەی ڕووناکبیرانی کـۆمەڵە وەکـوو م.فەڕوخ یـان بیـژەن [مامۆسـتا زەبیحـی] و هتـد [...] لە بابەتگەلێـک وەکـوو "پەلامـارەکەی ئەمسـاڵی ئاڵمـان لە ڕووسـیە"، "ئینقلابی گەورەی ئۆکتۆبر لە ٣ ژمارەدا و ئێمە و مەردم" لە نیشـتمان بـڵاوکەرەوەی بیـری کـۆمەڵەی ژ. ک دەبینـدرێ. تەنـانەت لە ژێـر

[٩٤] یادی از جنبش بهمن " نظری به پیدایش جنبش دمکراتیک در کردستان ایران" علی گلاویژ. نشریەی دنیا، دیماه ١٣٥٦، شمارەی ١٠، سال چهارم، دورەی سوم

وێنەیەکی لێنین کە لە ژمارەی ٦ی نیشتمان بڵاوبۆتەوە ئەم شێعرە نووسراوە:

"باقییە ناوت ئەتۆ، گەرچی دەمێکە مردووی نا، لێنین! ماوی هەتا ڕۆژی قیامەت زیندووی".[٩٥]

لە کتێبی "دیاردەی کۆمەڵەی ژ. ک بو لاوەکانی کورد - ١٣٢٢" لە بەشێک لە نامیلکەی "دیاری مەلا محەمەدی کۆیی بۆ هەڵساندنی ئاغاوات و سەردار عەشیرەتەکانی کورد لە خەوی نەفامی" لە هۆنراوەکانی بیژن [مامۆستا زەبیحی] کەلک وەرگیراوە:

"سەیاحەت کەن بچن بۆ سووەتەستان
بزانن چۆن بە خێرایی هەڵستان
لە قەومی ڕووس چە ڤلمێکی ئەکرد(چار)
هەمووی ژەهری ئەخوارد میلەت بە ناچار
لە پڕ (لێنین) هەڵستا وەک دلێران
بناغەی ڤلمی چاری کرد وێران
بەنای نا دەوڵەتێکی سۆسیالیست
لەناوی برد بە جارێک ئیمپریالیست،
لەناو کۆمەڵ بە زۆری دەرکرا (خان)
بە تێلا (بەگ) خرایە بەند و زیندان
بە مەحچی هەڵکرانی بەیرەقی سوور
لەناو خەڵکا نەما فیتنە و شەڕ و شوور

---

[٩٥] ژمارەی ٦ی نیشتمان، ڕەشەمەی ١٣٢٢ ، نیشتمان، بڵاوکەرەوەی بیری کۆمەڵەی ژ.ک، ئامادەکردنی عەلی کەریمی، بنکەی ژین سلێمانی ٢٠٠٨

ئەلەرزێت کاکی (ئاغا) وەک بنی ئاو
که ئالای سوور و ئاڵی دێته بەر چاو
تەماشا کەن له مەیدانی هەرا و شەڕ
چلۆن سەربازی سوور، ئازا و دلاوەر
شەو و ڕۆژ بێوچان وا تێ ئەکۆشن
له جەبهەی شەڕ ئەڵێی شەربەت ئەنۆشن
به فەرمانی ستالین: پیاوی شەڕکەر
ئەدەن بەربا هەموو نیرووی هیتلەر"[٩٦]

"ئەم ڕەوتە هەروەهــا له بابەتەکــانی "کوردســتان" بــڵاوکەرەوەی بیـری حیزبـی دێمـوکراتی کوردسـتانی ئەو سـەردەمە پـاش پێکهـاتنی کۆمـاری کوردســتان بەردەوام مـایەوە. شـیعرەکانی هەژار، هـێمن و ویردی و نووسراوە سیاسی و مێژووییەکان و هتد [...] پڕن له هیـوا به یەکیـەتیی سـۆڤییەت، سـتالین و سـپای سـوور بـۆ ڕزگـاری گەلـی کورد. بۆ وێنە هەژار له ڕۆژی هەڵکردنـی ئاڵای کوردستان له بۆکـان له بەشێک لەو شیعرەی که دەیخوێنێتەوە دەڵێ:

"ڕێی نەجاتمانه پەنا بۆ ئیتیحادی شۆڕەوی
سورمە بۆ چاوی ئێمە خاکوخۆڵی مەسکەوی
ڕەبی (ئیستالین) بژی بۆ لاگریی مەزڵوومان

---

[٩٦] دیاردەی کومەلەی ژ. ک بو لاوەکانی کورد، ١٣٢٢-١٩٤٣ لاپەڕەکانی ١٤ و ١٥، پاشکۆی نیشتمان، بڵاوکەرەوەی بیری کۆمەڵەی ژ. ک لاپەڕەی ٢٠٩ و ٢١٠، ئامادەکردنی عەلی کەریمی، بنکەی ژین سلێمانی ٢٠٠٨

تا زەمانە خول دەدا و ڕۆژ دەبەخشی پورتەوی"[97]

مامۆستا هێمن- یش لە شیعری "ئاونگی سوور" کە بە بۆنەی ڕۆینی لەشکری سوور لە "مجلس شعرای" تەورێز خوێندییەوە. دەڵێ:

"ئەی لەشکری سوور ئەی ئوردووی زەفەر
ئێستا کە دەڕۆی لێرە دەچییە دەر
خودات دەگەڵ بێ و ئەوەی بزانە
جێی تۆ هەمیشە دڵی کوردانە
ئەی ئەو فریشتە کوردەت کرد ئازاد
لە ژێر پەنجەی دێوی ئیستبداد"[98]

تا ئەو کاتە ئەگەر ڕووناکبیری کورد ڕێبازی چەپیشی هەڵبژاردبێ یان پشتیوانی لە حکوومەتی سۆڤییەتی کردبێ لە ڕاستیدا بەو هیوایە بووە تا لە ژێر چەتری کۆمۆنیزم و پشتیوانی یەکیەتیی سۆڤییەت بە ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان بگا. لە بەشەکانی دیکەی کوردستانیش کەسایەتی و ڕێکخراوە سەربەخۆیی خوازەکانی کورد بۆ ڕاکێشانی سەرنج و یاریدەی یەکیەتیی سۆڤییەت کە بەڵێنی پشتیوانی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی نەتەوە چەوساوەکانی جیهانی دابوو کەوتبوونە گەڕ و پێوەندییان لەگەڵ نوێنەرانی ئەم

[97] ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە -١، لاپەڕەی ٢، پێنج شەممۆ ٢٠-١٠-١٣٢٤

[98] ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەی ٤٤، دووشەممۆ ١٦ی بانەمەڕی ١٣٢٥ لاپەڕەی ١

ولاتە گرتبـــوو. بـــۆ ویـــنە "لە ســـاڵی ١٩٢٢ی زایینـــی "کـــۆمیتەی سەربەخۆیی کوردستان (ئەرزرۆم)" بڕیاری دا بە یارمەتی و لە ژێر سەرپەرشـتی سیاسـیی ڕووسـیەی سـۆڤییەتی بە مـافی خـۆی بگـا. سـەرهەنگ خالید بەگ جبرانلی سـەرۆکی ئەم کۆمیتەیە لە سـەرەتای دەستپێکی کۆنفرانسی لۆزاندا لە نامەیەکدا کە بۆ نوێنەری حکوومەتی سۆڤییەتی نووسـی "[...] دڵسـاردە لە یاریدەی ڕاستگۆیانەی ئینگلیس بۆ دامەزراندنی کوردستانی سـەربەخۆ. هەروەهـا بـۆ وەدیهێنـانی ئەو ئامانجە، چاوەڕوانی پشتیوانی ڕووسیەی سۆڤییەتییە بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ لە ژێر سەرپەرشتی ڕووسەکاندا.[٩٩]

کـــریس کـــۆچێراش لە کتێبەکەیـــدا بەم چەشـــنە باســـی ڕۆڵـــی سـۆڤییەتییەکان لە شۆڕشـی شـێخ سـەعیددا دەکـا: "بەڵام بەپێی وتەی ئینگلیسییەکان خالید بەگ جبرانلی پێوندی لەگەڵ کۆنسوولی ڕووس لە ورمـێ گـرت. بەڵام - وڵامـی کۆنسـوولی ڕووس نـا بـوو [...] ئەم وتەیە ڕاست یان ناڕاست تەنیا نیشـاندەری ئەو ڕاستییەیە: شۆڕشـی شێخ سەعید لەو پەڕی سەرنج نەدانی هێزەکانی ڕۆژئاوا پەرەی گرت و لە ئاکامدا تێک شـکا، ئەویش لە حاڵێکدا کە یەکیەتیی سـۆڤییەت بە چەشـنێکی فرەڕەســمی لە زمــانی [ڕۆژنــامەی] ئیزوئســتیا"وە ئەوی وەکوو شۆڕشـێک لە لایەن هێزەکـانی فیئـۆداڵ و دژە شۆڕشـی کـورد کە بـوونەتە ئـامرازی دەسـتی ئینگلیس پێناسـە کـرد.[١٠٠] لە باشـووری

---

[٩٩] تـــاریخ کردســـتان، مولفـــان لازایـــف، محـــوی و دیگـــران ص ١٨١ـ١٨٢، ترجمەی منصور صدقی و کامران امین آوه، چاپ اول ٢٠٠٧ ، آلمان

[١٠٠] جنبش ملی کرد، کریس کوچرا، ترجمەی ابراهیم یونسی، ص. ١٠٤ چاپ دوم ١٣٧٧ مؤسسه انتشارات نگاه، تهران

کوردستانیش شێخ مەحموود مەلیکی کوردستان لە ڕێکەوتی ٢٠ی ژانویەی ١٩٢٣ لز. لە نامەیەکدا کە بۆ کۆنسوولی سۆڤییەت لە تەورێز بۆ وەدەست هێنانی پشتیوانیی حکوومەتی سۆڤییەت نارد، ئاماژە بەوە دەکا کە "کاتێک تەواوی جیهان لە ساڵی ١٩١٧دا دەنگی ڕاستەقینەی ئازادی و ڕزگاریی نەتەوەی ئێوەی لە چەنگی چەوسێنەر و جەنایەتکاری بەناوبانگ بیست، تەوای نەتەوە و گەلانی چەوساوەی گۆی زەوی پێشوازییەکی گەرمیان لێ کرد و بە هیوای وەدیهێنانی ویست و ئاواتەکانی خۆیان و بە هیوای گەورەیی و پشتیوانیی نەتەوەی ڕووس شۆڕشیان کرد [...]. تەواوی خەڵکی باشووری کوردستان مەیلێکی زۆریان بۆ دۆستایەتی لەگەڵ دەوڵەتی شکۆداری سۆڤییەتی هەیە و ئامادەی هەر چەشنە فیداکاری بۆ ئەم دۆستییەن و حازر بە پشتیوانیی مادی و مەعنەوی لەوانن. هاوکاتیش بە ڕەسمی ناسینی مافی یاسایی خۆمان وەک شەرتی ئەم دۆستایەتییە پێش دەکێشین"[١٠١]. ئەم داواکارییە بێ وڵام مایەوە. سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە یەکیەتیی سۆڤییەت کاتی سەرهەڵدانی شۆڕشی ئاراڕات [ساڵەکانی١٩٢٧-١٩٣١] بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ بە ڕێبەریی کومیتەی نیزامی_سیاسیی "خۆیبوون" نە تەنیا پشتیوانییان لەم بزووتنەوەیە نەکرد بەڵکوو هێزی سەرسنووری سۆڤییەت لە ڕەوتی سەرکوتکردنی ئەم بزووتنەوەیەدا ناڕاستەوخۆ یارمەتی تورکەکانی دا."[١٠٢]

---

[١٠١] سەرچاوەی سەرێ لاپەڕەی ١٨٦

[١٠٢] اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و کردستان (سالهای ١٩٤٥-١٩١٧)، پروفسور لازاریف. مترجم کامران امین آوه

"ئەو کاتەی کە چەک و پێداویستیی کوردەکان لە لایەن کورد و ئەرمەنییەکانەوە تەیار دەکرا، هێزەکانی تورک لە لایەن سۆڤییەتەوە یاریدە دەدران، کە بەڵێنی بەستنی سنووری چۆمی ئەرەس و ئیزنی کەلکوەرگرتن لە هێڵی ئاسنی سۆڤییەتیان پێ درابوو.[١٠٣] بە پێی وتەی کاربەدەستانی تورکیە لە ڕەوتی سەرکوتکردنی کوردەکاندا ١٥٥٠ کورد کوژران و لە ناوچەی ئەرجیس ٢٠٠ گوند بە ئاور کێشرا و لە ناوچەی پاتنۆس تەنانەت گوندێک بەجێ نەما و هەموویان لەنێو برد".[١٠٤]

لە سەرەتای دەیەی ١٩٤٠دا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش کۆمەڵەی ژ.ک هەوڵی خۆی دا بەڵکوو بۆ چارەسەریی مەسەلەی کورد ڕا و پشتیوانیی یەکیەتیی سۆڤییەت بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ بەرەو خۆی ڕاکێشێ بەڵام یەکیەتیی سۆڤییەت بە پێی ئەم بیرۆکەیە کە سەربەخۆیی کوردستان لە ژێر سەری ئیمپریالیزمی ئینگلیس دایە و کۆمەڵەی ژ.ک نوێنەری دەربەگەکانی کوردستان و سەر بە ئینگلیسە، لە هاوکاری یان پشتیوانی لەم هێزە خۆی پاراست و تەواوی فاکت و بەڵگەکان دەیسەلمێنن کە یەکیەتیی سۆڤییەت نە تەنیا پشتیوانی لە کۆمەڵەی ژ.ک نەکرد بەڵکوو "بەرپرسانی سۆڤییەت لە ئێراندا، کوردەکانیان لە ئەندامبوونی کۆمەڵەی ژ.ک دەپرینگاندەوە، تێ

---

[١٠٣] تاریخ معاصر کرد، دیوید مک داول، ترجمەی ابراهیم یونسی، چاپ اول ١٣٨٠، ص. ٣٥٦-٣٥٥

[١٠٤]تاریخ کردستان، مولفان: لازاریف، محوی، حسرتیان، ژیگالینا. واسیلیەوا- مترجمان: منصور صدقی، کامران امین آوە، ص ١٩٩-١٩٧انتشارات فروغ، آلمان، چاپ اول فروردین ١٣٨٦

دەکۆشان چالاکیی ئەم ڕێکخراوەیە بەرتەسک کەنەوە[١٠٥] هەروەها لە یادداشتەکانی هاشمۆڤ سەرکۆنسوولی یەکیەتیی سۆڤییەت لە ورمێ لە یەکی ژانویەی ١٩٤٥ لە بارەی نەبوونی پێوەندی دەگەڵ کۆمەڵەی ژ.ک هاتووە: "من بە چاوی خۆم هەستم کردووە بەبوونی پارتی (ژ.ک) و زۆربەی خەڵک پارتی (ژ.ک) بە (کۆمەڵە) ناو دەبەن. زۆربەی کوردەکان و پیاوە بەناوبانگەکانیان لایەنگری لە سۆڤییەت دەکەن و کومیتەی کوردی (ژ.ک) خەڵک دڵنیا دەکا کە لە کارەکانی خۆیدا پێوەندی دەکا بە یەکیەتیی سۆڤییەتەوە. بەڵام لە نێوان ئێمە و (ژ.ک)دا هیچ پێوەندییەک نییە"[١٠٦] مۆلۆتۆڤ وەزیری کار و باری دەرەوەی وڵاتی سۆڤییەت لە گەرماوگەرمی شەڕی دووهەمی جیهانیدا ڕق و بێزاریی خۆی و دەوڵەتەکەی لە کورد دەردەبڕێ و"ڕێبەرایەتیی بزووتنەوەی کورد بە دەرەبەگ" ناو دەبا.[١٠٧] یەکیەتیی سۆڤییەتی پاش دامەزرانی کۆماری کوردستان کە هاوکات بوو لەگەڵ پێکهاتنی حکوومەتی ئازەربایجان سەرەڕای پشتیوانییەکی قورس و قایم لە حکوومەتی پیشەوەری، نیسبەت بە کوردستان بە پارێزەوە دەجووڵایەوە و بە شێوەی ڕەسمی قەت پشتیوانی لێ نەکرد، لە باشترین حاڵەتدا وەکوو بەشێکی ئازەربایجان سەیری دەکرد.

---

[١٠٥] سەرچاوەکەی سەرێ لاپەڕەی ٢٢٥

[١٠٦] ڕووداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە چەند بەڵگەنامەیەکی شۆڕەویدا (١٩٤٥ ـ ١٩٤٧) ، لاپەڕەی ١٤، د. ئەفراسیاو هەورامی

[١٠٧] تاریخ کردستان، مؤلفان: لازاریف، محوی، حسرتیان، ژیگالینا. واسیلیەوا. مترجمان: منصور صدقی، کامران امین آوە، ص ٢٢٧، انتشارات فروغ، آلمان، چاپ اول فروردین ١٣٨٦

به گشتی، بۆ یەکیەتیی سۆڤییەت کە خوازیاری دوورخستنەوەی خۆی لە هەر چەشنە کێشەیەک لەگەڵ تاران و دەوڵەتە ڕۆژئاواییەکان بوو، ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان و بیرۆکەی سەربەخۆیی کوردستان کارێکی شیاو و پەسەندکراو نەبوو. لە لایەکی دیکەوە، کەسایەتیی سەربەخۆ و ئایینیی قازی محەمەد، پێکهاتەی چینایەتیی حیزبی دیموکراتی کوردستان و دەوڵەتی "کۆماری کوردستان" کە نوێنەرانی چین و توێژە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگەی وەکوو سەرۆک عەشیرە و خاوەن ملکە گەورە و نێونجییەکان، وەرزێران، کرێکاران، وردەبۆرژوازیی شاری، هەروەها ڕووناکبیرانی ناسراوی کوردی لەخۆ کۆ کردبۆوە، هەروەها پراگماتیزم و سیاسەت و هەڵسوکەوتە ڕاست بینانەکەی قازی محەمەد لەبەرامبەر حکوومەتی تاران و تەورێز و نوێنەرانی وڵاتەداگیرکەرەکانی ئێران هاوئاهەنگی لەگەڵ ویست و ئامانجەکانی یەکیەتیی سۆڤییەت نەبوو.[١٠٨]

---

[١٠٨] لە یەکێک لە ڕاپۆرتەکانی دوهێر جێگری کۆنسوولی ئەمریکا بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا ڕێکەوتی ٢٦ی ئاوریلی ١٩٤٦ لە پێوەندی لەگەڵ چاوپێکەوتنی بە پێشەوا قازی محەمەد و پێشوازیی ئەو لە دەستەڵاتی ئەوان بۆ گۆڕینی ئێران بۆ دیموکراسییەکی ڕاستی دەنووسێ: کاتێک کە ویستم هەستم و بڕۆم، قازی ئیشارەی کرد دانیشم و لە منی پرسی بۆچی دەوڵەتی ئەمریکا لە دەستەڵاتی خۆی بۆ گۆڕینی ئێران بۆ دیموکراسییەکی ڕاستیی کەلک وەرناگرێ[...] پاشان ئەو بە چەشنێکی سەرسووڕهێنەر کوتی کوردەکان لە خۆتێ هەڵقورتانی ئەمریکا پێشوازی دەکەن. دەوڵەتی ئەمریکا بە هەنگاو هەڵێنانێک کە لە بەرژەوەندیی کەمینەکانی ئێران بێ، وەج و ڕێزی خۆی دەباتە سەرێ. پاشان گوتی: دەوڵەتی ناوەندی پێشگیری لە پێوەندیی کوردەکان لەگەڵ جیهانی دەرەوە

یەکیەتیی سۆڤییەت کە بە پێی ئامانج و بەرژوەندییەکانی خۆی بۆ ماوەیەکی کورت پشتیوانیی جیدی حکوومەتی ئازەربایجان و تا ڕادەیەکی زۆر کەم کوردستان بوو، بە پێی پەرەگرتنی ناکۆکییەکانی سیاسی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا و وەرگرتنی سەرەتی (ئیمتیاز) لە دەوڵەتی "قوام" و گوشاری ئینگلیس و ئەمریکا، لە خاکەلێوەی ساڵی ١٣٢٥ی هەتاوی پاشەکشەی لە ئێران کرد و کوردستان و ئازەربایجان لە بەرامبەری سپای ئێران بە تەنیا هێشتەوە. لە کۆتایی ساڵی ١٣٢٥ی هەتاوی دەوڵەتی ئێران بە بیانووی بەرگری لە بەرژەوەندی و ئەمنییەتی شارۆمەندەکانی خۆی، نیزیک بە ٢٠

کردووە، بەڵام لەمەوە بەولا خەڵکی کورد دەیانەوێ خۆیان بە جیهانی دەرەوە بناسێنن. دوهێر لە ڕاپۆرتێکی دیکەش لە پازدەی ژانویە، واتە ١٥ی بەفرانباری ١٣٢٥ی هەتاوی دیسان ئاماژە بە ئەم مەسەلەیە دەکا و دەنووسێ: کوردەکان لە هۆگریی ئەمریکاییەکان لە کار و باری خۆیان پێشوازی دەکەن. ئەوپەڕی دڵخوازیی کوردەکان دێموکراسی لە چەشنی ئەمریکییە، بەڵام بەبێ یارمەتی و ڕاوێژکاریی حکوومەتی ئەمریکا ناتوانن بە ئەم ئیدیالە بگەن. دوهێر هەروەها لە ڕاپۆرتێک لە ١١ی ئۆکتۆبری ١٩٤٦ کە بۆ جۆرج وی ئالێن، باڵوێزی ئەمریکا لە تاران ناردووە، لە پێوەندی لەگەڵ گوماناوی بوونی بەرپرسانی سۆڤیەت بە قازی محەمەد دەنووسێ: بەرپرسانی سۆڤییەت ئێستاکە بە هەڵسوکەوتی قازی محەمەد لەگەڵ بەرپرسانی ئەمریکی زۆر گوماناوین و تەواوی ڕاپۆرتەکان باس لەوە دەکەن کە سۆڤییەتەکان لە پشتگیریی خۆیان لە قازی پاشگەز بوونەتەوە و ڕوویان لە زرۆبەگ کردووە.

سەرچاوە: کردها و فرقه دمکرات آدربایجان، گزارش‌های از کنسولگری آمریکا در تبریز دی ١٣٢٣، اسفند ١٣٢٥، مترجم کاوه بیات، تهران

گـوردان سـپای ئێرانـی ڕەوانەی ئازەربایجـان و کوردسـتان کـرد و هەزاران ڕۆڵەی ئەم دوو نەتەوەیە بوونە قوربانی دانوستانی سیاسیی تاران و مۆسکۆ.

ڕێبەرانـی سـۆڤییەت لە کۆبـوونەوەی ڕاوێژکـاریی مۆسـکۆ لە دیسـامبری ١٩٤٥دا لە لێکدانەوەی کێشـەی ئێران خۆیـان پاراسـت و ڕایانگەیاند کە ڕووداوەکانی ئێران لە پەنـای سنوورەکانی یەکیـەتیی سۆڤییەت مەسەلەیەکی نێوخۆیی ئێرانە و بەم پێیە دەوڵەتی سۆڤییەت دەخاڵەتێک لەم مەسەلەیە ناکا".[109]" لە ڕاستیدا "مۆسکۆ پاڵپشتگەیەکی جێ متمانە نەبوو. هـۆی ئەو کـارە بەر لە هەر شتێک ئەو داخـوازانەی ئیمپڕاتووریی ستالین بوو کە لە ڕۆژئـاوای ئاسیا بە پێچەوانەی ئەو سیاسـەتەی کە لە ڕۆژهەلات و ناوەندی ئورووپا هەیبوو، پشتیوانیی نیزامـی لەپشـت نەبـوو، هەروەهـا لە ڕوانـگەی مـافە سیاسـی و نێـو نەتەوەییەکانەوە، لە یالتا و پۆتسدام (مافێک بۆ ئەوان) لە ڕۆژهەلاتـی نیزیک وەبەرچاو نەگیرابوو.[110] پاش ڕووخـانی ڕێژێمی پاشـایەتی لە سـاڵی ١٣٥٧ی هەتـاوی و سـەرهەڵدانی بـزووتنەوەی جەمـاوەری لە ڕۆژهەلاتـی کوردسـتان و هێرشـی سـپای ئیسـلام بـۆ کوردسـتان و ژینۆسـایدی نەتەوەی کـورد، یەکیـەتیی سـۆڤییەت بە هـۆی پێوەنـدیی دۆسـتانە لەگەڵ کۆمـاری دژ بە ئیمپیریـالیزمی ئێـران، سـەرەڕای داواکاریی حیزبی دێموکراتی کوردستان و نامەکانی دوکتور قاسملوو

[109] سەرچاوەی سەرێ لاپەرەی ٢٢٧- ٢٢٨

[110] اتحـاد جمـاهیر شـوروی سوسیالیسـتی و کوردسـتان (سـالهای ١٩٤٥- ١٩١٧)، پروفسور لازاریف. مترجم کامران امین آوه

بــۆ ڕێبەرانـــی حیزبـــی کۆمۆنیســـتی ســـۆڤییەت[١١١] پشـــتیوانیی لە بزووتنەوەی کـورد نەکـرد. بە بـاوەڕی خـاتوون ژیگالینـا کوردناسـی ڕووس "ئـاوڕنەدانەوەی یەکیـەتیی سـۆڤییەت بـۆ سـەر ڕووداوەکـانی کوردستان ڕێبەرانی بزووتنەوەی میللی دێموکراتیکی کوردی ناچار کـرد تـا گۆڕانکـاری لە بنەمـا سـەرەتاییەکانی خەباتیـان بـکەن و لەم پێناوەدا دوکتـور ع. قاسـملوو توانی پێوەندی لەگەڵ حیـزبە سۆسـیال دێموکراتەکـانی ئورووپـا بگـرێ کە لە چوارچێـوەی بەرنـامەی مـافی مرۆڤ یارمەتیی مادی و مەعنەوییان بە کوردەکانی ئێران دەکرد."[١١٢]

حیزبی کۆمۆنیستی ئێران و کێشەی نەتەوەیی

ســەبارەت بە بۆچـوونی کۆمۆنیسـتەکانی ئێـرانیش بـۆ مەسـەلەی نەتەوەیـی پـێش ڕووخـانی ڕەزاشـا، دەتـوانین ئامـاژە بەم ڕاسـتی‌یە بکەین کە سەرەرای ئەوەی کە حیزبی کۆمۆنیستی ئێران هەوڵین هێز لە مێژووی ئێراندا وەک بڕوامەندی چارەسـەری مەسـەلەی نەتەوەیی لە چەشـنی یەکێتی ئـازاد و دڵخـوازانەی نەتەوەکـانی ئێـران تـا ئاسـتی

---

[١١١] ئەنترناسـیۆنالی سۆسیالیسـتی و کێشـەی کـورد و چەنـد بەڵگەنـامە لە ئارشـیڤەکانی سـۆڤییەت(٢)، ف. یورتـایف (وەرگێڕانـی: دوکتـور ئەفراسـیاو هەورامی-موسکۆ) گۆڤاری هاوار، بڵاوکراوەیەکی ڕۆشنبیریی گشتی، ساڵی چوارەم ژمارە ١٦، خاکەلێوەی ٢٠٠٤ لاپەڕەکانی ٣٣_٣٩

[١١٢] کوردســتان معاصــر، بخـش چهــارم: وضــعیت کوردســتان ایــران در حکومت اسلامی، ژیگالینا، ص ٦٣ ترجمه کامران امین آوه، چاپ اول ١٩٩٩

جیابوونەوە بوو،[113] بەڵام هاوکات سەربەخۆیی‌خوازی کوردی بە فیت و سیاسەتی ئینگلیس لە قەڵەم دەدا. لە "بیانیەی فرقەی کمونیست ایران - ١٣٠١" لە بەشی "مەسەلەی میللییەت لە ئێران و خەبات بۆ کۆماری میللی" بەم چەشنە باسی مەسەلەی کورد دەکا: "بەشێک لە کوردەکان لە خاکی ئێران و بەشی تریان لە وڵاتی تورکیەدا دەژین و دروشمی کۆکردنەوەی تەواوی بەشەکانی کوردستان و یەکگرتنی کوردان لە نێو دەوڵەتێکی یەکگرتووی کورد لە نێو کوردەکاندا بەناوبانگ و سەرنجڕاکێشە. ئیمپیریالیستەکانی ئینگلیس لەم مەسەلەیە کەلک وەردەگرن و هاوکات بۆ هەڵایساندنی هەست و دەمارگرژی نەتەوەیی لە نێو کوردان، خەباتی ئەوان دژی دەوڵەتی ئێران و تورکیە بەهێز دەکەن. ئینگلیسییەکان دەیانەوێ دەوڵەتێکی کوردی لە ژێر سەرپەرشتیی ئینگلیس پێک بێنن، هەر کاتێک ئەم پیلانە ڕەنگی ڕاستی بە خۆیەوە بگرێ ئەو کاتە پێگەی ئیمپیریالیستیی ئینگلیس چ

[113] حیزبی کۆمۆنیستی ئێران لە کۆنگرەی یەکی خۆی لە ١ی گەلاوێژی ١٢٩٩(٢٣ ژوئنی ١٩٢٠) لە بەندەر ئەنزەلی باسی "ماقی خودموختاریی تەواوی نەتەوەکان لە چوارچێوەی یەکیەتیی ئێران" دەکا. (بڕوانە حزب کمونیست ایران/ شوروی/ گیلان، پروفسور سپهر ذبیح.) بەڵام لە کۆنگرەی ٢ لە کۆتایی ساڵی ١٩٢٧دا بەم چەشنە ئاماژە بە مەسەلەی نەتەوەیی لە ئێران دەکا:" ئێران وڵاتێکی فرەنەتەوەییە و پێویستە زەحمەتکێشانی ئەم وڵاتە سەرنجێکی تایبەتی بەم مەسەلەیە بدەن... حیزب لایەنگری ئازادیی کەمینەکانی نەتەوەیی تا ئاستی جیابوونەوەیە. صفحاتی چند از جنبش کارگری و کمونیستی ایران در دوران اول سلطنت رضا شاه (١٩٢٢-١٩٣٣) اردشیر آوانسیان، سال ١٣٥٨، لاپەڕەی ٣٩

له باری نیزامییه‌وه و چ له باری سیاسی و ئابوورییه‌وه و به تایبه‌تی ده‌رکێشانی نه‌وتی ئێران قایمتر ده‌بێ.[114] ئاوتیس سوڵتانزاده یه‌کێک له ڕێبه‌رانی به‌ناوبانگی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران له کتێبی "ئێرانی ئه‌وڕۆ"دا که له ٢١ی ژوییه‌ی ١٩٢٢ له مسکۆ بڵاو کرایه‌وه له به‌شی بزووتنه‌وه کۆمه‌ڵایه‌تییه‌کان ئه‌م بیرۆکه‌یه دیسان ئاوا دووپات ده‌کاته‌وه: "جارێ چوار مانگ له سه‌رکه‌وتکردنی شۆڕشه‌کانی گیلان و خوراسان تێپه‌ڕ نه‌ببوو که حکوومه‌تی تاران سه‌رقاڵی ئه‌و مه‌سه‌له‌یه بوو که چۆن کۆتایی به شۆڕشی کورده‌کان به سه‌رۆکایه‌تیی سمکۆ بێنێ که به پشتیوانیی جیدیی ئینگلیس داوای سه‌ربه‌خۆیی کوردستانیان ده‌کرد. له ژێرنووسی هه‌ر ئه‌و لاپه‌ڕه‌دا بۆ شیکردنه‌وه‌ی ئه‌م ڕسته‌یه ئاماژه ده‌کا: ئینگلیس ده‌یه‌وێ له ژێر سه‌رپه‌رشتیی خۆی کوردستان سه‌ربه‌خۆ بکا تا له لایه‌ک ئێران و تورکیه لاواز بکا و له لایه‌کی دیکه‌وه پشتبه‌ره‌یه‌کی به‌متمانه بۆ قازانجی نه‌وتی نێوان دووچۆمان ته‌رخان بکا".[115] له تێزه‌کانی حه‌یده‌ر عه‌مۆغڵی له ڕێبه‌رانی بزووتنه‌وه‌ی کۆمۆنیستی ئێران که سه‌باره‌ت به باروده‌ۆخی کۆمه‌ڵایه‌تی - سیاسیی ئێران و تاکتیکی فرقه‌ی کۆمۆنیستی عه‌داڵه‌تی ئێران به واژۆی کومیته‌ی ناوه‌ندیی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران (عه‌داڵه‌ت) له ژانوییه - مارسی ١٩٢١دا بڵاو بۆته‌وه باسی مه‌سه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌یی ناکرێ.

---

[114] بیانیه‌ی فرقه‌ی کمونیست ایران (١٣٠١) ص ٦٩-٦٦
http://iran-archive.com/sites/default/files/sanad/gunagun-ketab-2%20sanad_fergheye_komonist.pdf

[115] ایران معاصر، آ. سلطانزده، مسکو ١٩٢٢، ص ٩٧

له بەرنامەی بەلانیکەمی حیزب له ئێران (لقی ئێرانی کۆمینتێرن) به قەڵەمــی حەیـدەرخان له بەنـدی ٤ی کاروبـاری سیاسـیدا باسـی "ڕاگەیانـدنی کۆمـاری سـەربەخۆی تـوودەیی وەک یەکەیەکـی دابەش نەکراو"[١١٦] کراوە.

ئەبولقاسمی لاهووتی شاعیری شۆڕشگێڕ و کۆمۆنیستی ئێرانی به ڕەچەڵەک کورد له وتارێک به ناوی "کورد و کوردستان" که له ساڵی ١٩٢٣ له گۆڤاری "ڕۆژهەلاتی نویێ" له مۆسکۆ بلاوبۆتەوە و لازایڤ کوردناسی ڕووس وەکوو یەکەمین لێکدانەوەکانی مەسەلەی کورد له ڕوانــگەی مارکسیســتییەوە له قەڵەمــی داوە، ســەرەڕای ئەوەی که زانیارییەکی بەرچاو لەمەڕ مێژووی کورد و کوردستان و بارودۆخی بزووتنەوەی کورد به خوێنەر دەدا بەلام هاوکات به هۆی لێکدانەوەی مەســەلەی کــورد له ڕوانــگەی کۆمۆنیســتێکی ئێــرانییەوە دەیەوێ بیســەلمێنێ که "ژیــانی کــوردەواریش بەڵــگەی ڕوون و ئاشــکرای ئێرانییەتــی کوردان"ــە[١١٧] و "مێـژوو و زمــان و فەرهەنگــی کــورد و کوردســتان به فەرهەنـگ و زمــان و ئەدەبیـاتی فـارس گـرێ دراوە"، هەروەها دەور دەگێڕێ له پێکهێنانی ئەم بیرۆکەیە که "بیر و باوەڕی جــوولانەوەی کــوردایەتی و دامەزرانــدنی کــۆمەڵ و ڕێکخراوەکــانی

---

[١١٦] حیدرخان عمواوغلی، اسماعیل رائین، چاپ سوم ٢٥٣٥ ص: ٣٧١-٣٨٦

[١١٧] کورد و کوردستان، لاهووتی، وەرگێڕانی له ڕووسییەوە دوکتور جەبار قادر: ١٩٩٨، سەرچاوە لاهـووتی کرماشـانی شـاعیری شۆرشـگێڕی کـورد، پاشــکۆی دووهەم. لاپەڕەی ١٩٧ / نووســینی ئەنــوەر ســوڵتانی سـلێمانی، بنکەی ژین ٢٠٠٦

کوردی لە لایەن ئینگلیسەوە درووست کراون و سەرانی کورد پیاوی ئینگلیسن و زوو بە زوو هەڵوێستیان دەگۆڕن و هەرجار بە هان و فیتی لایەک دژی دەوڵەتانی ناوچەکە ڕادەپەڕن. ئەم بۆچوونانەی لاهووتی کە لە لایەن کوردێکەوە نووسراون [...] بوونە مۆرێک بۆ نێوچاوانی بزاڤی نەتەوەیی کورد" کە وەک سەرچاوەیەکی متمانە پێکراو بوو بە بناخەی لێکدانەوەی مەسەلەی کورد لە لایەن "ڕۆژهەڵاتناسانی یەکیەتیی سۆڤییەت و پاشان لە وڵاتانی تری بەرەی بەناو سۆسیالیستدا و بەرهەمی هەموو فەریکە کۆمۆنیستێکی گەلانی سەردەست و [...]".[118] پێوەند دانی بیری سەربەخۆیی کوردان بە بێگانە نە تەنیا لە بەڵگەکانی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران، بەڵکوو

سوڵتانزادەش ساڵی ١٩٢٧ی زایینی لە بابەتێک بە ناوی" ئێران وڵاتێکی فرەنەتەوەیی" جارێکی دیکە ئاماژە بە کێشەی نەتەوەیی و بە تایبەتی عەرەب و کوردەکان دەکا و دەنووسێ: "لە لایەن کارگێڕەکانی ئینگلیسەوە چالاکییەکی بەرین و بەرنامەڕێژیکراو لە نێو کورد و عەرەبەکاندا وەڕێ کەوتووە[...] بەشێک لە کوردەکان لە ناوچەی ئێران و بەشێکیشیان لە تورکیە دەژین. بیرۆکەی یەکگرتنی ئەم دوو بەشەی کوردستان لە چوارچێوەی حکوومەتێکی نەتەوەیی لە نێو کوردەکاندا لایەنگەرێکی زۆری هەیە. ئیمپیریالیزمی ئینگلیس لەم بارودۆخە کەلکی خۆی وەردەگرێ هەتا شوینیزمی کوردەکان گڕ بگرێ و لە خەباتی ئەوان دژ بە دەوڵەتەکانی ئێران و تورکیە پشتگیری بکا، ئینگلیسییەکان دەیانەوێ حکوومەتێکی کورد لە ژێر سەرپەرەشتیی خۆیان پێک بێنن.

---

[118] پێشەکی دوکتور جەبار قادر بۆ کورد و کوردستان - لاهووتی، سەرچاوەی سەرێ لاپەڕەکانی ١٩٣-١٩٢

ئەگەر ئەم پیلانە سەرکەوێ، کەلکوەرگرتنیان لە چاڵە نەوتەکانی نێوان دوو چۆمان مسۆگەرتر دەبێ. یانی دەوڵەتی "ئازادی کوردستان" پاڵپشتێکی تەواو بۆ ئەوان دەبێ. کاتێک دەوڵەتی ئێران لەگەڵ ویستەکانی دەوڵەتی ئینگلیس دژایەتی نەکا، ئینگلیس تینی ئاگری نارەزایەتیی نەتەوەیی کەم دەکاتەوە، بەڵام هەر "شای شایان" هەوڵ بدا لە بەرامبەر ئینگلیس تەگبیر و ئیرادەیەکی سەربەخۆ نیشان بدا لە نێو عەرەب و کوردەکاندا نائارامی و شۆڕش دەست پێ دەکا. بەم پێیە ئیمپیریالیستی ئینگلیس لە مەسەلەی نەتەوەیی لە ئێران کەلک وەردەگرێ هەتا هەوساری دەوڵەتی ئێستای ئێران لە دەستی خۆی ڕابگرێ.

حیزبی کۆمۆنیستی ئێران لەگەڵ ئەرکێکی جیدی ڕووبەڕوو بۆتەوە، ئەوەش ڕفاندنی ئەم کارتە پڕبایەخە لە دەستی ئینگلیسەکانە. ئەم ویستەش کاتێک مسۆگەر دەبێ کە حیزب شێلگیرانە ڕێگای لێنینی هەڵبژێرێ. کۆنگرەی حیزب ئەمەی پەسەند کرد کە حیزب سەرلەنوێ ڕێگەی چارەسەرکردنی هاوبەشی تەواوی حیزبە کۆمۆنیستەکان واتە مافی چارەی خۆنووسینی نەتەوەکان هەتا ئاستی جیابوونەوەی تەواو هەڵبژێرێ. حیزبی کۆمۆنیستی ئێران پێویستە تێ بکۆشێ ڕەخنە لە تەواوی ئەو ڕێکخراوە نەتەوەییانە بگرێ کە کرێکار و جووتیارە دێموکراتەکان لەخۆ دەگرن و ئەم کەسانە بە پێی ویستی نەتەوەیی یان شۆڕشگێڕانە ڕێک بخا."[۱۱۹]

[۱۱۹] دومین کنگرەی حزب کمونیست ایران، سلطانزادە، اسناد تاریخی جنبش کارگری، سوسیال دمکراسی و کمونیستی ایران، جلد چهارم، انتشارات مزدک، ص ۱۱۹، ترجمە از آلمانی م. شین.

سوڵتانزاده سەرەڕای داننان بەم ڕاستییە کە کوردەکانی ئێران و عوسمانی خوازیاری یەکگرتنەوەی کوردستانی دابەشکراون، بە دووپاتکردنەوەی ئەم بیرۆکە بێبنەمایە کە شۆڕشی کوردان فیتی ئینگلیسییەکانە، نێوەرۆکی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد چەواشە دەکا و هەتا ئاستی کارتی کایەی ئیمپریالیزمی ئینگلیس دژ بە دەوڵەتی ئێران دەیهێنێتەخوارێ، هاوکاتیش دەیەوێ کۆمۆنیستەکان ڕەخنە لە ڕێکخراوە کوردییەکان بگرن و ڕێبەریی ئەم بزووتنەوەیە بگرنە دەست، ئەویش لە وڵاتێکدا کە عەشیرە بنەمای پێکهاتەی ئابووری و کۆمەڵایەتی پێک دەهێنێ و بێجگە لە کرماشان ئەم حیزبە لە هیچ جێگەیەکی کوردستان، بوونی نەبوو. ڕێبەری حیزبی کۆمۆنیستی ئێران لە نێوان دوو کۆنگرەی یەکەم (١٩٢٢ی زایینی) و کۆنگرەی دووهەم (١٩٢٧ی زایینی) خوێندنەوەیەکی درووستی لە ئاڵوگۆڕە سیاسییەکانی جیهان و بە تایبەتی سیاسەتی ئینگلیس کە خوازیاری پێکهێنانی حکوومەتە بەهێز و یەکگرتووەکان لە سنووری یەکیەتیی سۆڤییەت بوو، نەبوو. لە لایەکی دیکەشەوە پاش ڕووخانی حکوومەتی قاجار ئەم حیزبە لە هەڵسەنگاندنی ڕەزاخان و پاشان ڕەزاشا تووشی هەڵەی سیاسی بوو و کودەتای ڕەزاخانی دژ بە قاجار وەکوو "ڕووخانی حکوومەتی بۆرژوازی و سەرەتایەکی تازە لە مێژووی ئێرانی ئەمڕۆ"[١٢٠] و سیاسەتەکانی ڕەزاخانی وەکوو سیاسەتێکی میللی پێناسە کرد. لەم قۆناغەدا بۆچوونی حیزبی کۆمۆنیست هاوئاهەنگی لەگەڵ سیاسەتی یەکیەتیی سۆڤییەت لە پێوەندی لەگەڵ ڕەزاخان بوو. یەکیەتیی سۆڤییەت لە کۆتایی ساڵی

---

[١٢٠] سەرچاوەی سەرێ، لاپەڕەی ٣٨

١٣٠١ی هەتاوی پەیتا پەیتا پێشوازی لە بە دەستەڵات گەیشتنی ڕەزاخان دەکرد و پێی وابوو ڕەزاخان ڕێبەری بزووتنەوەیەکی ڕزگاریخواز و میللییە و دەتوانێ ببێتە هۆی کەمکردنەوەی دەستەڵاتی ئینگلیس لە ئێران.

حیزبی کۆمۆنیستی ئێران هاودەنگ لەگەڵ هێزە پێشکەوتنخوازەکانی ئێران هێرشی سپای ئێران دژ بە شێخ خەزعەل و تێکشکاندنی ئەم سەرۆک عەشیرەیەی وەکوو دۆڕانی سیاسەتی ئینگلیس پێناسە کرد و لە گۆڤارەکانی ئەو کات وەکوو "نصیحت" بە قەسیدەی "من ڕەزا و تۆ ڕەزا و میللەتی ئێران ڕەزا"[١٢١] پێشوازییان لێ کرد. سۆسیالیستەکانی مەجلیسی ئێرانیش بە ڕێبەریی سولەیمان میرزا ئەسکەندەری هەر ئەم سیاسەتەیان گرتە بەر.

بێجگە لە کۆمۆنیست و سۆسیالیستەکان ئەم چەشنە بۆچوون و سیاسەتە لە نووسراوەکانی دەوڵەتی سەرکوتکەری پەهلەوی و لێکدانەوەی کەسایەتییەکانی بەناو ڕۆشنبیری ئەو کاتەی ئێرانیش وەکوو ئەحمەد کەسرەوی و بەهار بە جوانی دەبیندرێ. هەمووی ئەوان بە ڕوانگەی جیاواز بە هۆی پاراستنی چوارچێوەی یەکپارچەیی وڵاتی ئێران بەم خاڵە هاوبەشە دەگەن کە بیری سەربەخۆیی خوازی پیلانی بێگانەیە یان کوردەکان ئاژاوەچی و شەڕفرۆشن. کەسرەوی لە کتێبی مێژووی ١٨ ساڵەی ئازەربایجان بەم چەشنە باسی بزووتنەوەی سەربەخۆیی خوازیی کوردەکان دەکا: "کوردەکان هەر کات دەرفەتێکیان بۆ هەڵکەوتووە دەستیان بە نافەرمانی لەگەڵ دەوڵەت داوە. برای ئەو جەعفەرئاغایە و محەمەدئاغای باوکی، کاتی

---

[١٢١] سەرچاوەی سەرێ، لاپەڕەی ٣١

خـۆی زۆر جـار نافەرمانییـان کـردووە، بەڵام سـمکۆ لەم زەمـانەدا سەربەخۆیی بۆ کوردستان دەویست و لە ڕێگای ئەم ئاواتە دەستی بە خۆسازکردن کرد. یەکێک لەو تووی ئاژاوەگێڕی و زیانکارییە کە ئورووپاییەکـان لە خـۆرهەڵات چانـدیان، ئەوە ئـاواتی سـەربەخۆییە. کارگێڕەکانی ئەوان چەندین ساڵە دەگەڕێن و چوونە نێو کوردەکان، ئەرمەنییەکـان و تورکەمەنەکـان و ئاسـۆرییەکان و بەختیارییەکـان و هتد [...] و ئەم تووەیان لە دڵی ئەواندا چاندووە.[١٢٢]

هەروەهـا مەلیکولشـوعەرای بەهـار سیاسـەتقان و شـاعیری بەناوبـانگی ئێرانـی، دۆسـتی زۆر نیزیکـی حەیـدەرخان کە کـاتی حکوومەتی ڕەزاشـا چەنـد سـاڵیش لە بەنـدیخانە بـووە و تـا ڕادەیەک لایەنگری یەکیەتیی سۆڤییەت بوو لە کتێبی "کورتە باسی مێژووی حیزبـە سیاسـییەکانی ئێـران – لە نێوچـوونی قاجـار" گرتنـی قەڵای چەهریق پەناگای سمایل ئاغای کورد ناسراوە بە سمیتکۆ بە پیلانی سەرتیپ "امانا...میرزا جهانبانی" وەک یەکێک لە گرینگترین کارەکانی دەوڵەتـی ڕەزاشـا لە قەڵەم دەدا و شـێخ عوبەیـدوڵڵا، حەمـزە ئاغـای مەنگـوڕ و سـمایل ئاغـای سـمکۆ وەک "ئەشـرار" [ئـاژاوەچی، شەڕفرۆش] ناو دەبا کە لە سەردەمی کەوناراوە کاریان ڕاپەڕین دژی دەوڵەتی ئێران بووە.[١٢٣]

---

[١٢٢] تـاریخ هیجـده سـالەی آذربایجـان، بازمانـدەی تـاریخ مشـروطەی ایـران، بخش چهارم ص ٨٣٠ چاپ دهم ١٣٧١، انتشارات امیر کبیر.

[١٢٣] تـاریخ مختصـر احـزاب سیاسـی ایـران - انقـراض قاجـار، بەرگـی یەکەم، ملک الشعرای بهار، ص ٢٦٥-٢٦٦ انتشارات امیر کبیر، تهران ١٣٥٧

کاتێک ئاوڕێک لە مێژوو و ڕەوتی بزووتنەوەی کورد لە سەد ساڵی ڕابردوو بدەینەوە، دەبینین بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بە پێی هەلومەرجی کوردستان چەند قۆناغی تێپەڕ کردووە. بۆ وێنە لە زۆربەی بەشە لێک جیاکراوەکانی کوردستان تا کاتی کۆتایی هاتن بە شەڕی دووهەمی جیهانی، دروشمی یەکگرتنەوەی کوردستان دروشمی سەرەکی بووە. لەسەرەتادا سەرۆک عەشیرەکان بە هۆی وەزعییەتی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی، سەروەربوونی سیستمی فیئۆداڵی، نەبوونی بارودۆخی ڕەخساو، ئاستی نزمی ڕۆشنبیری و فەرهەنگی حیزبایەتی، ڕێبەری ئەم بزووتنەوەیە بوون. لە ڕاستیدا هەر ئەوان بەپێی پێگەی کۆمەڵایەتییان توانایی و دەرفەتی کۆکردنەوەی خەڵک، پێکهێنانی هێزی چەکدار، هەروەها پێوەندیگرتن لەگەڵ دەوڵەتانی دیکەیان بۆ وەدەستهێنانی یارمەتی و پشتیوانی لە بزووتنەوەی کورد هەبووە. ئەم قۆناغە دەکرێ وەکوو بزووتنەوەی فیئۆداڵی ـ ڕزگاریخوازیی کورد پێناسە بکرێ. پێکهاتنی حیزبی ڕزگاریخوازیی کوردستان، حیزبی هیوا، کۆمەڵەی ژ ـ کاف (و پاشان حیزبی دێموکراتی کوردستان بە ڕێبەریی پێشەوا قازی محەمەد) تا ڕادەیەکی زۆر بزووتنەوەی کوردی خستە ژێر ڕێبەرایەتیی بەشێک لە ڕووناکبیرانی ئەو کاتەی کوردستان کە هەستێکی بەهێزی سەربەخۆیی خوازی و یەکگرتنەوەی تەواوی کوردستانیان هەبوو، کورد بە هەر باوەڕ و ئایین یان شوێنگەی چینایەتییەوە بۆ سەربەخۆیی کوردستان تێکۆشاوە. پێکهاتنی کۆمەڵەی ژ.ک و درێژەی چالاکیی ئەو ڕێکخراوەیە لە ژێر عینوانی تازەی حیزبی

دێموکراتی کوردستان لەو سەردەمە و دامەزراندنی دەوڵەتی کۆماری کوردستان سەرلووتکەی ئەم بزووتنەوەیە بوو و بۆ یەکەم کەڕەت لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕێبەریی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد کەوتۆتە دەست ڕووناکبیری ئەو کاتە و حیزبی شیاوی خۆی بۆ خوڵقاوە. لە نوسخەی یاداشتێکی خانم ئەن لەمبتۆن [Ann Lambton] لە بارەی بارودۆخی ئەو کات و هەستی خەڵکی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئاوا نووسراوە: "ناوچە ڕووسیەکان لە دەرەوەی تەورێزەوە تا میاندواو و مەهاباد، بە شار و گوندەوە پڕ بوون لە چەکداری تەیاری کورد. ئەمن هیچ جەندەرمە یان پۆلیسی ئێرانم چاو پێ نەکەوت. لەگەڵ ژمارەیەک لە کوردی ناوچە قسەم کرد، هەموویان لە ناخی دڵەوە لە سەربەخۆیی کوردستان دەدوان. یەکیان بازرگانێک بوو لە میاندواو کە ئەستەم دەبیندرا سوودێکی ڕاستەوخۆی لە کوردستانێکی سەربەخۆدا وەچنگ بکەوێ [بەڵام] دەیگوت کوردستانی سەربەخۆ، هەرچەندە هەژاریش بێ و قوربانی لە پێناودا درابێ، دیسان لە بارودۆخی ئێستا هەر باشتر دەبێ. [...] لە مەهاباد قازی محەمەد کە کوردێکی خەڵکی ناوچەکە و برای نوێنەری مەڵبەندەکەیە [لە مەجلیسی شۆڕای ئێران] وا دیارە سەرۆکی خاوەن دەسەڵاتی ئەو ناوچەیە بێ. ئەمن وا هەستم کرد کە لە نیزیکەوە پێوەندی لەگەڵ ڕووسەکان هەبێ و هەرچییەکی لەدەست بێ، بۆ بنەبڕکردنی نفووزی کاربەدەستەکانی ئێرانی درێغی ناکا [...] ڕۆژنامەیەکی کوردی [مەبەست دەبێ نیشتمان بێ] کە دەگوترێ بە نهێنی بڵاو دەبێتەوە، قازی محەمەد لە چاپی دەدا و بەشداری تێدا هەیە. ڕۆژنامەکە بە گوێرەی قسەی ئەو، پشتگیری لە سەربەخۆیی کوردستان دەکا و لەوە دەچێ وتار لە سەر کۆمۆنیزمیشی تێدا

بنووسرێ.[١٢٤] له ڕاپۆرتی سێر ر.بوللارد (باڵوێزی بریتانیا له ئێران) له ژێر عینوانی"له تارانەوه بۆ وەزارەتی دەرەوه، ٢٩ی سێپتامبری ١٩٤٤ له پێوەندی به کوردستانەوه ئاوا نووسراوه: "ئێمه، نیشانەمان له لایەن 'ئەتاشەی چاپەمەنی'ی باڵوێزخانەی ئەعلا حەزرەت [شای بریتانیا]وه به دەستەوەیه، که کوردی ناوچەی ڕووس له ئێران، به ئاشکرا چەکیان هەڵگرتووه و له سەربەخۆیی دەدوێن.[...] له مەڕ مەهابادیشەوه ڕاسته و وا دیاره قازی محەمەد، ناوەندی بزووتنەوەی سەربەخۆیی بێ له کوردستان".[١٢٥]

کۆمەڵەی ژ.ک له یەکەمین ژمارەی نیشتمان له پووشپەڕی ١٣٢٢دا بەم چەشنه باس له "ئامانجی ئێمه" دەکا:

کۆمەڵەی ژ.ک [...] به هەموو هێز و توانای خۆی تێ ئەکۆشێ تا زنجیر و کەلەمەی دیلی و ژێردەستی له ئەستۆی نەتەوەی کورد داماڵێ و لەم کوردستانه لەت و کوتەی ئێستا کوردستانێکی گەوره و ڕێکوپێک بێنێته بەرهەم که هەموو کوردێک به سەربەستی تیا بژی.

چالاکیی حیزبی دێموکراتی کوردستان و پێکهاتنی کۆماری کوردستان دەوامی ئەم ڕێبازه بوو. پێویسته ئاماژه بەم ڕاستییەش بکرێ پێشەوا قازی محەمەد و ڕێبەریی حیزبی دێموکراتی

---

[١٢٤] Fo371/401173/13978 نوسخەی یادداشتێکی خانم ئەن. ک. س. لەمبتۆن. ئاتاشه (ڕاسپێراوی) چاپەمەنیی باڵوێزخانەی بریتانیا له تاران ١٣ی سێپتامبری ١٩٤٤، پێوەندیی کورد لەگەڵ رووس. سەرچاوه: ڕۆژهەڵاتی کوردستان له بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا (وەرگێڕاوی کوردی ١٣٠بەڵگەنامه) لاپەڕەی ٦٧، ئەنوەر سوڵتانی بنکەی ژین ٢٠٠٥

[١٢٥] سەرچاوەی سەرێ، لاپەڕەی ٧١

کوردستان به پێی بارودۆخ و لاسەنگی هێزەکانی دەرەکی و ژوورەکی، به چەشنێکی پراگماتیستی هەڵسوکەوتیان لەگەڵ حکوومەتی ناوەندی کردووە. بۆ وێنە پێشەوا قازی محەمەد له "گفتوگو" لەگەڵ "خاوەنانی چەند ڕۆژنامەی تاران" که له ژمارەکانی یەک و دووی کوردستان له ٢٠ و ٢٢ی بەفرانباری ١٣٢٤ واته کەمتر له دوو حەوتوو پێش ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان چاپ و بڵاو بۆتەوه له وڵامی ئەم پرسیاره که:

- له تاران دەڵێن کوردان به ڕەهبەریی جەنابت جوێ بوونەوه و ئیستقلالی کوردستانیان دەوێ; ئایا ڕاسته؟

ئاوا وڵام دەداتەوه:

✓ خەیر ڕاست نییه; لەبەر ئەوەی ئێمه له دەوڵەتی ئێران ئیجرای قانوونی ئەساسیمان دەوێ و دەمانەوێ به خودموختاری له ژێر بەیداغی ئێراندا بژین و، خودموختاریشمان وەگیر کەوتووه.

✓ هەر لەم وتووێژەدا له وڵامی پرسیاری "مەرامی فیرقەی دێموکراتی کوردستان چییه؟" پێشەوا دەڵێ:

✓ ١. میللەتی کورد له ئێراندا له هەڵسووڕاندن و پێکهێنانی کاروبار جێگەیەکی خودئازاد بێ و له سنووری دەوڵەتی ئێراندا بژی.

✓ بەڵام پاشان به پێی شیاوبوونی بارودۆخ، ڕێبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان له دووی ڕێبەندان دامەزراندنی کۆماری کوردستان ڕادەگەیەنێ. لەم پێوەندییەدا پێشەوا قازی محەمەد له "نطقی" خۆی که له ژمارەی ١٠، ڕێکەوتی١٥ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ و ژمارەی ١١ له ١٧ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ له "کوردستان" وەکوو بڵاوکەرەوەی بیری ئەم حیزبه له ژێر سەردێڕی "جێژنی سەربەخۆیی و ئیستقلالی کوردستان" بڵاو بۆتەوه وێڕای ئاماژەکردن به مێژووی

کوردستان و کۆبوونەوەی کوردان لە ژێر عینوانی "حیزبی دێموکراتی کوردستان" باسی وەدەستهێنانی "ئیستقلال و ئازادیی کورد" بە هۆی پێکهاتنی کۆماری کوردستان دەکا و دەڵێ:

- ✓ [...] میللەتی کورد هەزاران سەد و بەرهەڵستی سەخت و سەهەندی لە ڕێ دابوو دەستەودایرەی دیکتاتۆری بێوچان کارشکێنیی ئێمەیان دەکرد و لە هیچ نامەردییەک ڕانەدەوەستان ئیختلافاتی عەشایر بۆ داخڵیش ئیشکالێکی گەورە بوو بۆ ئێمە ئەمما ئەوانە هیچکامێکیان نەیانتوانی پێش بە ئێمە بگرن، بە دڵێکی بەهێز پایەداریمان کرد و ئیدامەمان بە فەعالییەتی خۆمان دا تا ئیستقلال و ئازادیی نەتەوەی کوردمان بەدەست هێنا.

پێشەوا قازی محەمەد نیزیکەی دوو مانگ پاش چوونەدەرەوەی سپای سوور لە ئێران و گۆڕانی بارودۆخی نێوخۆیی و دەرەکی بە پێی وەزعییەتی تازەی سیاسیی ئێران لە "نطقی" خۆی لە ڕۆژی ٣١ بانەمەڕی ١٣٢٥ی هەتاوی لە بەرامبەر تەواوی سەران و سەرکردە و ژێنراڵەکانی کۆمار، کە لە ژمارەی ٥٠ی کوردستان بە کوردی و لە ژمارەی ٥١ بە فارسی بڵاوبۆتەوە وێڕای باسێکی دوورودرێژ لە پێوەندی لەگەڵ زوڵم و زۆری پەهلەوییەکان و سەرەڕای ئەوەی کە "ئاماژە بە سەربەخۆیی تام و تەمامی" کورد دەکا، هاوکات ئاماژە بەمەش دەکا ئەگەر ئازادی لە سەرانسەری وڵاتدا دابین بێ هیچ بەربەستێک بۆ ژیانێکی برایانە لە چوارچێوەی ئێراندا نابینێ و لە ئەسڵدا ئەگەر سەرنجی قسەکانی بدەین بە پێی ئەو نموونانەی کە دێهێنێتەوە دەتوانین باس لەوە بکەین کە پێشەوا قازی محەمەد وەکوو یەکەم کەسایەتی لە مێژووی کوردستاندا بە چەشنێک باس لە وڵاتێکی فیدڕاڵ دەکا. پێشەوا لە بەشێک لە "نطقی" خۆی ئاوا دەبێژێ:

... ئەگەر بێتوو ئازادی لە ئێراندا بەرقەرار بێ چ مانعێک هەیە ئەوەی لە ئێرانێدا دەژین تێکڕا دەستی برایەتی بدەن بە یەکتری بزانن شۆڕەوی چل پەنجا میللەتن عەداڵەت کردوونیە برا، ئەمریکا چلوچەند جمهووری، سویس دوو_سێیەکن [وەک] یەک ڕووح و گیان پێکەوە دەژین...

ڕێکەوتی ٥ی پووشپەڕی ١٣٢٥ پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ محەمەد حوسێنخانی سەیفی قازی وەزیری شەڕی کۆماری کوردستان بە پێی بانگهێشتنی "قوام السلطنه" سەردانی تاران دەکا و لەوێ چەند وتووێژێکی لەگەڵ ڕۆژنامەکانی "ایران ما" و "رهبر" دەبێ. لە وتووێژی پێشەوا لەگەڵ ئاغای قورەیشی ئەندامی دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەی "رهبر" تا ڕادەیەک هیوایەکی تایبەتی بە "قوام السلطنه" بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی نێوان تاران و کوردستان دەبینێدرێ. پێشەوا دەربارەی چاوپێکەوتنی لەگەڵ "مظفر فیروز" و "قوام السلطنه" و "چلوچۆی مورتەجیع و پاشەکشەکانی قابلی تەوەجۆ... دەڵێ: "دەگەڵ جەنابی سەرۆک وەزیر، ملاقاتم کردووە نەزەری ئاغای سەرۆک وەزیرم تێکەڵ بە حوسنی زەن و چاک نییەتی دیوە ..... من ئاتییەیەکی زۆر چاک تێبینی دەکەم و هیوادارم دەوڵەتی مەرکەزی بتوانێ دێموکراسی بە هەموو ئێراندا بڵاو بکاتەوە". هەروەها لە وڵامی پرسیارێک دەربارەی پێوەندییەکانی"معنوی" بزووتنەوەی کوردستان و ئازەربایجان ئاماژە دەکا:" هەردک‌لامان بو آمانجیک کە آزادی و سەربەخویی حقیقی و بە راستی ایرانە کاردەکەین".[١٢٦]

---

[١٢٦] کوردستان، ژمارەی ٦٩، ساڵی یەکەم، ٣٠ی پووشپەڕی ١٣٢٥

هەروەها پێشەوا قازی محەمەد لە وتووێژێک لەگەڵ ڕۆژنامەی "ایران ما" لە تاران، ڕێکەوتی ٢ی پووشپەڕی ١٣٢٥ی [هەتاوی] / ٢٣ ی ژوەنی ١٩٤٦ی زایینی "لە وڵامی ئەو پرسیارەدا کە کوردەکان چیان دەوێ؛

"لەو پەڕی ڕووخۆشیدا وڵامی دایەوە کە ئێمە تەنێ دێموکراسی و بەڕێوەچوونی ڕاستەقینەی ئەومان دەوێ، ئێمە تەنێ عەداڵەتی کۆمەڵایەتی و ئازادیمان دەوێ لە پێناو پێشکەوتن و پێشوەچوونی ئاشتییانە بۆ تەواوی میللەتی ئێران. ئەمڕۆ بمانەوێ و نەمانەوێ بارودۆخی دنیا گۆڕاوە و خەڵکی دنیا لەگەڵ شێوە و بیروڕای تازە ناسیاوییان پەیدا کردووە و داوخوازیی تازەیان هەیە کە دەبێ بە قسەیان بکرێ" [١٢٧]

هەروەها لە وڵامی یەک لە ئامادەبووان کە گوتی چاپەمەنیی ڕاست ئاژۆ و سەر بە دەوڵەت ئەو ئۆپەراسیۆنە نیزامییانەی کە لە کوردستان دەکرێن وا نیشان دەدەن بە دژی مەلا مستەفا و محەمەد ڕەشید بن کە لە ڕوانگەی ئەواندا بێگانەن و ئەو هێرشانە بە دژی کوردە دێموکراتەکان نین.

"قازی گوتی ئێمە پێمان وا نییە یانی لە ڕوانگەی ئێمەوە کوردەکان لە هەر کوێی دنیا دەبن با ببن ئێرانی بوون و دەبن و ئەگەر کەسانی ئاوا هەن کە کوردەکان بە نائێرانی و بێگانە دەزانن و پێیان وایە کە

---

[١٢٧] ڕۆژنامەی ' ایران ما 'ژمارەی ٥٧٧، ساڵی چوارەم دووشەمە ٢ – ی پووشپەڕی ١٣٢٥[هەتاوی] / ٢٣ –ی ژووەنی ١٩٤٦خاوەن ئیمتیاز : جەهانگیر تەفەزولی، وەرگێڕانی حەسەن قازی

دەکرێ کورد نائێرانی بێ لە ڕاستیدا خەیانەت بە ئێران و کۆمەڵی ئێران دەکەن.

ئەگەر دەوڵەتەکانی ڕابردوو بە درێژایی مێژوو لە بەر بێلیاقەتی خۆیان ژمارەیەک لە باشترین تاکوتەرای میللەتی ئێرانیان خستووەتە پشت سنوورە دەسکردەکانی خۆیان، ئەوە میللییەتی ئەوان نائەستێنێتەوە و لە ڕاستیدا ئەوان میللییەتیان ناگۆڕن و نابێ ئەوان بە غەیری ئێرانی بزاندرێن ."[١٢٨]

بە گشتی، بەرە بەرە پاش دانوستانی یەکیەتیی سۆڤییەت لەگەڵ دەوڵەتی قەوام، پاشگەزبوونەوەی حکوومەتی ئازەربایجان لە ژێر گوشاری موسکۆ و خۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەم حکوومەتە پاش دانوستانی یەک لایەنەی لەگەڵ دەوڵەتی قەوام بەبێ ئەوەی کە ڕێبەری کۆماری کوردستان ئاگادار کرابێتەوە، گۆڕانی "مەجلیسی میللی بۆ ئەنجومەنی ئەیالەتی" و دەستەکانی فیدایی بۆ "سازمان نگهبان"، هەروەها ئامادەی بوون بۆ پێدانی دەستەڵات و ڕێبەریی سپای میللیی ئازەربایجان بە دەوڵەتی قەوام و دەستپێکی پێدانی تەواوی دەسهاتی خۆیان بە خەزانەی بانکی میلیی ئێران، ڕێبەرانی کۆماری کوردستان هەست بە بێپشتیوان مانەوەی خۆیان لە ئاستی ژوور و ودەرەوەی ئێران دەکەن و هەوڵ بۆ دانوستان لەگەڵ حکوومەتی تاران دەدەن، کارێک کە ئاکامێکی ئەرێنی بە شوێنەوە نەبوو و لە کۆتاییدا قەوام هیچ یەک لە بەڵێنەکانی خۆی بەجێ نەهێنا و سپای ئێران بزووتنەوەی کوردیشی سەرکوت کرد.

---

[١٢٨] سەرچاوەی سەرێ

پاشەکشـەی حکـوومەتی ئازەربایجـان و بە شـوێن ئەودا کۆمـاری کوردســـتان و بەرەنگارنەبوونەوەیـــان لە بەرامـــبەر ســـپای ئێـــران، کۆمەڵکـــوژیی خەڵکـــی ئازەربایجـــان و لەســـێدارەدانی ڕێبەرانـــی بـــزووتنەوەی کـــورد و گـــرتن و دوورکـــردنەوەی ئـــازادیخوازانی کوردسـتانی بە شـوێنەوە بـوو. بەداخەوە لە بەرامـبەر ئەم کارەسـاتە گەورەیەدا ئازەربایجان و کوردستان لە ئاستی ژوورەکی و دەرەکیدا بـەبێ پشـتیوان مـانەوە. دوکتـور ڕەحـیم قـازی بەم چەشـنە ئامـاژە بە هۆی دەرەکی تێکشکانی ئەم بزووتنەوەیە دەکا و دەڵێ: "هۆیەکی تری دەرەوەی تێکشکان و سەرنەکەوتنی ئەم بزووتنەوەیە ئەمە بوو، کە لە لایەن هێزە پێشکەوتووەکانی دەرەوە پشتیوانییەکی پێویستی لێ نەکرا و، باشتر وایە بڵێین بە چاوێکی تەسک و بـەبێ گرینگی دان تەماشـای دەکـرا. لە ڕاسـتیدا سـەردەمێک لە لایەن یەکیەتیـی سـۆڤیەتەوە ئەم بـزووتنەوەیە وەک بزووتنەوەیەکـی نێـو بـزووتنەوەی دێمـوکراتیکی ئازەربایجـــانی ئێـــران تەماشـــای دەکـــرا و وەک بزووتنەوەیەکـــی سەربەخۆیان دانەدەنا. تاوانی ئەمەش بێشک لە سـەر شـانی ڕیزەیەک لە سەرۆکەکانی بزووتنەوەی دێموکراتیکی ئازەربایجـان بـوو. چونکە ئەمـان بیروبـاوەڕێکی وایـان بـڵاو دەکـردەوە، کە چـون بە گـوێرەی دابەشـکردنی ئینزیبـاتیی ئێـران، کە ڕەزاشـا کـاتی خـۆی کردبـووی، مەڵبەنـدی مەهابـاد، بۆکـان و شـنۆ و نەغەدە و دەوروبەری ورمـێ و خـۆی و شـاپوور و میانـدواو خـراونەتە سـەر ئازەربایجـان دەبـێ بـــزووتنەوەی دێمـــوکراتیکی کـــوردانیش لەم جێگەیـــانە لە نێـــو بزووتنەوەی دێموکراتیکی ئازەربایجاندا بێ و سەربەخۆ نەبێ. چاکتر بڵێین بە گوێرەی ئەم بیروبـاوەڕە دەبـوایە کوردەکـان خودموختـاری وەدەسـت بـخەن لە نێـو ئازەربایجانـدا، کە ئەویـش لە هەمـان کاتـدا

دەیویست خودموختاری وەچەنگ بخا لە نێو ئێراندا. ئەم بیروباوەڕە بەداخەوە ماوەیەکی زۆر حوکمانی کرد و تەنانەت کاتێک کە لە نێوان نوێنەرانی حکوومەتی خودموختاری ئازەربایجان و دەوڵەتی ئێراندا وتوێژ بەڕێوە بردرا و پەیمان بەسترا، ئەم بەشەی کوردستان وەک مەڵبەندێکی نێو ئازەربایجان داندرا، ئەمە هەڵەیەکی زۆر گەورە بوو."[129] بە باوەڕی د.ڕەحیم قازی "نەبوونی ناوچەی یەکیەتی و خەباتی بەیەکەوەی هێزە دێموکراتیکەکانی ئێران هۆیەکی دیکەی تێکشکانی بزووتنەوەی ڕزگاریی نەتەوایەتیی کورد بوو ... و حیزبی توودەی ئێران وەک حیزبێکی پێشکەوتوو و بە هێزی مارکسیستی، کە لە تەواوی ئێران ڕێکخراوەکانی بە پان و بەرینی لە تێکۆشاندا بوون." [...] ئەرکی خۆی لە بەرامبەر بزووتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان بەجێ نەگەیاند و لە مەڵبەندەکانی کرماشان و قەسر و شاهاباد سەرەڕای هەبوونی ڕێکخراوەیەکی بەهێز هیچ پشتیوانییەکی بەهێزی لە جووڵانەوەی کوردستان لەو مەڵبەندانەی کوردستان پێک نەهێنا. د.ڕەحیم قازی ئاماژە بەم ڕاستییەش دەکا "نابێ ئەمەش لە بیر بەرین، کە لەسەر مەسەلەی نەتەوایەتی، کە لە وڵاتێکی زۆر نەتەوەیی وەک ئێران مەسەلەیەکی زۆر گەورە و گرینگی شۆڕشە، حیزبی توودە هەڵەیەکی زۆری کرد. هەر ئەوەندە بەسە، کە بوێژرێ لە بەرنامەی حیزبی توودەدا مەسەلەی نەتەوایەتی دانەندرا بوو. د.ڕەحیم قازی باس لەمەش دەکا کە تەنیا پاش پێکهاتنەکەی لەمەڕ

[129] بزووتنەوەی ڕزگاریی نەتەوایەتیی گەلی کورد و قازی محەمەد ١٩٤١-١٩٤٧، لاپەڕەکانی ٣٦٦-٣٦٣، ڕەحیم قازی. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، چاپی یەکەم ٢٠١٢

یەکبوونی حیزبی توودە و حیزبی دێموکراتی ئازەربایجان لە ساڵی ١٩٦١ی زایینی و لە ژێر کاریگەریی هێزە دێموکراتیکەکانی ئازەربایجان و کوردستاندا مەسەلەی نەتەوایەتی بە چەشنی مارکسیستی لێنینی لە بەرنامەی ئەم حیزبەدا گونجێندرا.[١٣٠]

سەرکوتکردن و ڕووخاندنی کۆماری کوردستان و شەهیدکردنی پێشەوا قازی محەمەد و هاوڕێیانی، واز هێنان بە دۆزی سەربەخۆییخوازی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ ماوەیەکی درێژخایەن و دەستپێکی گرتن و کوشتن و دوورخستنەوەی ئازادیخوازانی کورد بوو. مامۆستا هێمن لە پێوەندی لەگەڵ ڕووخانی کۆماری کوردستان و شەهید بوونی پێشەوا قازی محەمەد هەستی خۆی لە "ڕۆژگاری ڕەش"دا ئاوا دەردەبڕێ:

ئەو ساڵ جێژنەمان تاڵە   دوژمنی زاڵم زاڵە
لاو جێیان سیاچاڵە   دەستی دۆیان بەتاڵە
[...]وەپاش کەوت خەباتمان   داگیراوە وڵاتمان
تێپەڕی ڕۆژی هاتمان   ڕووخا کۆشکی ئاواتمان
[...]بووینەوە دیل و یەخسیر   وڵاتمان کرا داگیر
ڕاوکەر بوونەوە نێچیر   یووسف خرانە ناو بیر
[...]دەستیان کرد بە ڕەشبگیر   ناپارێزن جوان و پیر
دێ زڕەی کۆت و زنجیر   هەر لێمان دەسوون شمشیر
[...]سواریان کردن پیادە   جامیان کردن بێ بادە
داریان کردن ئامادە   شەهید کران "بەگزادە"

---

[١٣٠] سەرچاوەی سەرێ، لاپەرەکانی ٣٧٤-٣٧٢

له سەقز و له بۆكان **شین و شەپۆڕە و گریان**
تێكۆشەر له دار دران **قارەمان لەناو بران**
له چوارچرای مەهاباد **له كانگای بیری ئازاد**
دەستی ڕەشی ئیستیبداد **چەقاندی داری بێداد**
له كاتی نیوەشەوا **له جەنگەی شیرن خەوا**
كرا كاری ناڕەوا **له دار درا پێشەوا**
ڕۆڵەی وەفاداری كورد **پێشەوای ئارام و ورد**
بۆ كورد ژیا، بۆ كورد مرد **گیانی فیدای گەلی كرد[...]**

پاش ڕووخانی كۆمار و لەسێدارەدانی قازی محەمەد و هاوڕێیانی پەیتا پەیتا دروشمی سەرەكی بزووتنەوەی كورد له ڕۆژهەڵاتی كوردستان بە هۆی بەهێزتر بوونی دەوڵەتە داگیركەرەكان و پەیمانی هاوبەشیان دژ بە بزووتنەوەی كورد، پشتیوانیی دەوڵەتە زلهێزەكانی جیهان لەوان، لاوازبوونی هێز و كاریگەریی سەرۆك عەشیرەكان و گۆڕانكاریی بنەمای ئابووریی ئەم وڵاتانە، پەرەسەندی سیستمی سەرمایەداری، كاریگەریی بیری چەپی سەرانسەری و هیوا بە كۆتایی هێنان بە زوڵم و زۆری نەتەوەیی له وڵاتێكی سۆسیالیستیدا خەباتی كوردی ڕۆژهەڵاتی كوردستانی له سەرەتادا خستە قۆناغی خەبات بۆ مافی شارۆمەندی، پاشتر خودموختاری له چوارچێوەی ئێراندا، هەروەها هەڵبژاردنی ئامانجی سۆسیالیزم و پاشان سۆسیالیزمی دێموكراتیك. باوەڕ بە چارەسەركردنی ڕاستەقینەی چەوسانەوەی چینایەتی و نەتەوەیی له یەكییەتی سۆڤیەتی و وڵاتە سۆسیالیستەكانی ئورووپاپی، خەباتی كۆمۆنیستەكان وەكوو هێزی سەرەكی ـ پێشكەوتنخوازیی دژ بە زوڵم و زۆری چینایەتی و نەتەوەیی

کــاریگەریی زۆری بــۆ ڕاکێشــانی ڕوونــاکبیرانی کــورد بەرەو ئەم حیزبــانە بــوو. حیــزبە ســەرەکییەکانی کوردســتان لەو دەورانەی کە جیهــان لە نێــوان دوو بەرەی سۆسیالیســتی و کاپیتالیســتیدا بەش کرابوو، بەرەی سۆسیالیستییان هەڵبژارد.

بیری چەپ و مەسەلەی نەتەوەیی

لە نێوان ساڵەکانی ١٣٢٠ هەتا ١٣٥٧ی هەتاوی

پاش ڕووخانی دەوڵەتی ڕەزاشا، حیزبی توودەی ئێران وەکوو جێگرەوەی حیزبی کۆمۆنیستیی ئێران لە ١٠ی ڕەزبەری ١٣٢٠ دامەزرا. لە بەرنامەکانی حیزبی توودەی ئێران لە ٢ کۆنگرەی یەک [١٠ی گەلاوێژی ١٣٢٣] و بە تایبەتی کۆنگرەی ٢دا کە دوو ساڵ دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللی ئازەربایجان لە ٥ی بانەمەڕی ١٣٢٧ پێک هات لە بەندی ١٠ی بەشی خەباتی سیاسیدا تەنیا باسی "ئازادیی کامیل بۆ کەمایەتییەکان لە کاروباری فەرهەنگی و ئایینی خۆیان"[١٣١] دەکرێ و باسێک لەمەڕ مەسەلەی نەتەوەیی و مافی چارەنووسی لێنینی لە گۆڕێدا نییە، هەروەها لە پلینۆمەکانی ١ هەتا ٦ی حیزبی توودەی ئێران لە کۆی سەنەد و بەڵگەکانی حیزبی توودەی ئێران کە لە ساڵی ١٣٦٠دا بڵاو بۆتەوە نیشانەیەک لە بارەی مەسەلەی میللی لە ئێران وەبەرچاو ناکەوێ، بەڵام لە بەرنامەی حیزبی توودەی ئێران پاش پلینۆمی ٧ و کۆنفڕانسی یەکگرتن لەگەڵ فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە هاوینی

---

[١٣١] اسناد و دیدگاەها، حزب تودەی ایران از آغاز پیدایی تا انقلاب بهمن ١٣٥٧، چاپ اول ١٣٦٠ ص ٦٦ و ١٤٣

١٣٣٩ی هەتاوی لە بەشی "بڕیارنامەی پلینۆمی ٧ (گەورە) کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودەی ئێران لە بارەی مەسەلەی یەکگرتوویی ڕێبەری و سازمانی حیزبی چینی کرێکار لە ئێران" لە بەندی ٤دا ئاماژە بە "بایەخ و هەستیاریی مەسەلەی میللی لە ئێران" دەکا و بە چەشنێکی ڕەسمی لە بەرنامەی خۆی، لە بەشی مەسەلەی میللیدا باسی 'مافی کامیلی چارەنووسی گەلەکانی دانیشتووی ئێران دەکا.[١٣٢] لە درێژایی تەواوی ئەو ساڵانە کە بەسەر هەوەڵین بەیانییەی فیرقەی کۆمۆنیستی ئێران تێپەڕ بووە سەرەڕای ئەوەی کە زۆربەی ڕێکخراوەکانی چەپی ئێرانی لە پرۆگرامی خۆیاندا باسی یەکیەتیی دڵخوازانەی نەتەوەکانی ئێران و جاروبار مافی جیابوونەوە دەکەن بە هۆی بڕوامەندییان بە تەواویی خاکی ئێران، یەکیەتیی چینی کرێکار و دامەزراندنی سۆسیالیزم لە ئێراندا ئەم مەسەلەیە تەنیا لە سەر لاپەڕەی پرۆگرامەکەیاندا ماوەتەوە و کێشەی میللییان وەکوو پاشکۆی کێشەی چینایەتی پێناسە کردووە و سەرەڕای ئەوەی کە "خەبات بۆ یەکگرتنەوەی وڵاتە دابڕاوەکانی میللی"[١٣٣] وەکوو چەشنێک لە خەباتی دژی ستەمی میللی پێناسە دەکەن، کاتێک ئەم مەسەلەیە بە ئێران دەگا، بەپێی ئەم وتەیەی لێنین کە "بەرژەوەندیی سۆسیالیزم سەرتر لە بەرژەوەندی و قازانجی میللەتەکان بۆ چارەنووسی

---

[١٣٢] سەرچاوەی سەرەوە لاپەڕەی ٤٠٣ و ٤١٩

[١٣٣] کۆی نووسراوەکانی لێنین، بەرگی ٢٣، لاپەڕەی ١٩٨، وەرگیراو لە "در بارەی ملت و مسلەی ملی، احسان طبری، مردم، ارگان مرکزی حزب تودەی ایران، دورەی هفتم، سال اول، شمارەی ٥٣، پنجشنبە ٢٥ مرداد ماە ١٣٥٨

خۆیـانه"[١٣٤] له ڕوانـگەی حیزبێکـی سەرانســەریی چەپەوە، خوازیـاری چارەسـەرکردنی کێشـەی نەتەوەیـی لە چوارچێـوەی وڵاتێـک، یـانی لە چوارچێوەی یەکپارچەیی وڵاتی ئێرانن. تەنـانەت کاتی هەڵسـەنگاندنی بزووتنەوەی سەربەخۆیی خوازانەی کوردیش نیشـانەی ناسیۆنالیست و وەدواکەتوویی لێ دەدەن. بۆ وێنە دوکتور گەلاوێژ یەکێک لە کـادرە کوردەکانی حیزبی توودەی ئێران و فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجـان بەم چەشـنە باسـی کۆمەڵەی ژ.ک دەکا: ئەم حیزبە لە ژێر دروشـمی دژی فاشیســـتی، دژی فێئـــۆدالی و خەبـــاتی دژی کۆنەپەرســـتی لە مـاوەیەکی کـورت نفـووز و وەج و ڕێزێکـی بێـوێنەی لە نێـو خەڵکـی نیشـــتمانپەروەر و پێشـــکەوتن خـــواز و شۆڕشـــگێری کوردســـتان وەدەســـت هێنـــا"[١٣٥] [بەڵام] "دروشـــمی ســـەرەکی کـــۆمەڵە وەکـــوو "کوردسـتانی گەورە" هـۆی دوورکـردنەوەی خەبـاتی گەلـی کـورد لە ڕاستییەکان، بەهێزکردنی دوژمن و لاوازکردنی گەلی کورد بوو.[١٣٦]

دوکتور ڕەحیم قازیش لە تێزی خوێندنی بۆ وەرگرتنی دەرەجەی دوکتـــوریی زانســـتی مێـــژوو لە ســـاڵی ١٩٧١ لە بـــاکۆ دروشـــمی

---

[١٣٤] سەرچاوەی سەرێ

[١٣٥] یک نقطەی تحول بزرگ در تاریخ خلق کرد، ع. گلاویژ، دنیا شمارەی ٩ - آذرماه ١٣٥٤

[١٣٦] یـادی از جنبش دوم بهمـن " نظری به پیدایش جنبش دموکراتیک در کردستان ایران" ع. گلاویژ، نشریەی سیاسی تئوریک "دنیا"، دیماه ١٣٥٦، شمارەی ١٠ ، سـال چهـارم دورەی سـوم، هەروەهـا بڕوانە بـابەتێکی ڕەزا شەڵتووکی لە: نشریەی سیاسی تئوریک "دنیا"، دیماه ١٣٥٨، شمارەی ٦. باز نشر:

وێکخستنی تەواوی بەشەکانی لەتلەت کراوی کوردستان لە لایەن کۆمەڵەی ژ.ک بە هەڵە دەزانێ و دەڵێ: ئاشکرایە کە ئەمە ئامانجی تەواوی گەلی کوردە بە تێکڕایی و ئامانجی دوارۆژی جووڵانەوەی ڕزگاریی نەتەوایەتیی گەلی کوردە. بەڵام لە زرووف و سەردەمی کاتی شەڕی دووەمی جیهانیدا (تەنانەت ئێستاش) خەبات بەڕێوە بردن لە ژێر ئەم دروشمەدا بە ئەنجامێکی پێویست و باش نەدەگەیشت.[۱۳۷]

دوکتور قاسملووش کە نیزیک بە سی ساڵ ئەندامی حیزبی توودەی ئێران بوو تەنانەت کاتێک لەم حیزبە جیا دەبێتەوە و ڕۆڵێکی سەرەکی لە بووژاندنەوەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران دەگێڕێ بە بیری چەپێکی ئێرانییەوە مەسەلەی سەربەخۆیی کۆمەڵەی ژ.ک لێک دەداوەتەوە و لە "چڵ ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی"دا، کۆمەڵەی ژ.ک بە ڕێکخراوێکی ناسیۆنالیست و داخراو ناو دەبا کە بۆ "کوردایەتیی ڕووت" هەوڵی دەدا و نەیتوانی "خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لەگەڵ جووڵانەوەی هەمووی ئێران" لێک گرێ بدا.[۱۳۸] لە لایەکی دیکەوە دوکتور قاسملوو وەک دوکترینی خودموختاری، سەرەتا لە کۆنفرانسی سێهەمی حیزبی دێموکراتی کوردستان و پاشان کۆنگرەکانی حیزب و بە تایبەتی لە بابەتێک بە

---

[۱۳۷] بزووتنەوەی ڕزگاریی نەتەوایەتیی گەلی کورد و قازی محەمەد ١٩٤١-١٩٤٧، لاپەڕەی ١٣٤ ڕەحیم قازی. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، چاپی یەکەم ٢٠١٢

[۱۳۸] کورتە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی د. عبدالرحمن قاسملو، لاپەڕەی ١٥-١٦

ناوی "باسێک لە سەر دروشمی بنەڕەتیی حیزب" لە ساڵی ١٣٦٤دا بە پێی نەبوونی بارودۆخ و هەلومەرجی پێویست بۆ پێشکێشانی دروشمی سەربەخۆیی یان فیدڕالیزم، "دێموکراسی بۆ ئێران و خودموختاری بۆ کوردستان" وەکوو درووستترین دروشم لە قەڵەم دەدا، لە باشترین شێوەدا تیۆریزەی دەکا و ئەم دروشمە وەک بەرهەمی "لێکۆڵینەوەیەکی دوور و درێژ" ناو دەبا. دوکتور قاسملوو لەمەڕ هێنانی دێموکراسی بۆ ئێران پێش خودموختاری بۆ کوردستان دەڵێ: "[...] دێموکراسیمان لە پێشەوە داناوە هۆی ئەوەیە کە هەم پێوەندی بە ئێرانەوە هەیە کە گشتیترە، بەرینترە لە کوردستان و هەم هاتووینەتە سەر ئەم بڕوایە کە بەبێ دێموکراسیی ڕاستەقینە، تەنانەت ئەگەر ئێمە خودموختاریشمان دەست کەوێ، ئەو خودموختارییە زامنێکی دیکەی نییە [...]. ئێمە بەش بە حاڵی خۆمان موخالیفی هەموو شێوە دیکتاتۆرییەکین کەوا بوو بۆ ئێمە دێموکراسی وەک حیزبێکی دێموکرات هەدەفە. حیزبێکی دێموکراتین بۆ ئازادی یان بۆ ئازادیی هەموو گەلانی ئێران تێدەکۆشین". دوکتور قاسملوو لەو بەشەدا کە باسی چەشنەکانی جێبەجێ کردنی مافی چارەنووس دەکا، لە بارەی خودموختارییەوە کە شکڵی هەڵبژاردەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بۆ چارەسەرکردنی مافی کورد لەو سەردەمەیە، ئاوا دەبێژێ: "شکڵی سێهەم؛ دیاریکردنی چارەنووس بە شێوەی خودموختارییە. خودموختاری وەختێک دێتە گۆڕێ کە بە گشتی ئەو گەلە نەیهەوێ جودا بێتەوە، یانی واز لە سەربەخۆیی بێنێ. نەشیهەوێ یان بارودۆخی وڵات بۆ فیدڕالی لەبار نەبێ."[١٣٩]

---

[١٣٩] تاقگەی هەقیقەت ١، کۆکردنەوەی کاوە بەهرامی، باسێک لە سەر

چەپ و مەسەلەی نەتەوەیی پاش شۆڕشی ساڵی ٥٧ی هەتاوی

پاش شۆڕشی ساڵی ٥٧ی هەتاوی لە ئێران و ڕاگەیاندنی ڕەسمیبوونی سازمانێکی تازەی کوردستانی وەکوو "شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران_ کۆمەڵە لە گۆڕەپانی خەباتی ڕۆژهەلاتی کوردستاندا کە بەشێکی بەرچاو لە ڕووناکبیر و کەسایەتیی کورد لە ڕیزیدا دەستیان بە کار و تێکۆشانی سیاسی کرد، بەهۆی نەبوونی کۆنسێپتێکی نەتەوەیی و گرێدانی بەرژەوەندیی کورد لەگەڵ خەباتی چینایەتی لە کوردستان و ئێراندا گۆڕانکارییەک لە ڕەوتی بزووتنەوەی کورد پێک نەهات و دروشمی خودموختاری هەر وەکوو دروشمی سەرەکیی کورد مایەوە. "کۆمەڵە" خەباتی گەلی کورد لە ڕۆژهەلاتی کوردستان وەکوو 'بزووتنەوەی مقاومەتی کورد' کە بەشێک لە خەباتی شۆڕشگێڕانەی دێموکراتیکی ئێران و سەنگەری سەقامگرتووی دیفاع لە دێموکراسی لە ئێرانە، پێناسە دەکا. "کۆمەڵە" سەرەڕای دەربڕینی باوەڕی خۆی بە 'مافی چارەنووس تا ئاستی جیابوونەوە'، خودموختاری بە ویستی تایبەتمەندیی گەلی کورد بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی میللی لە قەڵەم دا و، وەکوو بەشێک لە "پرۆلتاریای ئاگای ئێران" هاوکات خۆی بە 'نوێنەر و داکۆکیکەری قازانجی کرێکاران و زەحمەتکێشانی کوردستان' پێناسە کرد، لەسەر ئەم باوەڕە بوو کە لەنێو بزووتنەوەی میللی_دێموکراتیکی ئەو کاتی کوردستان، خەباتی چینایەتی لە نێوان بۆرژوازی و پرۆلتاریادا کەوتە

دروشمی بنەڕەتیی حیزب،١٣٦٤، لاپەڕەکانی ٢٨٧-٢٨٥

گـــەڕ و ئێســـتاش پەرەی گرتـــووە،"[١٤٠] هەر بەم پێـــیە، کـــۆمەڵە لە بڕیارنامەیەکـدا کە لە جەنـگەی شـەڕی کـۆمەڵە و دێمـوکرات وەک سـازمانی کوردسـتانیی حیزبـی کۆمۆنیسـتی ئێـران بـڵاوی کـردەوە، حیزبی دێموکرات وەک "حیزبێکی بۆرژوازی لە بزووتنەوەی میلليی کوردستاندا"[١٤١] دەناسێنێ. کۆمەڵە سەرەڕای ئەوەی کە زۆرینەی کادر و ئەنـدامەکانی کـورد بـوون و گـۆڕەپـانی خەبـاتی ئەم ڕێکخـراوەیە لە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان بـوو، بەڵام بەپێـی ئایـدۆلۆژیا و بیروهـزری سیاســـییەوە حیزبێکـــی تەواو چەپـــی ئێرانـــی بـــوو کە لە کـــاتی دامەزرانیـیەوە بـۆ پێکهێنـانی "حیزبـی چینـی کرێکـاری ئێـران"[١٤٢] و "خەبات لە پێناوی شۆڕشی دێموکراتیک بە ڕێبەریی چینی کرێکار و دامەزراندنی کۆمەڵێکی سۆسیالیستی"[١٤٣] تێکۆشـا و چارەسـەری مـافی نەتەوایەتیی گەلی کوردی لەگەڵ بزووتنەوەی کرێکاری لە ئێران گرێ دا. لەم پێناوەدا کۆمەڵە بە ڕوونی لە وتارێکدا ئاماژەی کرد:" [...] ئێمە

---

[١٤٠] پیشـرو، ارگـان تئوریـک سیاسـی، قطعنامەهـای مصـوب کنفـرانس اخیـر کـومەلە، جنـبش مقاومـت خلـق کـرد و مسـألەی ملـی در کردسـتان. ٧ و ٨. شمارە ٢ ضمیمەی ٢) ١٤ مهر ٦٠)

[١٤١] اطلاعیەی پایانی سومین پلنوم کمیتەی مرکزی کومەلە، قطعنـامە نشسـت وسیع کمیتە مرکزی کومەلە در بـارەی جنگ جـاری میـان حـزب دمکـرات و کومەلە، ص ٥، تیر ماە ١٣٦٤

[١٤٢] بررســی انتقــادی تجــربەی حــزب کمونیســت ایــران، گۆڤــاری " افــق سوسیالیسم" شمارە ٤

[١٤٣] پێشـڕەوی ژمـارە ٢، ئۆرگـانی تیئۆریـک - سیاسـیی کـۆمەڵە، ١٣٦٠ی هەتاوی، وتاری لە کۆنگرەی یەکەمەوە بۆ کۆنگرەی دووهەم

بۆ گەلی کورد تەوزیح دەدەین کە لە ئێرانێکدا کە هی کرێکاران و زەحمەتکێشانی سەرانسەری وڵات بێ، مافی نەتەوایەتیی ئەو بە باشترین شێوە بەدی دێ. ئێمە بە زەحمەتکێشانی کوردستان دەڵێین کە ئازادیی ڕاستەقینەی ئەوان و ڕزگارییان لە نەبوونی و چەوسانەوە و زوڵم و زۆر، بە هاوپێوەندی لەگەڵ چینی کرێکاری ئێران تەئمین دەبێ".[١٤٤] بەم چەشنە، حیزبی دێموکرات، کۆمەڵە و هێزەکانی چەپی سەرانسەری بە تایبەتی حیزبی توودەی ئێران و سازمانی فیداییانی ئەکسەریەت [زۆرینە] لە ڕاستیدا لە سەقامگرتنی ئەم دروشمە لە "ڕەوانی کۆمەڵگەدا" دەوری سەرەکییان گێڕا و خودموختاری وەک باشترین ڕێگای چارەسەری کێشەی کورد ڕەخنەی کردە نێو مێشکی ڕووناکبیری کوردەوە.

چەپی کورد و پرسی نەتەوایەتی

بێگومان لە نێو هەر کۆمەڵگەیەکدا بەپێی بوونی چین و توێژی جۆراوجۆر، حیزب و ڕێکخراوەی ڕەنگاوڕەنگ بە بیر و کردەوەی جیاوازەوە درووست دەبێ. لێرەدا بەپێی هەلومەرج و بارودۆخی مێژوویی کوردستان کە لە نێوان چوار دەوڵەتدا دابەش کراوە، ئەم پرسیارە دێتە پێش کە ئەرکی سەرەکیی حیزبێکی کوردستانی بە هەر بیر و باوەڕێکەوە چییە و کام ڕێباز کورد بە کیان و سەروەریی خۆی نیزیک دەکاتەوە. بڵێی ئەرک و پڕۆگرامی حیزبێکی کوردستانی یەک

---

[١٤٤] پاشکۆی پێشڕەوی کوردی، ژمارە ٢، ٥ی خەرمانانی ١٣٦٠، وتاری کۆمەڵە و مەسەلەی نەتەواویەتی لە کوردستان

لەوان چەپ لە وڵاتێکی داگیرکراو و کۆلۆنیکراودا هاواهەنگی لەگەڵ حیزبێکی سەرانسەری یان حیزبێک بێ کە نەتەوەکەی کێشەی میللی نیە و بە دەوڵەت و کیانی خۆی گەیشتووە؟ بڵێی بە لەبەر چاوگرتنی بیر و باوەڕی هێزە سەرکییەکانی ئێرانی لەمەڕ کێشەی نەتەوەیی بە گشتی و کێشەی کورد بە تایبەتی کە تەنانەت مافی کورد لە چوارچێوەی تەسکی خودموختاریشدا بە ڕەوا نابینن و لەهەر حاڵەتێکدا مۆرکی جیایی خوازی لە نێوچاوانی هەر کوردێک دەدەن، بە شوێن چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە چوارچێوەی ئێراندا تەنیا بە هەرزدانی هێز و توانایی کورد و بە فیرۆدانی کات و دەرفەتەکانی مێژوویی نەبێ؟ ئایا بە لەبەر چاوگرتنی ئەم ڕاستییە کە کورد وەکوو نەتەوەیەک، واتە بە تەواوی چین و توێژەکانییەوە دەچەوسێتەوە، بڵێی تەنانەت ئەگەر لە کۆمەڵگەیەکی فیدراڵیشدا بە ئازادی بگا، کێشەی نەتەوەیی ئەو چارەسەر بکرێ؟ بڵێی نەتەوەیەک کە بە کۆمەڵ لە تەواوی بوارەکانی ژیانیدا لە ژێر زوڵم و زۆری نەتەوایەتی و ڕەگەزپەرستی سەقامگرتوو دایە، بە گەیشتن بە مافی شارۆمەندی لە ئێراندا لەم کێشە مێژوویییە ڕزگاری بێ؟ ئایا لە کوردستاندا ئەرکی سەرەکیی حیزبەکان دەبێ تەنیا لە چوارچێوەی بەرگری لە مافی چین و توێژەکان و گەیشتن بە مافی مرۆڤ قەتیس بمێنێتەوە؟

کاتێک وڵامی ئەم پرسیارانە نەرێنی بێ، پێویستە تێکۆشەری کورد لە هەنگاوی یەکەمدا هەوڵی ڕزگاربوونی خۆی لەم بارودۆخە بدا و بۆ گەیشتن بە مافی ڕەوای خۆی تێبکۆشێ و ڕووی سەرەکیی بزووتنەوەی کورد بەرەو ڕەوتی مێژوویی خۆی بگەڕێنێتەوە و لەوە زۆرتر نەبێتە پاشکۆی بیری ئێرانچیەتی بە چەپ و ڕاستییەوە.

کاتێک ئەم ڕاستییە کە مەسەلەی کوردستان وەکوو وڵاتێکی داگیرکراو، نە لە بوون لە چوارچێوەی ئەم وڵاتانە، بەڵکوو بە پێچەوانە بە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد چارە دەکرێ ببێتە نێوەرۆکی فیکری ئەم چەشنە حیزبانە، ئەو کات خەبات لە پێناوی سەربەخۆیی و پێکهێنانی دەوڵەت و کیانی نەتەوەیی دەبێتە ستراتێژیی سەرەکیی ئەوان و لە پێناوی ئەم ئامانجەدا تاکتیکەکانی کاتی بەپێی بارودۆخ و پارسەنگی هێزەکان، ئاستی ئاگایی نەتەوەیی، ڕێکخستن و کۆکردنەوەی کۆمەڵی خەڵک لە دەوری ئەو دروشمانەی کە بزوتنەوی ڕزگاریخوازیی کورد لە پێناوی گەیشتن بە ئاواتی مێژووییان نیزیک دەکاتەوە، تەنزیم دەکرێ و ستراتێژیی کورد فیدای تاکتیکی کاتی ناکرێ. بەم پێیە پێویستە هێزی چەپیش نە تەنیا بۆ وەدیهێنانی حەقی زەحمەتکێشی چەوساوەی کورد تێبکۆشێ، بەڵکوو ئەم ڕاستییەش لەبەر چاو بگرێ کە زەحمەتکێشی کورد و تەواوی چین و توێژەکانی ئەم کۆمەڵگەیە مەسەلەیەکی زۆر گرینگی دیکەیان بەناوی "مەسەلەی نەتەوەیی" هەیە و بەبێ چارەسەری ئەم کێشەیە، مەسەلەی چینایەتییان چارەسەر ناکرێ و پێویستە کورد ماڵ و کیانی خۆی درووست بکا تا بتوانێ لە کوردستانێکی سەربەخۆدا بۆ پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی ئازاد، دێموکرات و نیزامێکی دادپەروەر خەبات بکا. ئەوە بەو مانایەیە کە بوار و سروشتی خەباتی سەرەکی بزووتنەوەی کورد لە قۆناغی هەوەڵدا ڕزگاریخوازانەیە، پێویستە لە بەرەیەکدا تەواوی چین و توێژی کورد بە هەر بیر و باوەڕێکەوە بۆ ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان تێبکۆشن. بێگومان هەڵبژاردنی تاکتیکی درووست بۆ گەیشتن بە ئامانج واتە ستراتێژیی پێوەندیی ڕاستەوخۆی لەگەڵ بارودۆخی سیاسیی کوردستان،

وڵاتەداگیرکەرەکـان و سیاسـەتی گشـتیی وڵاتە زلهێزەکـانی جیهـان هەیە. ئەمـڕۆکە ئەگەر بیـرۆکەی مـافی شـارۆمەندی و خودموختـاریی فەرهەنگی وەلا نێن، لەوە دەچێ لە بارودۆخی ئێستادا دوو بۆچوونی سـەرەکی لە نێـوان ڕوونـاکبیرانی کـورد لە پێوەنـدی لەگەڵ شـێوەی چارەسەرکردنی پرسی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ببیندرێ:

- یەکەم: لەم سـەردەمەدا دروشـمی سـەرەکیی گەیشـتن بە وڵاتێکی فیدڕاڵە، بەڵام ئەگەر مافی کورد لەم چوارچێوەیەدا مسۆگەر نەکرێ، ئەوە مـافی کوردە داوای جیابوونەوە بکا. زۆربەی حیـزب و ئەو کەسـانەی کە هـۆگری ئەم بیـرەن، مـافی چارەنووسـی کـورد و تەنـانەت سـەربەخۆیی بە مـافی کـورد دەزانـن بەڵام ئێسـتا بە پێـی لێکدانەوەی بارودۆخی ئەمڕۆ دانی ئەم دروشمە بە گونجاو نـازانن. بەپێـی بۆچوونێـک، بـۆ گەیشـتن بە سـەربەرخۆیی پێویسـتە بەپێـی هەلومەرجی ئەمڕۆی کوردستان و جیهان، لاسەنگیی هێزی کورد و دەوڵەتەکان، بوونی زۆرینەی ئەم حیزبانە لە تاراوگە، دوور بوونیان لە کۆمەڵگەی کوردی، نزم بوونی ئاستی ئاگایی نەتەوەیی و بیری سـەربەخۆیی خـوازی، نـزم بـوونی ئاسـتی گەشەسـەندنی بنەمـای ئـابووری و کـۆمەڵایەتی-سیاسـیی کوردسـتان، بـۆ وەدیهێنـانی ئەم ئـاواتە دەبـێ لە کانـاڵی فیـدڕالیزمەوە بـۆی بچـین. فیـدڕالیزم بەپێـی کۆتایی هێنان بە نەخشی ناوەند و بەهێزکردنی ڕۆڵی نەتەوەکان لە کاروبـاری ژیـانی خۆیـان، دیـاریکردنی سـنووری جوغرافیـایی - مێژوویـی و پێکهێنـانی سـتراکتۆری دەوڵەتـی کـوردی دەبێـتە ڕێخۆشـکەری سـەربەخۆیی لە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان. بەپێـی ئەم بـاوەڕە فیـدڕالیزم ئەو دەرفەتە پێـک دێنـی کە کـورد پەیتـا پەیتـا بە

خەرجێکی کەمتر ڕێگای خۆی بۆ گەیشتن بە ئاواتی دێرینەی خۆی یانی سەربەخۆیی و پێکهێنانی کیان و سەروەریی خۆی ببڕێ. بۆ وێنە ئەو وڵاتانەی کە بەرهەمی ڕووخانی یەکیەتیی سۆڤیەتن نموونەیەک لەو حاڵەتەن. پێکهاتنی کۆمارەکانی سۆسیالیستی لە یەکیەتیی سۆڤیەتی، پاش شۆڕشی ئۆکتۆبر لە ساڵی ١٩١٧ی زایینی بوو بە هۆی بە نەتەوەبوون و پێکهاتنی دەزگا و سیستمی دەوڵەتی ئەو گەلانەی کە لە کاتی تێزاردا لە ژێر زوڵم و زۆری دەوڵەتی ڕووسیەدا بوون. بە ڕووخانی یەکیەتیی سۆڤیەت، ئەم کۆمارانە بەپێی هەبوونی بنەمای پێویست بۆ وڵاتێکی سەربەخۆ، هەر کامیان وڵاتی سەربەخۆی خۆیان پێکهێنا و ڕایانگەیاند.

- دووهەم: سەربەخۆیی وەکوو دروشمی ستراتێژیکی و تاکتیکی تەنیا ڕێگای چارەسەرکردنی کێشەی کوردە. بەپێی ئەم باوەڕە هەر چەشنە بیرێکی فیدڕالی خوازی دەتوانێ کۆسپێک بێ لە سەر ڕێگای گەیشتن بۆ پێکهێنانی کیانی نەتەوەیی و سەربەخۆیی کورد. بەپێی ئەو ئاڵوگۆڕانەی کە لە ئاستی ناوچە و جیهان لە دوو دەیەی ڕابردوودا پێکهاتووە کاتی سەربەخۆیی و بە دەوڵەت بوونی کورد گەیشتووە و دەبێ داوای سەربەخۆیی بکردرێ. ڕووداوەکانی پاش ڕووخانی یەکیەتیی سۆڤیەت و بەرەی سۆسیالیستی لە ڕۆژهەڵاتی ئورووپا و سەرهەڵدانی چەندین وڵاتی تازە و سەربەخۆ، ڕووخانی دەوڵەتی بەعسی سۆسیالیستی عێراق و پێکهاتنی دەوڵەتی نیوەسەربەخۆی باشووری کوردستان، پێکهاتنی دەوڵەتی دێموکراتیکی تیموور و باشووری سوودان، ویستی سەربەخۆیی لە کاتالۆنیای ئیسپانیا و قەیرانی نەتەوەیی بلژیک لە ئورووپای

یەکگرتوودا، هەروەها قبووڵی ڕێفراندۆم بۆ سەربەخۆیی سکاتلەند لە لایەن دەوڵەتی ئینگلیسەوە، نیزیک بوونەوەی پەیتا پەیتای فلستین بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی سەربەخۆ و هتد... کۆمەڵگەی جیهانی تووشی ئاڵوگۆڕێکی گەورە و سەرنجڕاکێش کردووە و پێویستە کوردیش لەم ڕەوتە وەپاش نەکەوێ و هەوڵ بۆ سەربەخۆیی و ڕاکێشانی بیروڕای گشتیی جیهانی بۆ ئەم مەسەلەیە بدا.[١٤٥]

تەواوی ئەم خاڵانەی سەرەوە جێگای باس و لێکدانەوەن، دەکرێ نوێنەرانی جۆراوجۆری کورد لەمەڕ شێوەی گەیشتن بە مافی کورد لە فیدرالیزمەوە هەتا سەربەخۆیی بیروڕای جیاوازیان هەبێ. بەڵام مەسەلەی سەرەکی ئەوەیە کە ئەوان باوەڕیان بەوە هەبێ کە پرسی کورد تەنیا بە پێکهێنانی سەروەری و کیانی خۆی چارەسەر دەکرێ و بە ڕاشکاوی پارێزگاریی مافی نەتەوەی کورد هەتا ئاستی جیابوونەوە بن. لەم قۆناغەدا کوردی ڕۆژهەڵات پێویستە بەپێی بەرژەوەندیی ئەو بەشەی کوردستان بۆ گەیشتن بە مافی ڕەوای خۆی تێبکۆشێ و قۆناغ بە قۆناغ بەپێی هەلومەرجی ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕێگای خۆی بۆ گەیشتن بە مافی ڕەوای کورد ببڕێ و سیاسەتی خۆی بە بەشێکی دیکەی کوردستانەوە گرێ نەدا ."[١٤٦]

---

[١٤٥] کورتەباسێک لەسەر ڕەمزی سەرکەوتنی بیری سەربەخۆیی خوازی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کامران ئەمین ئاوە

[١٤٦] کێشەی کورد و دروشمی سەرەکی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، گەلاڵەی مەسەلە، کامران ئەمین ئاوە

کۆتایی

"کوردم و داوای حقووقی پایەماڵی خۆم دەکەم
ماڵی خۆمە مڵکی کورد، داوای ماڵی خۆم دەکەم
گەرچی لای ئاغا خەیاڵی خاوە فیکری میللییەت
من لە لام باشە، هەتا ماوم خەیاڵی خۆم دەکەم
من لە دەس بێگانە قەت ناکەم شکایەت ئەی ڕەفیق
گەر شکایەت کەم لە چەنگی مام و خاڵی خۆم دەکەم"

هێمن خەزەڵوەری ١٣٢٢

هێگێڵ[١٤٧] [فیلسووفی ئاڵمانی] دەڵێ: "تا ئێستا هیچ کەس، هیچ کات شتێک لە مێژوو فێر نەبووە". ئەمە ڕاستە، بەڵام ئەوە لەم ڕاستییە کەم ناکاتەوە کە مێژوو مرۆڤ فێری چەند وانەیەکی بەکەلک و ژیرانە دەکا و پێویستە ئینسان لە مێژوو دەرس وەر بگرێ، ئەنجامە بەکەلکەکانی دەرکێشێ و بەلانی کەم هەڵەی پێشینیان دووپات نەکاتەوە. لێرەدا خەتاکار دەرسەکانی مێژوو نییە، بەڵکوو نەبوونی بڕشت و لێهاتوویی بۆ فێربوونی ئەم وانانەیە."[١٤٨] تەواوی ڕووداوە دڵتەزێنەکانی دوو

[147] **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (27. August 1770 in Stuttgart; 14. November 1831 in Berlin)**

[١٤٨] تاریخ کردستان، مؤلفان لازایف، محوی و دیگران. نتیجەگیری ص ٣٠٨ ترجمە منصور صدقی و کامران امین آوە، چاپ اول ٢٠٠٧ ، آلمان.

سەدەی ڕابردوو نیشانی داوە کە نەبوونی دەوڵەتی یەکگرتووی کورد و بەکۆلۆنیبوونی کوردستان هۆی سەرەکیی تەواوی ئەم بەسەرهاتە تاڵانەی نەتەوەیەکی ٤٠ ملیۆنییە کە لە سەدەی ٢١یشدا لە مافە ڕەواکانی خۆی بێبەش کراوە و ئەم نوقسانە گەورەترین کۆسپی سەر ڕێگای گەشەسەندنی کورد لە تەواوی بوارەکانی ژیانی ئەمڕۆیی دایە. کورد بۆ گەیشتن بە ئاواتەکانی مێژینەی خۆی تەنیا و تەنیا ڕێگایەکی لە پێشە، ئەویش خەبات بۆ دامەزراندنی دەوڵەت و کیان و سەروەریی خۆیەتی. میللەتی کورد بەبێ سەربەخۆیی، هیچ کاتێک بە هێمنی و ئاواتەکانی خۆی ناگا و ڕۆڵەی کورد وەک دیل و ژێردەستی نەتەوەی زاڵ دەمێنێتەوە. ڕووداوەکانی چەند دەیەی ڕابردوو نیشانی داوە کە تەواوی گۆڕانکارییە جیهانییەکان و ناوچە هەلومەرج و دەرفەتی پێویستی بۆ گەیشتن بەم مافە پێکهێناوە و کورد تەنیا لە ڕێگای یەکیەتی و خەباتی ژیرانە چ لە ئاستی کوردستان و ناوچەی ڕۆژهەلاتی نێوەڕاست و چ لە ئاستی

جیهانیدا دەتوانێ بەم ئاواتە پیرۆزە یانی "سەربەخۆیی کوردستان" بگا.

حیزبی توودەی ئێران و
بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە ئێراندا[149]

(١٣٦١ - ١٣٥٧ هەتاویی)

[149] لە لایەن بەرێز سیروان مووساپوورەوەلە فارسییەوە کراوەتە کوردی.

پێشەکییەک بۆ چوونەناو بابەتی:

هەڵوێستی حیزبی توودەی ئێران

لە پێوەندیی لەگەڵ بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد پێش شۆڕشی ڕێبەندانی٥٧

دوای لەسەرکارنەمانی ڕەزاشا، حیزبی توودەی ئێران لە ١٠ی ڕەزبەری ساڵی ١٣٢٠ی هەتاوی دامەزرا. لە سەردەمی دەسەڵاتداریێتی محەمەد ڕەزاشای پەهلەوی حیزبی توودەی ئێران یەکێک لەو چەند حیزبانە بوو کە بەردەوام بەرگری لە مافە نەتەوەییەکانی گەلانی ئێران بە شێوەیەکی گشتی و گەلی کورد بە تایبەتی بۆ گەیشتن بە خودموختاری لە چوارچێوەی ئێران و لە هەمان کاتدا پاراستنی یەکپارچەیی خاکی ئەو وڵاتەی دەکرد. لە بەرنامەکانی حیزبی توودەی ئێران لە کۆنگرەی یەکەم (١٣٢٣) و کۆنگرەی دووەم کە دوو ساڵ پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللی ئازەربایجان لە ساڵی ١٣٢٧ پێک هات، ئاماژە بە "ئازادیی تەواوی کەمایەتییەکان لە کاروبارە کولتووری و

ئایینییەکان" کراوە،[١٥٠] هەروەها لە بەرنامەی حیزبی توودەی ئێران دوای پلێنۆمی حەوتەم و کۆنفڕانسی یەکگرتن لەگەڵ فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە هاوینی ١٣٣٩ی هەتاوی ئاماژە بە مافی دیاریکردنی چارەنووسی گەلانی ئێران کراوە.[١٥١] لە سەردەمی کۆماری کوردستان، حیزبی توودەی ئێران لەڕاستیدا تاقانە پشتیوانی نێوخۆیی ئەو کۆمارە بوو. ئەم حیزبە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان ڕۆڵێکی کاریگەریی بۆ وێنە لە بواری زیندووکردنەوەی ڕێکخراوەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان، پەروەردەکردنی کادرو یارمەتیدان لە چاپکردنی بڵاوکراوەکان و هتد بینیوە.

"حیزبی توودەی ئێران لە کۆنگرەی دووەمی خۆیدا خوازیاری پێکهێنانی پێوەندیی نزیکتر لەگەڵ "فیرقە"ی دێموکراتی کوردستان بوو و بە پڕاکتیزەکردنی بڕیارەکانی کۆنگرەی دووەم، حیزب گوڕ و تینی زیاتری بە تەبلیغات لەبارەی مەسەلەی "قەومی"دا. بەم پێیە دروشمگەلێکی وەک "بژی یەکێتی خەڵکی ئێران"، "بژی بزووتنەوەی نەتەوەیی ئازەربایجان و کوردستان"، نەمانی هەر چەشنە سەرکوتێکی نەتەوەیی" و "پشتیوانی لە مافی خودموختاری بۆ کوردستان و ئازەربایجان بکەن" بە لیستی دروشمە خەیاڵییەکانی ئەم حیزبەوە زیاد بوو... لە ڕێوڕەسمی ڕێزلێنان لە دەیەمینساڵی کۆچی دوایی "دوکتۆر ئەرانی"دا ڕۆژنامەی سەرەکی حیزب لە ژمارەی تایبەتی خۆیدا لەژێر ناونیشانی "شەهیدە گەورەکانی ئێران"

---

[١٥٠] اسناد و دیدگاەها، حزب توده ایران از آغاز پیدایی تا انقلاب بهمن ١٣٥٧. چاپ اول ١٣٦٠. ص:٦٦و ١٤٣.

[١٥١] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٠٣ و ٤١٩.

نە تەنیا ڕێزی لە سیما بەرچاوەکانی ئازەربایجان بەتایبەت حەیدەرخان، ستارخان و خەیابانی گرتبوو، بەڵکو یادی سەدان خەباتگێڕی کورد و ئازەری کردەوە کە لە ڕاپەڕینی ١٣٢٤ـ٢٥ گیانیان لەدەست دابوو.[١٥٢]

لە سالی ١٣٢٧ دا ڕێبەرایەتی کاتیی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەڕێگەی ئاغای سارمەددینی سادق وەزیری یاساناس و ئەندامی حیزبی توودەی ئێران و نەمر سدیقی ئەنجیری‌ئازەر سەرنووسەری بڵاوکراوەی "هاواری نیشتمان" ئۆرگانی یەکێتی لاوانی دێموکراتی کوردستان لە سەردەمی کۆماری کوردستان، پێوەندیی لەگەڵ ڕێبەرایەتی حیزبی توودەی ئێران گرت[١٥٣] و هاوکاریی ڕێکخراوەیی ئەوان دەست پێ‌کرد. پێوەندییەکانی حیزبی توودەی ئێران و حیزبی دێموکراتی کوردستان لەم قۆناغەدا بەشێوەیەک لێک نزیک و توندوتۆڵ بوو کە ئەندامانی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە دەرەوەی کوردستان دەچوونە ناوچەکانی جێی چالاکی حیزبی توودەی ئێران. حیزبی دێموکرانی کوردستانیش بە کردەوە ڕۆڵی ڕێکخراوی ئەیالەتی حیزبی توودەی لە کوردستان دەگێڕا و شوێنکەوتوو و جێبەجێکاری سیاسەتەکانی ئەو حیزبە لە کوردستان بوو. ئەم پێوەندییە هەتا بەهاری سالی ١٣٣٤ و پچڕانی پێوەندی

---

[١٥٢] ایران در بین دو انقلاب، یرواند ابراهامیان، ص ٥١٠ چاپ شانزدهم، نشر نی، تهران ١٣٥٩.

[١٥٣] پەنجا ساڵ خەبات، کورتەمێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی ١، لاپەرەی ٧٧ جەلیل گاداني. دەزگای مکریاني ، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٨

کادرەکان و ڕێبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەگەڵ حیزبی توودەی ئێران بەهۆی نفووزی هێزەکانی پۆلیسی ئێران لە ڕێکخستنەکانی حیزبی توودەی ئێران درێژەی کێشا.[١٥٤]

لە ماوەی نێوان سالآنی ١٣٣٢ هەتا ڕوودانی شۆڕشی ڕێبەندانی ٥٧ی هەتاوی بێجگە لەو هەوراز و نشێوە زۆرانەی کە لە پێوەندییەکانی نێوان دوو حیزبدا هاتە کایەوە، بەشێکی زۆر لە کادرەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان هەتا کۆتاییەکانی دەیەی ٧٠ی سەدەی بیستەمی زایینی پێوەندییەکی نزیک و توندو تۆڵیان لەگەڵ حیزبی توودەی ئێران هەبوو و کەڵکیان لە یارمەتییە ماددی و مەعنەوییەکانی ئەو حیزبە وەردەگرت.

لە مەودای نێوان سالآنی ١٩٦٥ هەتا ١٩٧٠ بە یارمەتی حیزبی توودەی ئێران ٢٦ ژمارەی "کوردستان" بە سەرنووسەری دوکتور قاسملو و هاوکاریی کەریم حیسامی، حەسەن قزڵجی، محەمەد موهتەدی، عەلی گەلاوێژ لە ئوروپا بڵاو کرایەوە. لە ڕادیۆ پەیکی

---

[١٥٤] لە کۆبوونەوەیەکدا بە بەشداریی غەنی بلووریان، عەبدولڕەحمان قاسملوو، هاشم ئەقڵوتتولاب، سلێمان موعینی، حەمەدەمین ڕاتبی، عەبدوڵڵای ئیسحاقی، سدیق ئەنجیری و ئەسعەد خودایاری لە بەهاری ١٣٣٤ی هەتاوی ـ ١٩٥٥ی زایینی لە ماڵی سدیق ئەنجیری لە تاران پێک هات، بە سەرنجدان بە نفووزی پۆلیس لە تەشکیلاتی حیزبی توودەی ئێران، بۆ پێشگرتن لە ئاشکرابوونی ئەندامانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، بڕیاری پچڕاندنی تەواوی پێوەندییەکانی تەشکیلاتیی لەگەڵ حیزبی توودەی ئێران درا. ئاڵەکۆک، بیرەوەرییەکانی غەنی بلووریان، لاپەڕە ١٥٥، ستۆکهۆڵم ١٩٩٧.

ئێران"یش بەرنامەکانی کوردی بڵاو بوونەوە کە تێیاندا باسی مەسەلەکانی کوردستانی ئێران و ئێراق و ... دەکرا. لە ڕەوتی شکڵگرتنی "حیزبی دێموکراتی کوردستان ـ کۆمیتەی شۆڕشگێڕ" و دەسپێکردنی خەباتی چەکدارانە لە کوردستان لە ساڵەکانی ٤٧ ـ ٤٦ دا، لە دانیشتنی دوکتور ڕادمەنیش سکرتێری گشتیی حیزبی توودەی ئێران لەگەڵ نوێنەرانی "کۆمیتەی شۆڕشگێڕی حیزبی دێموکراتی کوردستان" لە نۆی فێوریەی ١٩٦٨ لە بەغدا[١٥٥] ڕێککەوتنێک لەبارەی هاوکاری ئەم حیزبە و یارمەتییە ماددی و مەعنەوییەکانی بە بزووتنەوەی چەکدارانە لە کوردستان هاتە کایەوە. بەشێکی زۆر لە کادر و پێشمەرگەکانی ئەم بەشە لە حیزبی دێموکرات لە خەباتی چەکدارانە بە دژی ڕێژیم پڕچەک و پۆشتەوپەرداخی شا گیانیان لە دەستدا و پشتیوانی حیزبی توودەی ئێران بەکردەوە لە دەربڕینی هاودەردی و گەیاندنی هەواڵ لە بڵاوکراوەکانی خۆیدا و ڕەنگدانەوەی ئەم ڕووداوانە لە بەشی کوردی "رادیۆ پەیکی ئێران"دا قەتیس مایەوە. لە سەرەتاکانی دەیەی ٧٠ی سەدەی بیستەمی زایینی بە گەڕانەوەی دوکتور عەبدولڕەحمانی قاسملو بۆ کوردستان و زیندووکردنەوەی ڕێکخراوەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەلایەن ناوبراو و کادر و ئەندامەکانی دیکەی ئەو حیزبە لە ئێراق کە بەشێکی زۆریان لایەنگری حیزبی توودەی ئێران و ئۆردوگای سۆسیالیستی بوون، ئەم هیوایە بۆ حیزبی توودەی ئێران دروست بوو کە حیزبی

---

[١٥٥] بیرەوەرییەکانی کەریمی حیسامی، بەرگی سێهەم، لاپەڕەی ١٠١، ستۆکهۆڵم ١٩٨٨.

دێموکراتی کوردستان ببێتەوە ڕێکخراوی ئەیالەتی ئەو لە کوردستانی ئێران. بەڵام سیاسەتەکانی دوکتور قاسملو و ڕێبەرایەتی نوێ سەرەڕای ئەوەی خوازیاری پێوەندیی دۆستانە لەگەڵ حیزبی توودەی ئێران و ئۆردوگای سۆسیالیستی و پێکهێنانی بەرەیەکی یەکگرتووی نیشتمانی بوون، مەبەستیان بەسەربەخۆ ڕاگرتنی ئەو حیزبە بوو. هەوڵەکانی دۆستانەی ڕێبەرایەتی ئەو کاتی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە دەیەی ٧٠ی سەدەی بیستەم زایینی بۆ پێکهێنانی بەرەی یەکگرتوو لەگەڵ حیزبی توودەی ئێران سەرەڕای حەز و مەیلی ئیرەجی ئەسکەندەری سکرتێری ئەوکاتی حیزبی توودەی ئێران بەهۆی کارشکێنییەکانی نورەددینی کیانووری و بە فەرمی نەناسینی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران وەک حیزبێکی سەربەخۆ لەلایەن ئەو حیزبەوە دەرەنجامێکی نەبوو. بە چوونەدەری دوکتور کیانووری لەدانیشتنێک کە لە جولای ١٩٧٥ لە بێرلین[١٥٦] لەنێوان هەیئەتی نوێنەرایەتی حیزبی توودەی ئێران (ئیرەج ئەسکەندەری، کیانووری و عەلی گەلاوێژ) لەگەڵ هەیئەتی نوێنەرایەتیی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران (دوکتور قاسملو، کەریم حیسامی و حەمەدەمینی سیراجی) و بەشداری حەسەن قزڵجی پێک هاتبوو، بە کردەوە پێوەندییە دۆستانە و مێژووییەکانی ئەوان تێک چوو. ئاستی ئەو ناکۆکییانە گەیشتە ڕادەیەک کە حیزبی توودەی ئێران لە بەیاننامەیەک کە لە ڕۆژنامەی "مردم" ژمارە ٣٦ـ گەلاوێژی ١٣٥٤ ـ

---

[١٥٦] بیرەوەرییەکانی کەریمی حیسامی، بەرگی چوارەم، لاپەڕەی ١٦٢، ستۆکهۆڵم.

چاپ و بڵاو کرایەوە و چەندین جاریش لە ڕادیۆ پەیکی ئێران خوێندرایەوە، خوازیاری هاتنەدەری خەباتگێڕانی کورد لە حیزبی دێموکراتی کوردستان و چوونە ناو "حیزبی چینی کرێکاری ئێران" بوون. ئەم کارە لەگەڵ دژکردەوەی ڕێبەرایەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان وناڕەزایەتی دۆستانە و لۆژیکیانەی ئەوان بەرەوڕوو بۆوە و لە وتارێک لەژێر ناونیشانی "وەڵامی پەیامێک" لە ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە ٣٧ - گەلاوێژی ٥٤، وڵامیان دانەوە.[157] دژایەتیی

[157] لەم وڵامنامەیەدا وێڕای سەرلەنوێ پێداگرتنەوە لەسەر خەبات و پێکهێنانی بەرەی یەکگرتوو بە دژی ڕێژیمی دیکتاتۆریی شا و هەروەها ڕەتکردنەوەی تۆمەتەکانی حیزبی توودەی ئێران لە پێوەندیی لەگەڵ ئیددیعای پاشگەزبوونەوەی حیزبی دێموکرات لە بەڵێنی یەکگرتنی تەشکیلاتیی دوو حیزب بۆ نموونە هاتووە:" ئەوەکە حیزبی دێموکراتی کوردستان نەریتی هاوپێوەندیی و یەکێتیی سیاسیی و تەشکیلاتیی چالاکە تێکۆشەرەکانی وەلا ناوە، تۆمەتێکی بێئینسافانەیە. حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ڕۆژی یەکەمی دروست بوونی خۆیەوە، ڕێکخراوێکی سیاسیی سەربەخۆ بووە و هەر لەو کاتەوە بۆ پێکهێنانی بەرەیەکی یەکگرتووی نیشتمانی لەنێو حیزب و ڕێکخراوە دێموکراتە ئێرانییەکان و بۆهاوکاریی و هاوپێوەندیی هێزە نیشتمانییە دژە ئیمپریالیستییەکان و دژی ڕێژیمی دیکتاتۆریی شا تێدەکۆشێ.

یەکگرتنی سیاسی و تەشکیلاتی شتێکە و بەشداریی لە بەرەی یەکگرتوو و هاوکاریی نێوان دوو حیزب شتێکی دیکەیە. یەکگرتنی سیاسی و ڕێکخراوەیی کە لەنێوان ڕێبەرایەتیی حیزبی توودەی ئێران و فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لەدەرەوەی وڵات و دوور لە نیشتمان درووست

بوو،ناتوانێ ببێتە ئۆلگوو و سەرمەشقێک بۆ حیزب و ڕێکخراوە دێموکراتەکانی دیکە. یەکگرتوویی سیاسی و ڕێکخراوەیی دوو حیزبی جیاواز کە بەرنامە و پێڕەوی جیاوازیان هەیە بەم ئاسانییە نیە و بە ناردنی پەیام و پێشنیار و بەپێی حەز و ویستی چەند ڕێبەرێک جێبەجێ نابێ. داواکاریی حیزبێک کە خۆی بە حیزبی چینی کرێکار و خاوەن دنیابینی زانستیی دەزانێ لە ڕێکخراوەکانی حیزبێکی نەتەوەیی و دێموکرات بۆ پێوەندیی گرتن لەگەڵ ڕێبەرایەتیی حیزبێکی دیکە و پێڕەوی لە بەرنامە و ئامۆژگارییەکانی بە پاراستنی ناوی خۆیەوە، کارێکی نادروست و دوور لە ڕێباز و لێکدانەوەی مارکسیستییە. ڕێبەرانی حیزبی توودەی ئێران باش دەزانن حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران حیزبی چینێکی دیاریکراو نیە. حیزبێکی نەتەوەیی و دێموکراتە کە لە قۆناغی خەباتی ڕزگاریخوازانە بۆ ئێرانێکی دێموکرات و بۆ وەدەسهێنانی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران، نوێنەرانی هەموو چین و توێژە دێموکراتەکانی کۆمەڵگەی کوردستانی لە دەوری خۆی کۆ کردۆتەوە. ئایا حیزبێک کە خۆی بە مارکسیست دەزانێ، دەتوانێ وەها ڕێکخراوێک بەم شێوە و پێکهاتەیەوە لەنێو ڕێکخراوەکانی خۆیدا جێ بکاتەوە؟ کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی توودەی ئێران بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئەم ڕاستییە کە دەستێوەردان لە کاروبارە نێوخۆییەکانی حیزبێکی دیکە لەگەڵ بنەماکانی مارکسیسم و ڕێبازی سیاسی و ئەخلاقیی حیزبێکی دێموکرات و پێشکەوتنخواز یەک ناگرێتەوە، داوای لە هەموو تێکۆشەرانی کورد کردووە گرووپ و کۆمەڵە جۆراوجۆرەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بەپێی بەرنامەی سیاسی و ڕێنوێنییەکانی تەشکیلاتی حیزبی توودەی ئێران، دابڕێژنەوە و پێوەندیی لەگەڵ ناوەندی حیزبی توودەی ئێران بگرن."... ئێمە چالاکیی تەواوی حیزب و ڕێکخراوە پێشکەوتنخوازەکان لە کوردستانی ئێران بە

کیانووری لەگەڵ دوکتور قاسملو لەم برگە زەمانییەدا کاریگەرییەکی نەرێنیی لەسەر پێوەندییەکانی حیزبی توودەی ئێران و حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە سەردەمی دوای شۆڕشی ڕێبەندانی ٥٧ بەجێ‌هێشت. دوکتور کیانووری لە "پرسیار و وەڵام"ی خۆیدا جەختی لەوە کردووە:"حیزبی توودەی ئێران سەرەڕای هەوڵەکانی چەند ساڵەی دوکتۆر قاسملو هیچکات ئامادەی دانیشتن لەگەڵ ناوبراو بە نێوی فەرمی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەسەر مێزی وتووێژ نەبووە."[١٥٨]

کارێکی ڕەوا دەزانین بەڵام دەستێوەردان لە کاروباری نێوخۆیی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بە کردەوەیەکی خراپکارانە و نادۆستانە لەقەڵەم دەدەین. مافی خۆمانە لە ڕێبەرانی حیزبی توودەی ئێران بپرسین ئێوە کە خۆتان بە حیزبی چینی کرێکاری ئێران دەزانن، بۆ لە کوردستان بە نێوی حیزبی توودەی ئێران، ڕێکخراوی سیاسیی چینی کرێکاری دروست ناکەن و بۆچی داوا لە ڕێکخراوەکانی حیزبێکی نەتەوەیی و دێموکرات دەکەن دەست لە حیزبی خۆیان هەڵگرن، بەرنامە و پێڕەوی خۆیان وەلا بنێن و بێنە نێو حیزبی توودەی ئێران؟ ئایا داواکاریی ڕێبەرایەتیی حیزبی توودەی ئێران لە خەباتکارانی گەلی کورد بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران نەک ڕێکخراوەکانی حیزبی توودەی ئێران خۆی نیشاندەری ئەم ڕاستیە نیە کە حیزبی ئێمە لەنێو خەڵکی کوردستانی ئێران خۆشەویستە و تێکۆشەوانی گەلی کورد حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بە حیزبی پێشڕەوی کوردستانی ئێران دەزانن؟ (سەرچاوەی کوردی)

[١٥٨] پرسش و پاسخ، مسائل داخلی و خارجی انقلاب ایران شماره ٩(١٩)،ص٧٦

بنەما فکرییەکانی حیزبی توودەی ئێران

لە هەڵسووکەوت لەگەڵ کۆماری ئیسلامی و هێزە نەیارەکانی

پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ڕێبەندانی ٥٧ ڕێبەرانی حیزبی توودەی ئێران لە دەرەوەڕا گەڕانەوە و ئەم حیزبە چالاکی ئاشکرای خۆی دەست پێکردەوە. لەڕاستیدا حیزبی توودەی ئێران کە دوای کودەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ زەربەی توندو قورسی لەباری ڕێکخستنەوە وێکەوتبوو، توانی بۆ یەکەم جار دوای زیاتر لە دوو دەیە دووری لە وڵات چالاکی ئاشکرا دەست پێبکاتەوە. حیزبی توودەی ئێران کاریگەرییەکی هەستپێکراو و حاشاهەڵنەگری لەسەر ڕووداوەکانی دوای ڕاپەڕین و چارەنووسی بزووتنەوەی سیاسەتەکانی پێشکەوتنخوازانە و چەپی ئێران هەبوو. ڕێبازی زاڵ بەسەر حیزبی توودە دوای شۆڕش و پێوەرەکانی بۆ هەڵبژاردنی هاوپەیمانەکانی، کۆنترین حیزبی چەپ و ئازادیخوازی ئێرانی لە پەنا یەکێک لە سەرەڕۆترین ڕێژیمەکانی سەدەی ناوەڕاست و لە بەرامبەر بەشێکی گەورە لە هێزە چەپ و ئازادیخوازەکانی ئێران دانا.

نامه مردم
ارگان مرکزی حزب توده ایران
هجوم وسیع ضد انقلاب به دفاتر حزب تودهٔ ایران در کردستان
روز است
مارکسیست‌های اصیل
پشتیبان راستین انقلاب و جمهوری اسلامی ایران اند
در صفحات بعد
درراه برقراری یک نظام علمی طبقه بندی مشاغل
صدا و سیمای جمهوری اسلامی

بەپێی وتەکانی ئیرەج ئەسکەندەری لە نامەیەک کە بۆ حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤییەتی نووسیبوو: "گۆڕینی ڕێباز و

ڕێنوێنییەکانی پلێنۆمی شازدەهەمی کۆمیتەی ناوەندی لەبارەی یەکگرتن لەگەڵ هیزە شۆڕشگیڕە دیموکراتیکەکان بە کردەوە گۆڕانی بەسەردا هاتوە و دوژمنایەتی هەرچی زیاتر و قووڵتر لەنێوان حیزبی ئێمە و گشت حیزبە نیشتمانپەروەر و دیموکراتەکانی وەک موجاهیدینی خەلق، حیزبی دیموکراتی کوردستان، لایەنگرانی مووسەددیق (جبهه ملی) و ئەوانی دیکە جێی گرتۆتەوە.[159] هەر ئەمە، گۆڕانکاری لە ڕێکخستن و ڕێکوپێکیی هێزە دیار و شاراوە شۆڕشگێڕ و ئازادیخوازەکانی ئێران و لێکدابڕان و لاوازبوونی هێزە چەپ و دیموکراتەکان و، بەهێزبوونی کۆماری ئیسلامیی ئێرانی لێ کەوتەوە.

بەرگری حیزبی توودەی ئێران لە کۆماری ئیسلامیی ئێران و ڕووبەڕوو بوونەوەی لەگەڵ هێزە بەرهەڵستکارەکانی حکومەتی ئیسلامی بۆ نموونە حیزبە کوردستانییەکان، بە سەرنجدان بە بەڵگە بڵاوکراوەکان و هەڵوێستە فەرمییەکانی حیزب لەو قۆناغەدا دەکرێ بەم شێوەیە ڕوون بکرێتەوە:

- شۆڕشی ئێران بە وتەی لئۆنید برژنێڤ[160]"شۆڕشێکی ئاڵۆز و ناڕوون" بوو کە یەکێک لە لایەنە سەرەکییەکانی سیمای دژە ئیمپریالیست بوونی ئەو ڕێژیمە بوو. لە سەردەمی شەڕی ساردا بۆ حیزبگەلێکی وەک حیزبی توودەی ئێران "بەربەرەکانی دوو سیستەمی سۆسیالیستی جیهانی بە ناوەندێتی یەکێتی سۆڤییەتی سۆسیالیستی و سیستمی سەرمایەداری جیهانی بە ناوەندێتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی

[159] . نامه ایرج اسکندری به کمیته مرکزی حزب کمونیست شوروی اکتبر ۱۹۸۱

[160] لئونید ئیلیچ برژنف (۱۹۸۲ ـ ۱۹۰٦)، سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤییەت (۱۹۸۲ـ ۱۹٦٤).

ئەمریکا"[161] بابەتێکی سەرەکی قۆناغێکی مێژوویی، دیاریکەری ڕێڕەوی گشتی خەباتیان و پێوەری هەڵسەنگاندنی هێزە سیاسی ـ کۆمەڵایەتییەکانی دیکەی ئێران و جیهان بوو. حیزبی توودەی ئێران بە زەقکردنەوەی هێندێک لە تایبەتمەندییەکانی کۆماری ئیسلامی کە زیاتر لەوەی هەڵقوڵاوی واقعییەتەکانی ئەودەم بن، دروستکراوی خۆی بوون، سیاسەتی یەکێتی و ڕەخنەگرتن لە کۆماری ئیسلامی، بە "پشت بەستن بە یەکگرتن و دەربڕینی ڕەخنەکان لە چەند بابەتێکی دیاریکراودا و بە شێوازێک کە ئەولەوییەتی یەکگرتوویی لەبەرچاو بگرێ"[162]، گرتەپێش. ئەم جۆرە سیاسەتە بە تێپەڕینی کات و بەپێی ڕیزبەندیی هێزە سیاسییەکان، حیزبی توودەی ئێرانی لە ڕیزی بەرگریکارانی سەرسەختی کۆماری ئیسلامی ئێراندا دانا "کە بە شێوەیەکی کوێرکوێرانە پێڕەوی و پشتیوانی لە سیاسەتی پاوانخوازانە و بەرتەسک کردنەوەی ماف و ئازادییە دێموکراتیکەکانی کۆڕ و کۆبوونەوەی تاقمە ئایینیە بیرتەسکەکان دەکرد و تەئییدی دەکردن"[163] سیاسەتێک کە سەرەنجام بە هێرشی هێزەکانی ئیسلام و دەستبەسەرکردنی ڕێبەرانی دیار و کادر و ئەندامەکانی، کۆتایی بە چالاکیی نیمچە ئازادی ئەم حیزبە لە ئێراندا هێنا.

---

[161] دوران تاریخی ما و سمت عمده مبارزه، احسان طبری، برخی مسائل حاد انقلاب، ص ٥، مجموعه مقالات ١٣٥٨.

[162] درباره به اصطلاح خنجر از پشت، احسان طبری، برخی مسائل حاد انقلاب، ص٧٧، مجموعه مقالات، ١٣٥٨.

[163] نامه ایرج اسکندری به کمیته مرکزی حزب کمونیست شوروی اکتبر ١٩٨١

• له ڕوانگەی حیزبی توودەی ئێرانەوە "شۆڕشی ئێران بە جێگرتن لە زنجیرەی بزووتنەوە ڕزگاریخوازییە نەتەوەییە نوێیەکانی گەلانی جیهانی سێیەم"، بە بەشێک لە ڕەوتی شۆڕشی جیهانی ئەژمار دەکرا کە لە سێ بەشی وڵاتانی سۆسیالیستی، بزووتنەوەی کرێکاریی گەشەکردووی سەرمایەداری و بزووتنەوەکانی رزگاریخوازی دنیای بەرەوگەشەی (جیهانی سێیەم) پێک هاتبوو. ئامانجی هەرسێک بەش، خەبات بەدژی سەرمایەداری گەورەی جیهانی (ئیمپریالیزم) بە مەبەستی جێگیربووی سیستمێکی نوێ لەسەر بنەمای دادپەروەری ئابووری و ئاشتی دەناسێنرا. شۆڕشگێڕ بوون (واتە خوازیاری پێکهاتەیەکی نوێی کۆمەڵایەتی بوون) و دژە ئیمپریالیست بوون (واتە خەباتکردن بەدژی سەرمایەداری گەورەی جیهانی) لێک دەدرایەوە و ئەمە ماهییەتی هاوبەشی هەر سێ بەشەکە بوو. ئەم شۆڕشانە دەبووایە دوو بابەتی پتەوکردنی سەربەخۆیی سیاسی و گەیشتن بە سەربەخۆیی ئابووری و ڕزگاری لە وابەستەبوونیان چارەسەر بکات".[١٦٤]بە سەرنجدان بەم تیۆرییە، بەکردەوە بابەتەکانی دیکەی کۆمەڵگە وەک دیموکراسی، ئازادی چاپەمەنی و حیزبەکان، مەسەلەی نەتەوەیی و ... وەپاش گوێ دەدران و دەچوونە ژێر کاریگەری پێکهاتنی کۆمەڵگەیەکی ڕاوەستاو لەسەر دادپەروەری ئابووری و دژە ئیمپریالیست بوونی کۆماری ئیسلامی. ئەمە لە حاڵێکدا بوو کە یەکەمینیان لەگەڵ ماهییەتی چینایەتی کۆماری ئیسلامی یەکتری نەدەخوێندەوە و گشت سیستمی ئابووری وڵات لە چوارچێوەی سیستمی سەرمایەداری دەپارێزرا. لەلایەکی ترەوە "دژە ئیمپریالیست بوون"یش، نە وڵاتی لە درێژەدانی ڕێگەی

---

[١٦٤] برخی مسائل نظری مربوط به انقلاب ایران، احسان طبری نوشتەهای فلسفی و اجتماعی، جلد دوم، ص ٢٧٣ ـ ٢٧٢، چاپ دوم ١٣٥٨ انتشارات حزب توده ایران.

گەشەی سەرمایەداری دوور کردەوە و نە گەیاندە خۆبژیوی ئابووری. بێجگە لەمەش دژە ئیمپریالیست بوون لە زاتی خۆیدا نەیدەتوانی پێوەرێکی عەقڵانی بۆ شۆڕشگێڕبوون و دیموکراتیک بوونی هێزێک یان حاکمییەتێکی سیاسی بێ. چارەنووسی شۆڕشی ئێران لەژێر دەسەڵاتداریێتی ڕێبەرانی کۆماری ئیسلامی و چارەنووسی وڵاتانێکی وەک سووریە، ئێراق و لیبی و ... سەلمێنەری ئەم ڕاستییە و نموونەی بەرچاوی ئەم تیۆرییە شکست هێنراوانە بووە و هەیە.

- حیزبی توودەی ئێران بە لەبەرچاوگرتنی ئەو ڕەخنانەی کە لەم حیزبە لەپێوەندیی لەگەڵ دەوڵەتی میللی مووسەددیق، سیاسەتی بەنەتەوەیی بوونی نەوت و پشتیوانی نەکردن لە بۆرژوازی نەتەوەیی لە بەرامبەر شادا و بۆرژوازیی کۆمپرادۆر و ... دەکرا، بە زەقکردنەوەی تایبەتمەندییە درۆیینەکانی "شۆڕشگێڕی، جەماوەری و دژە ئیمپریالیستی ڕووحانییەتی خەباتکار" و دانانی خومەینی لە پلەی "ڕێبەری دیموکراسی شۆڕشگێڕی"[١٦٥] بەدوای وەدەسهێنانی متمانە

---

[١٦٥] تەبەری لەم پێوەندییەدا دەنووسێ: لە وڵاتی ئێمە شۆڕشێک ڕووی داوە شۆڕشێکە نەتەوەیی و دیموکراتیک. شۆڕشێکە لەژێر ڕێبەرایەتیەکی دیموکراسی شۆڕشگێڕیدا هاتۆتە کایەوە و بایەخێکی بنەڕەتی هەیە کە ئێمە لەگەڵ ئەو زاراوەیە ئاشنا بین، چونکە بە هەڵە دیموکراسیی شۆڕشگێڕیی لەگەڵ وردەبورژوازی بە هاوسەنگ دادەنرێن. لەحاڵێکدا کە مەسەلەکە وانیە... هێزی سەرەکی بزوێنەری شۆڕشی ئێران توێژە مامناوەنجییەکانی شار و دێ بوون کە نوێنەری سیاسییان دیموکراسیی شۆڕشگێڕییە... سەردەمێک بوو کە حیزبی ئێمە بابەتی "بورژوازیی نەتەوەیی" کە لە بزووتنەوەی بەنەتەوەیی کردنی نەوتدا ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو، نەدەناسی و ئەمڕۆکە کەسانێک بابەتی گرنگی "دیموکراسی شۆڕشگێڕیی" کە لە شۆڕشی ئەمدواییانەدا ڕۆڵێکی گرینگی هەبوو، ناناسن و ئەمە بنەمای

لەنێو هێزەکانی سەر بە رێژیمی ئیسلامی لەلایەک و لەلایەکی دیکەوە بەدەسهێنانی کات بۆ کۆکردنەوەی هێز لەنێو توێژە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگە و زیندووکردنەوەی ڕێکخراو و ڕێکخستنەکانی خۆی بوو. لە ڕوانگەی حیزبی توودەی ئێران "ڕێبازی ئیمام خومەینی لە پلەی یەکەمدا دژە ئیمپریالیستی بووە، دوای دوکتۆر موسەددیق ئیمام خومەینی ڕێبەرێکی خاوەن ئیعتباری دیکە بوو کە ئەمجارە لەنێو ڕووحانییەتی شیعە ڕاست ببۆوە".[١٦٦]

به باوەڕی حیزبی توودەی ئێران توێژە مامناوەنجییەکانی شار و دێ هێزە سەرەکییەکانی بزوێنەری شۆڕشی ئێرانیان پێک هێنابوو و ڕوانگەی یەکتاپەرستی ئایدۆلۆژیای ڕێبەری دێموکراسی شۆڕشگێڕیی واتە ئیمام خومەینی پێک هێنابوو. بە وتەی ئیحسان تەبەری "حیزبی توودەی ئێران بە هەڵسەنگاندنی واقیعبینانەی ڕوانگەی یەکتاپەرستانە، دەنگی ئەرێنی بە کۆماری ئیسلامی و یاسای بنەڕەتی پەسندکراوی مەجلیسی خیبرەگاندا، چونکە بەپێی ئەزموونی بێحیسابی خۆی دێزانی کۆمۆنیستەکان تەنیا بە تێگەیشتن لە تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەی خۆیان دەتوانن بۆ تەواوی کۆمەڵگەکە

زانستیی هەڵەکانە. (برخی مسائل نظری مربوط به انقلاب ایران، احسان طبری نوشتەهای فلسفی و اجتماعی، جلد دوم، ص ٢٧٥ ـ ٢٧٤، چاپ دوم ١٣٥٨ انتشارات حزب توده ایران.

١٦٦ خط مشی سیاسی است نه نیرنگ، نه مانور. احسان طبری، برخی مسائل حاد انقلاب، ص ٣٧، مجموعه مقالات ١٣٥٨

ڕۆڵی ڕچەشکێنی و ڕێکەرەوەیی ببینێ".[١٦٧] لە ڕاستای ئەم بیرکردنەوە و سیاسەتە هەڵانەدا، حیزبی توودەی ئێران لە ساڵانی سەرەتای شۆڕشدا بوو بە ڕێکخراوی پاساودەری کردەوە و بڕیارەکانی دژە دیموکراتیکی دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە بوارە جۆراوجۆرەکانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیدا.

- حیزبی توودەی ئێران بە سەرنجدان بە خستنەڕووی "تیۆری سەرەکی و ناسەرەکی" و بە سەرەکی دانانی "خەبات بەدژی ئیمپیریالیزم و دەستوپێوەندەکانی بۆ پێکهێنانی ئێرانێکی سەربەخۆی دیموکراتیک، بەرگری لە شۆڕش و دەوڵەتەکەی"، بە کردەوە مەسەلەی دیموکراسی، ئازادی و مافە نەتەوەییەکانی گەلانی ئێرانی بە شوێنکەوتووی مەسەلەی سەرەکی واتە سەرکەوتنی شۆڕش و کۆماری ئیسلامی دادەنا. لە ڕوانگەی حیزبی توودەی ئێران لە بەرامبەر ئەم کارە سەرکییە، کارەکانی دیکە لاوەکی بوون و نەدەبوایە لە کاروبارە ناسەرەکی و لاوەکییەکاندا نوقم بین و شتی سەرەکی فیدای لاوەکی بکرێ.
- حیزبی توودەی ئێران بە بەپێوەردانانی بەرگری لە کۆماری ئیسلامی و ئیمام خومەینی وەک سنووری پیرۆزی شۆڕشگێڕ و دژە شۆڕشگیربوون بە کردەوە مۆری "ستوونی پێنجەمی ئەمریکا"، دژە شۆڕش"، گروهەکی چەپ نەما"، "تووری پووچەڵ و "جیرەخۆرانی بەعس و ناتۆ" لە تەواوی هێزە دژبەرەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران

---

[١٦٧] برخی مسائل نظری مربوط به انقلاب ایران، احسان طبری نوشته‌های فلسفی و اجتماعی، جلد دوم، ص٢٧٨، چاپ دوم ١٣٥٨ انتشارات حزب توده ایران.

دەدا و ئەمە لەحاڵێکدا بوو کە کۆماری ئیسلامی قەت بایەخێکی بەم حیزبە نەدا. ئەم کردەوانە بوونە هۆی گۆشەگیربوون و دوورکەوتنەوەی حیزبی توودەی ئێران لە هێزە سیاسییەکانی دیکەی ئێران. بە وتەی ئیرەج ئەسکەندەری"حیزبی توودە بە پشیتوانی بێ شەرت و مەرج و یەکلایەنەی خۆی نەیتوانی تەنانەت زەڕڕەیەک متمانە، نیازپاکی و لێک تێگەیشتنی کەسانی ناو ڕێبەرایەتی ئێران ڕابکێشێ ... جێبەجێکردنی ڕێکوپێکی ئەم ڕێبازە تا ئەو جێگەیە بەرەوپێش چوو کە "حیزبی چینی کرێکار" لەڕاستیدا بوو بە پاشکۆی سیاسەتە دواکەوتووە ئاینییەکان و چالاکی جەماوەری و بەتایبەت کار لەنێو کرێکارانیشدا لە چوارچێوەی چالاکییە سینفییەکاندا قەتیس بۆوە".[١٦٨] حیزبی توودەی ئێران لە بەرگری لە کۆماری ئیسلامی و هێرش بۆسەر هێزە بەرهەڵستکارەکانی کۆماری ئیسلامی وەپێش دەوڵەتی دەسەڵاتداریش کەوتەوە، کاریگەرییەکی زۆر نەرێنی لەسەر بیروڕای گشتیی خەڵکی ئێران بەتایبەت خەڵکی کورد لەخۆی بەجێهێشت و "ناوبانگی خەمهێنەری پاشکۆی کۆنەپەرستیی مەزهەبی بۆ خۆی دروست کرد".[١٦٩]

- سیاسەتی حیزبی توودەی ئێران بەکردەوە حاڵەتی پۆپۆلیستی و شوێنکەوتوویی بەخۆوە گرت. حیزبێک کە خۆی بە "حیزبی ڕیزی نوێی چینی کرێکار" دەزانی بەجێگەی پێشڕەوبوون، ڕێکخستن و ڕێنوێنیی توێژە زەحمەتکێشەکان بۆ گرتنەپێشی

---

[١٦٨] نامە ایرج اسکندری بە کمیتە مرکزی حزب کمونیست شوروی اکتبر ١٩٨١.

[١٦٩] سەرچاوەکەی سەرێ

سیاسەتی درووستی چینایەتی، بوو بە شوێنکەوتووی ڕووداوەکانی ڕۆژی کۆمەڵگە و جەماوەری پشتیوانی کۆماری ئیسلامی کە گۆیا زیاتر لە "لەسەدا هەشتای" کۆمەڵگەی ئیرانیان پێک هێنابوو(؟)[١٧٠] و ناوی "بەشداریی چالاک لە کردەوەکانی گەل"یشی لەسەر ئەم سیاسەتە دانا، لەسەر ئەو باوەڕە بوو ئەگەر جەماوەری خەڵک ڕێگەیەکی هەڵەش لە خەباتدا بگرنەبەر، دەبێ لەگەڵیان بی، بەڵام هەڵەکانیان وەگوێ هەڵێنرێ تەنانەت ئەگەر بە بەهای گیانی کۆمۆنیستەکانیش تەواو بێ. لەم پێناوەدا وەها سیاسەتێک لەلایەن د. کیانووری بە ئاماژەدان بە بەشداری بۆڵشەویکەکان لە خۆپیێشاندانە خوێناوییەکانی خەڵکی پێترۆگراد لە ١٩٠٥ پاساو دەدرا.[١٧١]

---

[١٧٠] دوکتۆر کیانووری لە یەکێک لە پرسیار و وڵامەکانی پێی وایە کە "لەسەدا هەشتای خەڵکی ئێران پشتیوانی لە ڕێبازی ئیمام خومەینی دەکەن"، پرسش و پاسخ شماره ٧، اردیبهشت ماه ١٣٥٩، ص ١٨

[١٧١] نورەددین کیانووری لە یەکێک لە پرسیار و وڵامەکانیدا ئاماژە بە بەشداریی بۆڵشەویکەکان لە ڕووداوی یەکشەممەی خوێناوی پێترۆگراد پیش شۆڕشی ١٩٠٥ی ڕووسیا دەکا کە " لەلایەن قەشەیەکەوە کە بەهەڵکەوت سەر بە پۆلیسی تەزاری بوو نەک بۆ ئامانجە شۆڕشگێڕییەکانی خەباتی زەحمەتکێشان بەڵکو بۆ ئامادەکردنی پیلانێکی خوێناوی بەدژی ئەوان وەڕێخرابوو، بۆڵشەویکەکانیش سەرەڕای باوەڕ بە هەڵەبوونی ئەم خۆپیێشاندانانە، چونکە زۆربەی کرێکارەکانی پێترۆگراد بەدوای قەشەکەوە بوون، بەشدارییان لەم خۆپیێشاندانەدا کرد. ناوبراو لەم پێوەندییەدا بەم نموونە مێژووییە دەگاتە ئەو ئەنجامەی: "کەوایە ئەرکی بۆڵشەویکەکان چ بوو؟ باشتر بوو لە قەراخ ڕاوەستن و دواتر بڵێن: بینیتان ئێمە گوتمان دەتانکوژن؟ نا. بۆڵشەویکەکان لە تەواوی ئەم خۆپیشاندانانەدا

• حیزب بە ڕاگەیاندنی تیۆری شکست خواردووی ڕێگەی گەشەی ناسەرمایەداری کە لەلایەن بیرمەندانی یەکێتی سۆڤییەتی وەک ئولیانوفسکی تیۆریزە کرابوو و دابەشکردنی "دێموکراتە شۆڕشگێڕەکان" بۆ کۆمەڵ و لایەنی واتە "خۆشبین، واقیع بین و ڕەشبین"، لەگەڵ برایانی ئیسلامی خەریکی ڕاکێشانی ڕێڕەوی شۆڕش بەرەو کۆمەڵگەیەکی تەوحیدی (سۆسیالیستی) بوو، کارێک کە تا ئەوکات بەپێی ئەزموونی ئێراق و سووریە و ئەلجەزاییر و لیبیا لە مەیدانی واقیعدا تووشی شکست ببوو. وەک دەڵێن تاقیکردنەوەی تاقیکراوە هەڵەیە. کۆماری ئیسلامی بە سەرنجدان بە ماهییەتی دژە دێموکراتیک و دژە کۆمۆنیستییەکەی، تەنانەت بەپێی تیۆردارێژییەکانی حیزبی توودەش، هەلومەرجی پێویستی وەک "ئامادەیی بۆ پێکهێنانی بەرەی یەکگرتووی گەل لەگەڵ هێزە چەپ و پێشکەوتنخوازەکانی کۆمەڵگە، پێکهێنانی پێوەندیی دۆستانە لەگەڵ وڵاتانی سۆسیالیستی و ئەنجامدانی ڕێفۆرمی بنەڕەتی" بۆ گرتنەپێشی ڕێگەی گەشە ناسەرمایەداری نەبوو. لەلایەکی دیکەوە کۆماری ئیسلامی تەنانەت ئامادەی جێبەجێکردنی یاسا پەسندکراوەکانی خۆی وەک یاسای ئیسلاحاتی زەوی‌وزار ناسراو بە بەندەکانی "ج" و "د" شی نەبوو. کۆماری ئیسلامی ئێران و ڕێبەرییەکەی قەت ئامادەی پێکهێنانی بەرەی هاوبەش لەگەڵ حیزبی

بەشدارییان لەگەڵ خەڵک کرد و لەگەڵ ئەوانیش کوژران... ئەگەر بۆلشەویکەکان بەشدارییان لە خۆپێشاندانەکاندا نەکردبایە و تەنیا گوتبایان ئێمە ڕێبەرین، وەرن ڕێبەرایەتی ئێمە قبووڵ بکەن، تووشی هەڵەیەکی گەورە دەبوون. هەربۆیە ئێمە پێمان وایە کە ڕیبەرایەتی یان بەدەسهێنانی تەنیا لە هەلومەرجی بەشداریی چالاک لە خەباتی گەلدا ئیمکانی هەیە. پرسش و پاسخ ٦، بهمن ماه ١٣٥٨، ص ٧.

توودەی ئێران تەنانەت لەژێر ڕێبەرایەتی ئیمامیشدا نەبوو. بە بۆچوونی ڕێبەرایەتی و دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی کە ئالاهەڵگری دروشمی "نە شەرقی و نە غەربی" بوون، جیاوازی و دژایەتییەکیان لەنێوان ئیستکباری شەرقی بە ڕێبەرایەتی یەکێتی سۆڤییەتی و ئیستکباری غەربی بە ڕێبەرایەتی ئەمریکا نەبوو. پێڕەوی لە تیۆری "ڕێگەی گەشە ناسەرمایەداری" و "ڕێبەریی دیموکراسی شۆڕشگێڕی" لەژێر ڕێبەرایەتی ئیمام و خۆشبینی ڕێبەرانی حیزبی توودەی ئێران بۆ سەرکەوتنی یەکجارەکی شۆڕش، بەپێچەوانەی ویستی ئەوان سەرەنجام شکستی شۆڕش، سەرکوت و کوشتاری بەکۆمەڵی جیابیرانی ئێرانی، ژینۆسایدی نەتەوەی کورد و تیرۆری ڕێبەران و کادرەکانی و لەکۆتاییدا قوربانی بوونی ڕێبەران و کادرەکانی حیزبی توودەی ئێران و ڕەتکردنەوەی شۆناسی سیاسی و مێژووی بزووتنەوەی کۆمۆنیستی ـ کرێکاری وئایدۆلۆژیای مارکسیزم لەژێر ئەشکەنجەکانی دژە مرۆییانەی لێ کەوتەوە.

لەسەر بنەمای ئەو ڕێبازە باسکراوە، سیاسەتی حیزبی توودەی ئێران لەپێوەندیی لەگەڵ هێزەکانی ئۆپۆزیسیۆنی ئێرانی و بەتایبەت حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران و ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران ـ کۆمەڵە، شکڵی گرت. حیزبی توودەی ئێران بە جەختکردنەوەی بەردەوام لەسەر مافی خودموختاری کوردەکان و چارەسەرکردنی ئاشتییانەی مەسەلەی کورد، لەگەڵ قووڵبوونەوەی زیاتری ناکۆکییەکانی هێزە سیاسییەکانی کورد و کۆماری ئیسلامی، لە ڕیزی بەرگری لە کۆماری ئیسلامیدا ڕاوەستا. بەربڵاوی هێرشە سیاسییەکانی حیزبی توودەی ئێران بەتایبەت بۆسەر حیزبی دیموکراتی کوردستان زۆر زیاتر لە ئۆرگان و بڵاوکراوە فەرمی ـ دەوڵەتییەکانی ئێران بوو. بە وابەستە نیشاندانی

حیزبە کوردییەکان بە دەوڵەتی ئێراق، دەنگۆی یارمەتی ٩ میلیۆن دۆلاریی ناتۆ بە باندی قاسملو و هاندانی بەشێکی بەرچاو لە ڕێبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان بۆ جیابوونەوە، بەشێک لەو سیاسەتە بوو. ئەم حیزبە سەرەڕای ئەوەی خۆی لەبەردەم تۆمەتگەلێکی زۆر لەلایەن هێزە جۆراوجۆرەکانی ڕەخنەگری مێژوو و سیاسەتەکانی حیزب بۆ نموونە وابەستەبوونی بە یەکێتی سۆڤیەت و ک. گ. ب و شکایەت لە تۆمەتە بێبنەما و بێبەڵگەکانیان بوو، بێترس خەریکی تۆمەت و بوختان هەڵبەستنی بێبنەما و بێبەڵگە بۆ حیزب و لایەنە نەیارەکانی کۆماری ئیسلامی و بەتایبەت بۆ حیزبی دێموکراتی کوردستان و کۆمەڵە بوو و ئەوانی بە بەستراوە بە ئیمپریالیزمی ئەمریکا و ناتۆ و بەعس لە قەڵەم دەدا. بێشک لە ڕەوتی شەڕی چەکدارانەدا هەر هێزێک پێویستی بە پشتی بەرە و دروستکردنی پێوەندیی بۆ دابینکردنی پێداویستییەماڵییەکانی خۆی دەبێ کە ئەمە بە مانای یاسای وابەستەیی و بەکرێگیراوی نییە. حیزبی توودەی ئێران خۆی بۆ ماوەی چەندین ساڵ بەهۆی لە تاراوگە بوون و هەبوونی پێوەندیی توندوتۆڵ و نزیک لەگەڵ یەکێتی سۆڤییەتی و وڵاتانی تری سۆسیالیستی یارمەتی ماددی و مەعنەوی لە "حیزبە براکانی" وەردەگرت. لەلایەکی دیکەوە بە لەنێوچوونی ڕێژیمی بەعسی ئێراق و بەڵگە بەدەسکەوتووەکان هەروەک دوکتۆر مەحمود عوسمان سیاسەتمەدار و پەڕلەمانتاریستی کوردیش دانی پێداناوە، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران دەتوانێ شانازیی بە مێژووی پرشنگداری خۆیەوە بکا کە سەرەڕای هەبوونی پێوەندیی لەگەڵ دەوڵەتی ئێراق قەت سیاسەتەکانی بەدژی حیزبە کوردستانییەکانی ئێراق یان لە خەتی سیاسەتەکانی ڕێژیمی بەعسدا

نەبووە.[١٧٢] ئەم ڕاستییە ڕوونە بێگومان ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران ـ کۆمەڵەش دەگرێتەوە.

---

[١٧٢] پێویستە بگوترێ لە هەمان کاتدا کە حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بە وابەستەبوون بە ءێراق تۆمەتبار دەکرا، لەگەڵ هێرشی ئەرتەشی عێراق بۆ ئێران لە خەرمانانی ٥٩، ئەم حیزبە بە دەرکردنی ڕاگەیانراوێک ئەم هێرشەی مەحکوم کرد و لە حاڵەتی قبووڵکردنی مەرجەکانیان لەلایەن حکومەتی ئیسلامی، ئامادەیی خۆی بۆ بەشداریی لە شەڕ بەدژی عێراق ڕاگەیاند. بۆ وێنە لەو بەیاننامەیەدا هاتووە:" ئێمە ئەم هێرشە بۆ سەر وڵاتەکەمان بە هەنگاوێکی پێچەوانەی هەموو ڕێوشوێنە نێونەتەوەییەکان دەزانین. ئەگەر ئایەتوڵڵا خومەینی یان سەرۆک کۆمار، ٦ ماددەی پێشنیارکراوی ئێمە لەپێوەندیی لەگەڵ خودموختاری قبووڵ بکەن، بە ڕەسمی ڕایبگەیەنێ، هەروەها ئەو هێزانەی کە لە شارەکانی کوردستان بڵاو کراونەوە بۆ پادگانەکان بگەڕێنرێنەوە و جاش و پاسدارە غەریبەکان لە کوردستان بچنەدەرێ، ئەگەر بەپێچەوانەی ئەزموونە تاڵەکانی ڕابردوو عەقڵ و تێگەیشتن لەنێو هێزە دەسەڵاتدارەکاندا زاڵ بێ و پێشنیارەکانمان قبووڵ بکەن، نەتەنیا هێرشە نیزامییەکانی خۆمان بەدژی ئەرتەش و پاسدارەکان ڕادەگرین، بەڵکو شانبەشانی ئەوان بۆ بەرگریی لە سنوورەکانی وڵاتەکەمان گیانی خۆمان فیدا دەکەین". وەها هەڵوێستێک لە پەیامی کۆمیتەی ناوەندی حیزب بۆ گەلانی ئێران، ڕێکخراوە دێموکراتیک و خەباتکار و هێز و کەسایەتییە ئازادیخواز و نیشتمانپەروەرەکان کە لە ژمارە ٥٩ی ڕۆژنامەی کوردستان لە سەرماوەزی ٥٩دا چاپ کرا، جارێکی دیکە دووپات کراوەتەوە. پەنجا ساڵ خەبات، کورتەمێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم، لاپەڕی ٢٨٤، جەلیل گادانی، چاپی موکریانی، هەولێر.

حیزبی توودەی ئێران لە ساڵانی دوای شۆڕش بەکردەوە ڕۆڵێکی گێڕا کە دوور لە سیاسەتی حیزبێکی چەپی دیموکراتیک بە ڕێبازێکی سەربەخۆ بوو. حیزبی توودەی ئێران بێترس، تەواوی ئۆپۆزیسیۆنی ئێرانی لە چرکەساتێکدا و بەپێی بەرگری یان دژایەتی لەگەڵ کۆماری ئیسلامی، لە ڕیزی شۆڕش یان دژەشۆڕش دادەنا و ئەمە لەحاڵێکدا بوو کە خۆی شایەتی هەرچی زیاتر کەمبوونەوەی ئازادییەکانی دوای شۆڕش تەنانەت لەپێوەندیی لەگەڵ حیزبی توودەی ئێران و، هاوکات بەهێزبوونی هەرچی زیاتری هێزە سەرەڕۆکان لە ئێراندا بوو. دەبا ئەرکی سەرەکی حیزبی توودەی ئێران نەک خەبات بەدژی هێزە ئۆپۆزیسیۆنەکان، بەڵکوو خەبات بەدژی ڕێژیمی تیرۆر و زەبروزەنگ بووایە، بەڵام سیاسەت دانەرانی ئەوکاتی حیزب، بەرگری لە کۆماری ئیسلامییان وەک هێڵی سوور بە پێوەری شۆڕش و دژەشۆڕش بوون دانابوو، کارێک کە داوێنی خودی ئەوانیشی گرتەوە و واقعییەتەکانی ڕۆژگار ئەوانیشی کێشایە پشت میلەکانی بەندیخانە و ژێر پەتی سێدارە و هەر وەک شێعرەکەی بێرتۆلت برێشت "کاتێک بۆ گرتنی ئەوان هاتن، ئیتر هیچکەس بۆ بەرگری ئەوان نەمابۆوە". بەڵێ، خودی ئەوان بوونە قوربانی پیلانەکانی پاسدارانی ئیسلامێک کە بە وتەی نووسەرانی "نامە مردم" وەک ئەستێرە لە ئاسمانی ئینقلابدا درەوشانەوە! لێرەدا بۆ ئەوەی لە گۆترە قسەمان نەکردبێ، چاوێک بە سیاسەتی حیزب بە پشت بەستن بە ئۆرگانی ڕەسمی حیزب "مردم" و "نامە مردم" و " پرسش و پاسخ"ـەکانی دوکتۆر کیانووری، سکرتێری گشتیی ئەوکاتی حیزبی توودەی ئێران دەخشێنینەوە.

حیزبی توودەی ئێران و بزووتنەوەی کورد پاش شۆڕشی ٥٧

حیزبی توودەی ئێران لەگەڵ سەرکەوتنی شۆڕشی ڕێبەندان و گەڕانەوەی ڕێبەرانی لە تاراگەوە دەفتەری خۆی لە زۆربەی شارەکانی ئێران بێجگە لە کوردستان کردنەوە. ئەم حیزبە لە ٢٢ی گەلاوێژی ١٣٥٨ نزیکەی حەوت مانگ دوای شۆڕش، دەسپێکی چالاکی ئاشکرای خۆی لە کوردستانی ئێران ڕاگەیاند.[١٧٣] لە ڕاگەیاندراوی کۆمیتەی ناوەندیی ئەو حیزبەدا وێڕای ئاماژەدان بە مێژووی خەباتی ح. ت. ا و بەرگری لە مافە نەتەوەییەکانی کورد، ڕەخنە لە ئاراستەگۆڕینی ڕێبەرانی حیزب لە پێش و لەدوای شۆڕش گیرابوو. لەو بەیاننامەیەدا هاتبوو: "بەداخەوە هێندێک لە هاوڕێ کوردەکان هەر لە سەرەتای دەسپێکردنی چالاکی لەژێر کاریگەری لادانی مستەفا بارزانی و دەسوپێوەندە دەرەکییەکانی دیکە ئاراستەیەکی نادروستیان لە سیاسەتی نێوخۆیی و گشتی گرتۆتەبەر و پشتیان لە پێکهێنانی حیزبێکی سەرانسەری بۆ چینی کرێکاری ئێران کرد و چ لە سالآنی چالاکی لە دەرەوەی وڵات و چ دوای ڕووخانی ڕێژیمی دیکتاتۆریی محەمەد ڕەزاشای پەهلەوی و دەسپێکی چالاکی ئاشکرا، ڕێگەیەکیان هەڵبژارد کە لە ڕێڕەوە گشتییەکەی‌دا، جیاوازیی لەگەڵ ئەو ڕێبازە هەبوو و هەیە کە حیزبی توودەی ئێران لەو سەردەمە و لە ئێستاش‌دا بە دروستی زانیوە و دەزانێ"[١٧٤]

---

[١٧٣] مردم شماره ٥٢ ـ ٢٢مرداد ٥٨

[١٧٤] مردم شماره ٥٢ـ ٢٢مرداد ١٣٥٨

سەرنەکەوتنی حیزبی توودەی ئێران لە ڕاکێشانی حیزبی دێموکراتی کوردستان وەک ڕێکخراوێکی ئەیالەتی ئەو حیزبە لە کوردستان لەگەڵ دیتنی "شوێنپێی دەستوپێوەندە دەرەکییەکان" لەو حیزبەدا و کێشەکانی کوردستان تا کاتی کۆتایی هێنان بە چالاکییەکانی نیوە ئاشکرای ئەو حیزبە لە ڕێبەندانی ١٣٦١ لەلایەن برا پاسدارەکانەوە درێژەی هەبوو. حیزبی توودەی ئێران لە ڕاگەیاندراوەکان و ... خۆیدا بەکردەوە تا ئەو کاتەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە ٢٧ی خەزەڵوەری ١٣٥٨ "لبیک"ی بە پەیامەکەی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی ئێران نەگوت، ناوێک لەو حیزبە نابا. پێنج ڕۆژ دوای دەرکردنی بەیاننامەی "چالاکی ئاشکرای حیزبی توودەی ئێران لە کوردستان" بە ڕاگەیاندنی جیهادی خومەینی بەدژی خەڵکی کورد لە ٢٧ی گەلاوێژ، لەگەڵ بە نایاسایی ڕاگەیاندنی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەلایەن شووراى ئینقلابی ئیسلامی لە ٢٨ی گەلاوێژ، هەروەها بە"حیزبی شەیتان"[١٧٥] ناونانی

[١٧٥] یەکێک لەو مەیدانانەی کە حیزبە کوردستانییەکان بۆ چارەسەری ئاشتییانەی مەسەلەی کورد گرتبوویانەبەر، بەشدارییی لە هەڵبژاردنەکاندا بوو. لە یەکەمین هەڵبژاردنەکانی مەجلیسی خیبرەگان دوکتۆر عەبدوڵڕەحمانی قاسملوو بەشدارییی کرد، توانی دەنگی پێویست بۆ چوونە مەجلیس بەدەست بێنێ. بەڵام بە هێرشی سپای ئیسلام بۆ کوردستان لە گەلاوێژی ٥٨ و "مفسد فی الارض" دانانی دوکتۆر قاسملوو و بە "حیزبی شەیتان" ناونانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لەلایەن خومەینییەوە، بەکردەوە یەکێک لە ڕێگاکانی بەشدارییی کوردەکانی ئێران بۆ خستنەڕووی مەسەلەی کورد لە مەجلیسو دۆزینەوەی ڕێگەچارەی یاسایی بۆ

حیزبی دێموکراتی کوردستان لەلایەن خومەینی لە ٢٩ی گەلاوێژی ٥٨[١٧٦] و هاندانی خەڵک لە دەرەوەی کوردستان بە دانی دروشمی "حیزبی دێموکرات لە خۆڵ و خوێن وەردەدەین" لەشکری ئیسلام لەڕێگەی عەرز و ئاسمانەوە هێرشیان کردە سەر کوردستان، شار و گوندەکانی کوردستانیان بە خوێنی ڕۆڵەکانی سوور کرد و بە دەیان

چارەسەرکردنی، لەوان وەرگیرایەوە. پێویستە بگوترێ لە هەڵبژاردنەکانی مەجلیسی شوورای میللی کە لە ٢٤ی ڕەشەمەی ١٣٥٨ بەڕێوەچوو، حیزبی دێموکراتی کوردستان و کۆمەڵە بەشدارییان کرد. چەند ڕۆژ پێش ئەو هەڵبژاردنە، لەلایەن حکومەتی ئیسلامییەوە، هەڵبژاردن لە شارەکانی سنە، دیواندەرە و کامیاران هەڵوەشایەوە. ئەم هەنگاوە لەگەڵا ناڕەزایەتی خەڵکی کورد ڕووبەڕوو بۆوە. لە مەریوان حیزبی دێموکراتی کوردستان، کۆمەڵە و ڕێکخراوی چریکە فیداییەکانی گەلی ئێران لەڕێگەی پەیوەندیی گرتن بە بنی سەدر، سەرۆک کۆماری ئەو کاتی ئێران خوازیاری بە فەرمی ناسینی هەڵبژاردنەکانی ئەو شارە بوون.

176 www.rahe-haghighat.blogfa.com/post/4

کەسی بێتاوانیان لە شارە جۆراوجۆرەکانی کوردستان و بۆ نموونە ئەندامانی خودی حیزبی توودەی ئێران (ئازەرنوش مەهدەویان و حوسێن شیبانی لە ١٨ی گەلاوێژی ٥٨ لە کرماشان[١٧٧] و ناسر سەلیمی[١٧٨] لە ٣١ی گەلاوێژی ٥٨ لە سنە) بە بڕیاری دادگا چەند خولەکیەکانی شۆڕش تیرباران کران. لەلایەکی دیکەوە بە کۆمەڵکوژی خەڵکی کورد لە ئاواییەکانی قارنێ، قەڵاتان و ئیندرقاش لەژێر ئاڵای ئیسلام "تل زەعتەر"ی کوردستانیان پێکهێنا. ئەم هێرشە لەگەڵ بەرگری سێ مانگەی حیزبە کوردستانییەکان (حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و کۆمەڵە و هەروەها ڕێکخراوی چریکە فیداییەکانی گەلی ئێران - تەشکیلاتی کوردستان) و پشتیوانی خەڵک ڕووبەڕوو بۆوە. دەرهاویشتە و ڕەهەندەکانی ئەم کارەساتە بە ڕادەیەک بوو کە حیزبی توودەی ئێران لە وتارێکدا لەژێر ناوی "لە کوردستان دەبێ دژەشۆڕشی واقیعی بناسرێ"[١٧٩] خوازیاری کۆتاییهێنان بە دادگاکانی شۆڕش لە کوردستان، ئاگربەستی دەسبەجێو وتووێژ لەگەڵ خەڵکی کوردستان و شۆڕشگێڕانی کورد بوو بەبێ ناوهێنان لەو حیزبانەی ئەو شۆڕشگێڕانەیان تێدا کۆ ببوونەوە. ڕاستییەکەی ئەوەیە حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، کۆمەڵە و فیداییەکان کۆڵەکەی سەرەکی ئەم بەرەنگارییەیان پێک هێنابوو، بەڵام حیزبی توودەی ئێران ئامادەی قبوڵکردنی ئەو ڕاستییە ئاشکرایە یان ڕاگەیاندنی لە چاپەمەنی و بڵاوکراوە و ڕاگەیاندنەکانی خۆیدا نەبوو، بەڵکوو

---

[١٧٧] مردم، شمارە ٥٧ - ١٢ مهرماە ٥٨.

[١٧٨] کتاب شهیدان حزب تودە ایران ص ٤٩٠.

[١٧٩] مردم شمارە ٦٤، ٢٣ مهر ١٣٥٨

بەردەوام باسی لە وتوویژ لەگەڵ "خوشک و برا کوردەکان" دەکرد نەک ئەو حیزبانەی نوێنەرایەتی نەتەوەی کوردیان دەکرد.

پارادۆکسی حیزبی توودەی ئێران لەوەدابوو لەلایەک باسی "خوشک و برا کوردەکان" و خوێنی پێشمەرگەکان و وتوویژ لەگەڵ ئەوانی دەکرد و لەلایەکی دیکەوە ڕوو بەر دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی دەیگوت: "ئێمە دەزانین دەژشۆڕش کارەساتی کوردستانی هێناوەتە ئاراوە، بەڵام ئێوە بۆچی دابینکردنی داخوازییە ڕەواکانی گەلێکی ستەملێکراو بە سەرکوتی دژە شۆڕش دەبەستنەوە؟"[١٨٠] بەداخەوە ڕێبەری حیزبی توودەی ئێران بە گەورەکردنەوەی ڕۆڵی ئیمپریالیزم و دەستوپێوەندەکانی ڕێژیمی پێشوو، زۆرجار تەڕ و وشکیان پێکەوە دەسووتاند، بە لەبەرچاونەگرتنی بەرگری جەماوەری خەڵک و حیزبە کوردییەکان هیچ ترسێکی لە بوختان هەڵبەستن و ناووناتۆرەی بێبنەما و زۆر سەرەتایی و منداڵانە نەبوو تا ئەو جێگەیەی دۆزینەوەی "قاپۆڕە فیشەکێک لەلایەن لایەنگرانی حیزبی توودەی ئێران لە گرووپی جەلالی حوسێنی لە کوردستان نیشاندەری دەستی میسر لە ڕووداوەکانی کوردستان"[١٨١] بوو و "گەڕانی وەرگێڕێکی زمانی کوردی بەشێوەی

دخالت امپریالیسم آمریکا در وقایع کردستان

اخیراً روزنامه انگلیسی گاردین (مورخ چهارشنبه ۷ شهریور ۵۸) بدست ما رسید، که در ستون نیازمندی‌ها، آگهی جالبی به چشم می‌خورد، که عیناً نقل می‌کنیم:

«مترجم زبان کردی استخدام می‌شود

دفتر دولت ایالات متحده آمریکا، مترجم زبان کردی بطور نیمه‌وقت استخدام می‌کند. درصورت تمایل میتوانید کار ارجاعی را در منزل انجام دهید. مترجم بایستی نسبت به زبان کردی و انگلیسی تسلط کامل داشته و درمورد امورجاری جهان آگاهی عملی داشته باشد...»

نکته قابل توجه اینکه نام دفتر دولت آمریکا FBIS است که می‌تواند مخفف

Foreign Bureau of Intelligence Service

(دفتر خارجی انتلیجنس سرویس) باشد. ضمناً این دفتر آدرس بی بی سی انگلستان را برای مکاتبه ارائه داده است. تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل!

KURDISH TRANSLATOR WANTED

For part-time position as translator with U.S. Government office. Work may be performed at home, if desired. Must have excellent knowledge of Kurdish with ability to translate into fluent idiomatic English. Good educational background and working knowledge of current world-affairs required. Some typing ability also required. Salary commensurate with education and experience. Suitable candidates will be asked to undertake tests. Send resumé and telephone number to FBIS, c/o BBC Monitoring Service, Caversham Park, Reading RG4 8TZ for review and arrangement of interview.

با اتکاء به پیام تاریخی امام خمینی،

[١٨٠] مردم شماره ٧٦، ٥ آبان ٥٨

[١٨١] مردم شماره ١٤١،٢٣ دی ١٣٥٨.

نیوە وەخت لەلایەن دەفتەری دەوڵەتی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەشی ستوونی پێویستییەکانی ڕۆژنامەی ئینگلیزیی گاردییەن"[١٨٢] نیشاندەری دەستێوەردانی ئیمپریالیزم لە ڕووداوەکانی کوردستان لەقەڵەم دەدرا.

حیزبی توودەی ئێران لەم ماوەیەدا هەرچەند بەپارێزەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵ حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران دەکرد، بەڵام بێدوودڵی هێرشی پڕوپاگەندەی دەکردەسەر ڕێکخراوی کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستان کە لەلایەن بەشێکی زۆری خەباتگێڕان و ڕۆشنبیرانی چەپی کوردەوە پێک هاتبوو و ئەوی بە ڕێکخراوێکی مائۆئیستی دەزانی کە لەژێر "وەها ناوێکی خەڵک فریودەرانە ڕاستەوخۆ لەگەڵ سەهیۆنیستەکان و ئەمریکا لەپێوەندی دایە."[١٨٣] لەڕاستیدا لە لۆژیکی حیزبی توودەی ئێراندا "هێڵی سێ" بوونی لایەنێک بۆ بە وابەستەدانانی بە سەهیۆنیزم و ئیمپریالیزم بەس بوو و پێویستی بە بەڵگەی دیکە نەبوو. پێویستە بگوترێ کە هێزەکانی "هێڵی سێ"ش بە هەمان لۆژیک و خوێندنەو، حیزبی توودەی ئێرانیان بە "جاسووسی ک. گ. ب و وابەستەبوون بە یەکێتی سۆڤیەت" تۆمەتبار دەکرد.

نوورەددین کیانووری لە "پرسیار و وڵامدا" لەپێوەندیی لەگەڵ ئەو زانیارییانەی کە حیزب سەبارەت بە کوردستان بڵاوی دەکردنەوە، دەڵێ:"ئەو زانیارییانەی ئێمە بڵاوی دەکەینەوە، بە شێوەی جۆراوجۆر بە دەستی ئێمە دەگەن. لەلایەن کەسانێکەوە کە متمانەیان پێدەکەین

---

[١٨٢] مردم شماره ١٠٣، ٦ آذر٥٨

[١٨٣] مردم شماره ٨٤، ١٤ آبان ٥٨.

و بڕوامان وایە درۆ ناکەن. حیزبیش بە ئیعتبار و قورساییەک کە هەیەتی، ئەم زانیارییانە بڵاو دەکاتەوە."[١٨٤] بە سەرنجدان بە قسەکانی د. کیانووری نابێ هیچ شک و گومانێک لە وتەکانی حیزب بکرێ، چونکە هەرچی حیزب بیڵێ، عەینی واقعییەتە و پێویستی بە هێنانەوەی هیچ چەشنە بەڵگەیەک نیە! بێشک دەتوانرێ لە مەیدانی سیاسەتدا، دژی فکر، ڕێباز و سیاسەتی حیزبێکی دیکە بی، بەڵام وەها تۆمەت هەڵبەستنێک لە هەر چەشنە ئەخلاقێکی سیاسی بەدوورە و تەنیا نیشاندەری فەرهەنگ و ئەخلاقی سیاسی ناپرسانەی لایەنی تۆمەتبارکەرە، کارێک کە لەلایەن کۆماری ئیسلامی بەرۆکی خودی حیزبی گرتەوە و ئێعدام و گرتنی باشترین ڕۆڵە و کادرە لێهاتووەکانی بەپێی پەروەندەی سازکراو و هەڵبەستراوی لێکەوتەوە.

بەرگری سێ مانگەی پێشمەرگەکانی کوردستان و پشتیوانی زۆرینەی جەماوەری خەڵک لە پێشمەرگەکان، بوو بەهۆی پاشەکشێی هێزە سەرکوتکەرەکان و ئازادی شارەکانی کوردستان لە خەزەڵوەری ٥٨. ئایەتوڵڵا خومەینی لە ٢٧ی خەزەڵوەری ١٣٥٨ پەیامێکی بۆ خەڵکی کوردستان نارد کە زیاتر لایەنی تاکتیکیی هەبوو و بە هۆی تێکشکانی ئاشکرای هێزەکانی ئیسلام لە کوردستان، کوشتنی کات و هێرشی سەرلەنوێ لە دەرفەتێکی باشتردا بۆ سەر کوردستان بوو. ئەم پەیامە لەلایەن حیزبی توودەی ئێرانەوە وەک "سەرکەوتنی مێژوویی دادپەروەری و ئینسانییەت لە کوردستان"[١٨٥] دانرا. حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانیش لە ڕاگەیاندراوێک لە سێی

---

[١٨٤] پرسش و پاسخ، ٦ (١٦) ص٥.

[١٨٥] مردم شماره ٩٧، ٢٩ آبان ٥٨.

سەرماوەزی ٥٨دا پشتیوانی لە پەیامی ئیمام و هیواداربوون بە چارەسەری ئاشتییانەی مەسەلەی کوردستان کرد. ئەم ڕاگەیاندراوە لە ژمارە١٢٩ی "مردم" لە هەشتی بەفرانباری ٥٨ دا چاپ کرا. حیزبی توودەی ئێران بە گرتنی ئەو هەڵوێستە لەلایەن حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانەوە دوای ماوەیەک و بۆ یەکەم جار بێجگە لە چەند بابەتێکی دەگمەن کە زیاتر حاڵەتی هەواڵنێری هەبووە، بە فەرمی ئاماژەی بەم حیزبە و هەڵوێستەکانی کردوە و لە وتارێکدا لەژێر ناوی "ئێمە و حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران"[١٨٦] ڕەزامەندی خۆی لەسەر ئەو هەڵوێستە دەربڕی و ڕایگەیاند" وێڕای هەڵە و کەموکوڕییەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە یەک ساڵی ڕابردوودا و ئەو ڕەخنانەی کە بە تایبەت لەباری هەڵبژاردنی هاوپەیمانانی لەسەری بوو، دەتوانێ ڕێگەی دروست هەڵبژێرێ و هەنگاوی تێدا هەڵێنێتەوە". بەیاننامەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە هەژدەی بەفرانباری ١٣٥٨ لەپێوەندیی لەگەڵ مەحکووم کردنی هێرشی هێزەکانی کۆمەڵە بۆ چەند یەکەیەکی ئەرتەشی ئێران لە حەڤدەی بەفرانبار لە کاتی هاتنیان بۆ مەهاباد و پێداگریی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەسەر چارەسەری ئاشتییانەی مەسەلەی کوردستان بوو بەهۆی دەرکەوتنی خۆشحاڵی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی توودەی ئێران. حیزبی توودەی ئێران بە دەربڕینی خۆشحاڵی لەم هەڵوێستە لە نامەیەکدا ڕوو بە کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە ٢٦ی بەفرانباری ٥٨ خوازیاری هەرچی زیاتر جیاکردنەوەی ڕیزی خۆی لە هێزەکانی دژەشۆڕش

---

[١٨٦] مردم شماره ١٣١، ١٠ دی ٥٨

بوو.[187] سەرنجڕاکێش ئەوەکە نوورەددین کیانووری درەنگتر ڕایگەیاند ئەم نامەیەی بە پێشنیاری باڵی شۆڕشگێڕی حیزبی دێموکراتی کوردستان بۆ بەهێزکردنی ئەم باڵە لە کۆنگرەی حیزب (مەبەست کۆنگرەی چوارەمی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە زستانی ١٣٥٨) و گۆشەگیرکردنی قاسملوەکان بووە.[188] کیانووری بە سەرنجدان بە هەڵوێستەکانی دوکتۆر قاسملو لە پێوەندیی لەگەڵ "بەهاری پراگ و چوونی ئەرتەشی سوور لە ٢١ی ئووتی ١٩٦٨ بۆ چیکوسلۆڤاکیا) و دارشتنەوە و نۆژەنکردنەوەی حیزبی دێموکراتی کوردستان وەک حیزبێکی سەربەخۆی کوردستانی هەرگیز ئامادەی بە فەرمی ناسینی ئەو نەبوو، خۆی لە ناوهێنانی وەک سکرتێری گشتیی حیزبی دێموکراتی کوردستان بەدوور دەگرت، تەنانەت کاتی بڵاوکردنەوەی تێلگرافێک لەلایەن دوکتۆر قاسملو بۆ "وەدرۆخستنەوەی کڕینی چەکوچۆڵ لە مۆسکۆ" وەک "عەبدولڕەحمان قاسملو لەلایەن حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران" ناوی دێنا نەک وەک سکرتێری گشتی حیزبی دێموکراتی کوردستان.[189]

"لبیک"وتنی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بە پەیامی ئیمام بۆ خەڵکی کوردستان، پێکهێنانی هەیئەتی نوێنەرایەتی گەلی کورد بۆ وتووێژ لەگەڵ هەیئەتی نێردراوی دەوڵەت، پێشنیاری گەڵاڵەی جۆراوجۆر لەلایەن هەیئەت و دواتر گەڵاڵەی ٦ ماددەیی حیزبی دێموکراتی کوردستان، ناردنی هەیئەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان

---

[187] مردم شماره ١٤٤، ٢٦ دی ٥٨

[188] پرسش و پاسخ ٩ (١٩).

[189] نامه مردم شماره ٢١١، ٢٦ فروردین ٥٩

بۆ دیتنی خومەینی و بەنی‌سەدر ر و هێندێکی دیکە لە بەرپرسانی کۆماری ئیسلامی ئێران لەو هەولانە بوون کە بۆ چارەسەری ئاشتییانەی مەسەلەی کورد دران. هەوڵی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەگەڵ پشتیوانی حیزبی توودەی ئێران و هەروەها دانی گەلاڵەی جۆراوجۆر بۆ وێنە پێشنیارگەلێک بۆ تەکمیلی گەلاڵەی "خودگەردانیی کوردستان" بۆ چارەسەرکردنی ئاشتییانەی مەسەلەی کورد ڕووبەڕوو بۆوە. ڕاستییەکەی ئەوە بوو کە بەرپرسانی کۆماری ئیسلامی ئێران بە سەرنجدان بە شوناسی سیاسی و ئایدۆلۆژیکی خۆیان نە "بالقوه" و نە "بالفعل" توانایی چارەسەری ئەم مەسەلەیان نەبوو و باوەڕیان بە مافە سیاسییەکانی گەلانی ئێران نەبوو. ئەوان زیاتر لە فیکری بەدەستهێنانی کاتی زیاتر بۆ پێکهێنانی دووبەرەکی و لاوازکردنی هێزە سەرەکییەکانی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد بەتایبەت حیزبی دێموکراتی کوردستان و کۆمەڵە و هێرشی دووبارە بۆ کوردستان لە کاتی گونجاودا بوون. ئیددیعای بەنی‌سەدر ، سەرۆک کۆماری ئەوکاتی ئێران، لە بانەمەڕی ئەو ساڵەدا لەسەر ڕازیبوونی دەوڵەت و ڕێبەرایەتی شۆڕش لەگەڵ گەلاڵەی شەش ماددەیی (پێشنیاری حیزبی دێموکراتی کوردستان) لە هێندێک گۆڕانکاری ناسراو و ئاشکرا تێنەپەڕی. بەنی‌سەدر لە وتارەکەی خۆیدا ڕاگەیاندنی ئەم گەلاڵەیەی بە دانانی چەک لەلایەن کوردەکانەوە بەستەوە. حیزبی توودەی ئێران لە زۆربەی ژمارەکانی "نامه مردم" دا خوازیاری کۆتایی‌هێنان بە "شەڕی براکوژی" لە کوردستان بە بڵاوکردنەوەی گەلاڵەی دەسکاریکراوی شەش ماددەیی لەلایەن دەوڵەت بوو، کارێک کە هەرگیز دەوڵەت جێبەجێی نەکرد. بە سەرنجدان بە هەڵوێستەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران

لەپێوەندیی لەگەڵ کۆماری ئیسلامی، حیزبی توودەی ئێران ئەمجارە زیاتر نووکی هێرشەکانی خۆی لە پێوەندیی لەگەڵ تێکهەڵچوونە نوێیەکانی کوردستان لە بانەمەڕی ٥٩ بۆ لای کۆمەڵە ڕادەگرت، ئەوانی بە هاندەری دەسپێکردنەوە و پەرەسەندنی شەڕ دەزانی[١٩٠] و سەرەڕای ئاماژەگەلێک کە لە "نامە مردم"دا بۆ ڕۆڵی پاڵنەرە شەڕ هەڵایسێنەرەکانی هەر دوو لای دەکرد، کۆمەڵەی وەک فاکتەری سەرەکی و" گروهەکی شەڕفرۆش و دژە شۆڕش" دەناساند کە بە پێڕەوی‌کردن لە "ئامانجە شەیتانییەکان"ی ئیمپریالیزمی ئەمریکا ئاگری شەڕی لە کوردستان بەرپا کردووە".[١٩١]

هاوکات ڕێکخراوی چریکە فیداییەکانی گەلی ئێران ـ لقی کوردستان ـ و حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە پەیامی هاوبەشی خۆیان لە سێهەمی جۆزەردانی ٥٩ بۆ "گەلی قارەمانی ئێران و هێزە پێشکەوتنخوازەکان" وێڕای ئاماژە بە ئاگری شەڕی داسەپاو لە کوردستان و ڕۆڵی سەرەکی بەڕێوبەرە شەڕهەڵایسێنەرەکان لە دەسەڵاتدا، بۆ پتەوکردنی ڕیزەکانی هێزە دژە ئیمپریالیستەکانی وڵاتەکەمان و پێشگرتن لە شەڕی براکوژی لە کوردستان داوایان لە بەنی‌سەدر کرد بیروڕا ڕیفۆمخوازییەکەی دەوڵەت سەبارەت بە شەش بنەمای خودموختاری پێشنیارکراو لەلایەن حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، ڕاگەیاندنی ئاگربەست و هەڵگرتنی گەمارۆی ئابووری لەسەر کوردستان بۆ کرانەوەی کەشوهەوای پێویست بۆ چارەسەری ئاشتیيانەی مەسەلەی

---

[١٩٠] نامە مردم شمارە ٢٢٥، ١٤ اردیبهشت ٥٩

[١٩١] نامە مردم شمارە ٢٢٨، ١٧ اردیبهشت ٥٩.

کوردستان" به ڕەسمی ڕابگەیەنێ. حیزبی توودەی ئێران وێڕای بڵاوکردنەوەی ئەو پەیامە لە ژمارە ٢٤٦ی "نامە مردم" لە ٨ی جۆزەردانی ٥٩دا، لەسەر داوای غەنی بلووریان ڕایگەیاند"لە تاوتوێکردنی ڕیشە و بکەرەکانی سەرلەنوێ هەڵایسانەوەی شەڕی براکووژی لە کوردستان بۆچوونی حیزبی توودەی ئێران لەگەڵ بۆچوونە ڕاگەیاندراوەکانی نێو پەیامە باسکراوەکە وەک یەک نییە". حیزبی توودەی ئێران لەڕاستیدا بە شێوەی "دایی جان ناپلیۆن"انە بەردەوام بەدوای شوێن پێی پیلانی ئیمپریالیزم و دەسوپێوەندەکانی سەر بە ئەو لە مەسەلەکانی کوردستاندا دەگەڕا.

بێشک لە کاتی شەڕە نێوخۆییەکان‌دا، دەستوپێوەندەکانی سەر بە ڕێژیمی ڕووخاوی شا دەیانتوانی و دەیانویست لە ئاوی لێڵ ماسی بگرن، بەڵام بوونی وەها کەسانێک زۆر کەم بوو، نەیدەتوانی هۆکاری سەرەکی ئەم ڕووداوانە و نیشاندەری ڕاستییەکانی نێو کۆمەڵگەی کوردستان بێ. ئاوڕدانەوەیەکی دووبارە لە پێشهاتەکانی کوردستان دەری دەخا کە سەرەڕای هەوڵەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان و دواتریش ڕێکخراوی چریکە فیداییەکانی گەلی ئێران - ڕێکخستنی کوردستان - و داواکاریی و هەوڵە بەردەوامەکانی حیزبی توودەی ئێران بۆ ڕاگەیاندنی فەرمی گەڵاڵەی شەش ماددەیی دەسکاریکراو، هەرگیز حاکمییەتی ئێران ئامادەی ڕاگەیاندنی ئەو گەڵاڵەیە نەبوو، درێژەی بە هێرش و کوشتارەکانی لە کوردستان‌دا. کارێک کە لە کۆتاییدا بوو بە هۆی درێژەکێشانی شەڕ لە کوردستان و کارەسات و ماڵوێرانییەکانی دواتر. لەڕاستیدا ئەمە ڕێبەرانی کۆماری ئیسلامی بوون کە سەرەڕای دەربڕینە درۆیینەکانی خۆیان خەریکی ئاڵۆزکردن و کێشە سازکردن بۆ کوردستان و سەرکوت و کوشتاری جیابیران

بوون. بۆ دەسەڵاتداریتی بناژۆخوازی ئیسلامی ئێران بوونی هێزە دێموکرات و جیابیرەکان لە کوردستان و تەشەنەسەندنی ئەم داواکارییە بۆ ناوچەکانی دیکەی ئێران نەیدەتوانی شتێکی دڵخواز بێ. چونکە پێکهێنانی حکوومەتە خودموختار یان خۆبەڕێوەبەرەکان، کۆمەڵگە بەرەو دوورکەوتنەوە لە ناوەند و بە کردەوە پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی فیدراڵ پاڵ پێوەدەنێ کە ئەمەش دژایەتی لەگەڵ بیرو بۆچوونە ناوەندگەراو دەسەڵاتخوازانەکەی ڕێبەرانی ئیسلامی، کە ئامادەی قبووڵکردنی هێزە جیابیرەکان نەبوون، هەبوو. لە ڕوانگەی ئەوانەوە هەر چەشنە داخوازی خودموختاری سەقامگیریی کۆمەڵگەو

مردم
ارگان مرکزی حزب توده ایران
دورهٔ هفتم، سال دوم، شمارهٔ ۲۷۸
چهارشنبه ۱۸ تیر ۱۳۵۹ - تکشماره ۱۵ ریال
فارن ریپورت
کردستان: جبهه‌ها آشکارتر میشود
ناتو ۹ میلیون دلار برای «دفاع از حقوق خلق کرده»، در اختیار قاسملو قرار داده است!

یەکپارچەیی ئێران و یەکگرتوویی ئوممەتی ئیسلامی تووشی مەترسی دەکرد. کەواتە تەنیا ڕێگەی چارەسەری وەها کێشەگەلێک، فریودان، پیلانو فێڵاکردن، پێکهێنانی ناکۆکیو دووبەرەکی لەنێو هێزە جیابیرەکانی کۆمەڵگە و سەرکوتی هەرچەشنە هاوارێکی ئازادیخوازانە لە وڵاتدا بوو، کردەوەیەک کە کۆماری ئیسلامی هەرگیز لە بەکارهێنانیدا تەنەخی نەکردووە.

دریژەکێشانی شەڕ لە کوردستان، هێرش و کوشتاری خەڵک لەلایەن هێزە سەرکوتکەرەکانی ئیسلامی، بێمتمانەیی هێزە شۆڕشگێڕەکانی کوردستان بە دەوڵەت، بوو بە هۆی توندتربوونی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانو جیابوونەوەی حەوت کەس لە ڕێبەری ئەم حیزبەو پێکهاتنی "حیزبی

دێموکراتی کوردستان - پێڕەوانی کۆنگرەی چوارەم" بە پشتیوانی حیزبی توودەی ئێران لە ٢٩ی جۆزەردانی ١٣٥٩. ئەم جیابونەوەیە لە سەردەمێکدا کە کۆماری ئیسلامی ئێران کەڵکی لە تەواوی شێوازە نامرۆییەکان بۆ سەرکوتی بزووتنەوەی کورد وەردەگرت، بوو بەهۆی لاوازی ئەم بزووتنەوەیەو لەتبوونی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، وەک یەکێک لە هێزە سەرەکییەکانیو بە لاڕێدابردنی بەشێکی گەورە لە هێزە شۆڕشگێڕەکانی کورد و لە کۆتاییدا سەرکوتی خودی ئەوان لەلایەن ڕێژیمی ئیسلامی ئێرانەوە.[١٩٢]

ئەم جیابوونەوەیە لەگەڵ خۆشحاڵی حیزبی توودەی ئێرانو لە سەرەوەشیدا دوکتۆر کیانووری ڕووبەڕوو بۆوە. دوای ئەم جیابوونەوەیە هەڵسوکەوتەکانی دوژمندارانەی حیزبی توودەی ئێران لەگەڵ حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران زۆر توندتر بۆوەو گەیشتە لوتکە، بە شێوەیەک کە "نامە مردم" بوو بە ئۆرگانی ڕاگەیاندنی هێرشو بوختانو تۆمەت بۆ هەڵبەستنی ناڕەوا بۆ حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران. حیزبی توودەی ئێران لە بڵاوکراوەکانیدا وەک "لاتو لووت" و "بەکرێگیراوانی بەعس"، "باندی

---

١٩٢ سەبارەت بە حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران - پێڕەوانی کۆنگرەی چواریش سەرەڕای پشتیوانی ئەوان لە ئینقلاب، پێش بە چالاکییەکانیان لە کوردستان گیرا، ئەندامانیان تووشی ئازار و ڕاوەدونان و تەنانەت گیران و ئێعدام بوونەوە. نەمر ناسر خۆشکەلام ئەندامی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران - پێڕەوانی کۆنگرەی چوار بوو کە لە ساڵی ٦١ گیرا و لە ٤ی بانەمەڕی ٦٢ لە شاری بانە گوللەباران کرا.

قاسملو"، "جیرەخۆرانی ناتۆ" و کۆمەڵەی سیاساختە" ناوی دوکتۆر قاسملو و هەزاران پێشمەرگەی حیزبی دێموکراتی کوردستان‌و کۆمەڵەی دێنا کە لە بەرامبەر هێرشەکانی هێزە چەکدارو سەرکوتکەرەکانی کۆماری ئیسلامی بەرگرییان لە ئازادی‌و مافی دیاریکردنی چارەنووسی خەڵکی خۆیان دەکرد.

پێوەری هەموو ئەم تۆمەتانەش قورس بوونی پێگەو ئێعتباری حیزبی توودەی ئێران بوو. لێرەدا بە پشت بەستن بە "نامە مردم" ئاماژە بە چەند نموونەیەک لەو تۆمەتانە دەکەین:

- قاسملو لەمێژە لەپێوەندیی لەگەڵ ئیمپریالیزمی ئەمریکا، ئەڵمانیای ڕۆژئاوا، ناتۆو بەعسی ئێراق کار بەم پیلانە شومەی دەکا. هۆلەند بە نوێنەرایەتی ناتۆ و بوودجەکەی ٩ میلیۆن دۆلاری بۆ "ئازادی گەلی کورد" و "دەستەبەربوونی مافەکانی" لە ئیختیار ئەو ناوە.[193] وەها ئیددیعایەک هیچکات نە لەلایەن حیزبی توودەی ئێران و نە لەلایەن دامەزراوە نێوخۆیی‌و دەرەکییەکان نەسەلمێنرا. سەرنجڕاکێش ئەوە کە، دەوڵەتی ئەمریکا بەهۆی هەڵوێستە چەپەکانی دوکتۆر قاسملو تا پێش تیرۆرکردنی ناوبراو بە دەستی دەسوپێوەندەکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران هەرگیز ئامادە نەبوو ویزای سەفەر بۆ ئەمریکا بدا بە دوکتۆر قاسملو.
- لە کۆتاییەکانی پووشپەڕی (نزیکەی ٢٨ی مانگی پووشپەڕ) قاسملو لە شوێنێک بەناوی "قەڵادزێ" دیالۆگ و چاوپێکەوتنی لەگەڵ "بەختیاری خائین" هەبووە... بێ‌شک قاسملو ئەم بەکرێگیراوەی بەعسی ئێراق، ناتۆ و ئیمپریالیزمی ئەمریکا کە ڕەزیلانە درۆ لەگەڵ

---

[193] نامە مردم شمارە ٢٧٨، ١٨ تیر ١٣٥٩

گەلی کورد دەکاو خەنجەری جینایەت لە پشتەسەرییەوە تیژ دەکا، چارەنووسێکی باشتر لە بەختیار و محەمەدڕەزا و ... نابێ.[١٩٤]

- بەپێی زانیارییەک کە بە دەستمان گەیشتووە، لە ڕێکەوتی ٢٥ ـ ٢٠ی بانەمەڕی ٥٩ لە نزیک گوندێک بەناوی هەڵەبجە لە ئێراق، لە پەنا ناوچەیەکی سەربازی لە خانوویەکی لە بتوون دروستکراو، شێخ عوسمانی نەقشبەندی، نوێنەری قاسملو، سدیق کەمانگەر نوێنەری کۆمەڵە چاوپێکەوتنیان لەگەڵ ئووەیسیو پالیزبان و ئەشرەف کردووە.[١٩٥] ناکۆکی سیاسیی حیزبی توودەی ئێران لەگەڵ حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانو کۆمەڵە، ئاڵۆزبوونی بارودۆخی کوردە توودەییەکان لە کوردستان، گرتنو زیندانی کردنی ئەوان لەلایەن حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانو کۆمەڵە لەلایەک[١٩٦] و بەرتەسکبوونەوەی مەیدانی چالاکییە ئاشکراکانی حیزبی توودەی ئێران ـ تەشکیلاتی کوردستان ـ و گیرانی ئەندامانی لەلایەن هێزە ئەمنییەتییەکانی کۆماری ئیسلامی، قەدەغەکرانی بڵاوبوونەوەی "نامە مردم" و ... لێکەوتەوە. کوردە توودەییەکان سەرەڕای بڕواو ئیمانیان بە مافی دیاریکردنی چارەنووسی نەتەوەکانو چارەسەری ئاشتییانەی مەسەلەی کورد لە ئێران، بە سەرنجدان بە سیاسەتەکانی حیزبی توودەی ئێرانو بەرگری لە کۆماری ئیسلامیی ئێران، هەرچی

---

[١٩٤] نامە مردم شمارە ٣٠٥، ٢٠ مرداد ٥٩

[١٩٥] نامە مردم شمارە ٣١٥، ٢ شهریور ٥٩

[١٩٦] بەپێی وتەی حیزبی توودەی ئێران نەمر مستەفا شارویرانی و ناسر هاشمی لە ئەندامانی تەشکیلاتی کوردستانی حیزب توودەی ئێران لەلایەن کۆمەڵە تیرۆر کران.

زیاتر له کۆمەڵگەدا گۆشەگیربوون، حاڵەتی "مریشکی شایی و سەرەخۆشی"یان بەخۆوە گرتبوو.

درێژەدانی سیاسەتی داکۆکی له کۆماری ئیسلامی لەلایەن حیزب تا کاتی هێرشی سپای پاسداران بۆ سەر ڕێبەرایەتی‌یەکەی له ڕێبەندانی ١٣٦١ نه تەنیا کاریگەرییەکی زۆر خراپی لەسەر بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد له ئێران دانا، بەڵکو خەسارێکی جیدی به ئێعتبارو پرستیژی مێژوویی ئەو حیزبه گەیاندو بەکردەوه بوو بەهۆی شکستی سیاسەتەکانی، گرتن، ئەشکەنجەو ئێعدامی بەشێکی زۆر له ڕێبەرایەتی، کادر و ئەندام و لایەنگرەکانی. ژیانی سیاسی بەپێچەوانەی خۆشبینییه گوماناوییەکانی ڕێبەرایەتی حیزبی توودەی ئێران سەبارەت به ڕێبەری " لێبڕاو و پڕ له زانایی و لێزانیی ئیمام خومەینی" لەسەریەک نادروستبوونی سیاسەتەکانی ئەوانی نیشان دەدا.[١٩٧]

---

[١٩٧] ئیحسان تەبەری له "کوره آزمون تاریخ" ڕوو به هێندێک له کۆمەڵه به ئیستلاح چەپەکان به لێبڕاوییەوه دەڵێ:" ژیانی سیاسی نیشانی داوه که بەپێچەوانەی ڕەشبینی هێندێک له کۆڕ و کۆمەڵه به ئیستلاح چەپەکان که پێیان وابوو ئێمه لەژێر ڕێبەرایەتی نوێنەرانی ورده بورژوازییەکی دواکەوتوو داین و هەربۆیه تەنیا بەرەو فاشیزم دەڕۆین (!) بەپێچەوانەی کەسانیک که لەلایەنی چەپەوه پێشبینیی ئێمەیان لەبارەی لایەنه پێشکەوتووەکانی ڕێبازی سیاسی ئیمام نەدەبینی، ڕووداوەکان به هەموو هەورازو نشێوییەکانیانەوە، لەسەریەک دروستیی پێشبینییەکانی ئێمەیان دەرخستو ئێستا هیوادارین که هەر ئەم پێش بینی کردنه دروستانه له ساڵی

ڕێبەریی حیزبی توودەی ئێران لە سالی ٦١ بەسەرنجدان بە ڕاپۆرتگەلێک کە لە سەرچاوە جیاوازەکانەوە پێی دەگەیشت و سەرەڕای ئەزموونی چوار ساڵ سەرکوت و خنکاندنی دەنگی هێزە جیابیرەکان لە ئێرانو دانانان بە "ئەگەری سووڕان بۆ ڕاست" لە دەسەڵاتداریێتی کۆماری ئیسلامی، هێرشی هێزە ئەمنییەکان بۆ سەر حیزب و لە ئاکامدا ڕاوەدوونانو گرتنی کادرو ئەندامانی، هەروا گەشبینانە لە چاوەڕوانی جێبەجێبوونی "یاسای حیزبەکان" لە ئێران مایەوە، بەکردەوە ئەندامانی حیزبی بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ مەترسیو دەسپێکی چالاکیی نهێنی ئامادە نەکردبوو، کەئەمە بوو بەهۆی دروستبوونی خەیاڵاتو گومان لەنێو ئەندامانی حیزب لە پێوەندیی لەگەڵ داهاتووی ڕوونی سیاسەتەکانی حیزبی توودەی ئێران دەرهەق بە کۆماری ئیسلامی.

کوردستان
ژمارە ۹۰
پاشماوەی: راگەیاندنی دەفتەری سیاسی ح.د.ک.ئ....

بەتەواوی دەگونجێ؟
ئێستا کە دام و دەزگای شەیتانی رێژیمی ئاخوندەکان دژی تودەییەکان بەسیج بووە، حیزبی ئیمە بەپەیرەوی لە سیاسەتی ئوسوولی دیموکراتی خۆی، تاقیب، گرتن و ئازار و ئەشکەنجەی ئەندامان و لایەنگرانی حیزبی تودە بەتوندی مەحکووم دەکا و ئیقداماتی پۆلیسی رێژیمی خومەینی بەهەنگاوێکی دیکەی دژی ئازادی فەردی و سیاسیەکان دەزانێ. شک لەوە دانیە کە هێندێک لە ئەندامانی حیزبی تودەی ئێران، پاش پەلاماری ئەم دواییەی رێژیم دژی تودەییەکان و ئاگادار بوون لەسەر ئیعتیرافاتی رێبەرانی خۆیان، وەخۆ هاتوونەوە و لەسەر راستی ئیحتیمالاتە گەیشتوون. بێ شک حاڵی بوون کە هەم سیاسەتی حیزبی تودەی ئێران پاش شۆرش هەڵپەرستانە و غەیرە عەمەلی بووە و هەم رێژیمی خومەینی هەر لەسەرەتاوە ئیمپریالیستی کۆنەپەرستانە و دژی گەلی هەبووە. ئەم جۆرە ئەفرادە وەکوو زۆر لە هاووڵاتیان لە ساڵەکانی رابردوودا دەتوانن بۆ خۆرزگارکردن لە دەستی پاسدارە دژی گەلییەکانی خومەینی پەنا بێنن بۆ کوردستان.

بە شکستی سیاسەتی "یەکگرتنو ڕەخنەگرتن" و هێرشی هێزە ئەمنییەکانی کۆماری ئیسلامی لە دوو قۆناغدا (ڕێبەندانی ٦١ و بانەمەڕی ٦٢) بۆ سەر ڕێکخراوە حیزبییەکانی لە سەرانسەری ئێران و دەسپێکردنی گرتنو ڕاوەدوونانی ئەندا مانی، کادرەکانی حیزبی توودەی ئێران لە ئێران بەگشتیو لە کوردستان بەتایبەتی، دەبووایە

داهاتووش نیشان بدا. نوشتەهای فلسفی اجتماعی، جلد دوم ص ٢٨٨، چاپ دوم ١٣٨٥، انتشارات حزب توده ایران.

بەدوای سەرپەنایەکدا بگەڕێن بۆ ئەوەی لەلایەن هێزە ئەمنییەتییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران کە تا ماوەیەک لەوەپێش بە بەشێک لە هێزە دروستەو وەفادارەکانی شۆڕش دەهاتنە ئەژمار، تووشی گرتن، ئەشکەنجەو ئێعدام نەبنەوە.[١٩٨] لە وەها بارودۆخێکی هەستیاردا حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بە بەدەرکردنی بەیانییەیەک لە ژمارەی ٩٠ی کوردستان – بانەمەڕی ١٣٦٢ی هەتاویی و ڕاگەیاندنی لە ڕێگەی "ڕادیۆ دەنگی کوردستان" ئامادەیی خۆی بۆ یارمەتیدانی توودەییەکان ڕاگەیاند. ژمارەیەک لە ئەندامانی حیزب لەگەڵ بنەماڵەکانیان بە هیممەتی پێشمەرگەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بۆ شوێنە هێمنەکانی کوردستانی ئێراق گوێزرانەوە.

بەشێکی زۆر لە ئەندامو کادرەکانی حیزبی توودەی ئێران ـ تەشکیلاتی کوردستان، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران ـ پێڕەوانی کۆنگرەی چوارەم و ڕێکخراوی فیداییانی گەلی ئێران زۆرینە (ئەکسەرییەت) ـ تەشکیلاتی کوردستان لەگەڵ هێرشی هێزەکانی سپای پاسداران‌و بە هەڵوشاوە ڕاگەیاندنی حیزبی توودەی ئێران‌و پێکهێنانی شانۆی تەلەویزیۆنی بەشێک لە ڕێبەرانی حیزبی توودەی ئێران کە لەژێر ئەشکەنجە نامرۆییەکان‌دا ناچار بە پەشیمانی‌و

---

[١٩٨] دوای هێرشی سەرانسەریی هێزە ئەمنییەکان بۆ سەر حیزبی توودە ئێران و گرتنی ئەندامانی تەشکیلاتی کوردستان، نەمران حەسەن قزڵجی، عەلی گەلاوێژ، ڕەزا شەڵتوکی، مورتەزا باباخانی، کەسرا ئەکبەری کوردستان، حەمید موسس غەفاری، تاهیر ئیمامی پوور و یار وەیسی لە زیندانەکانی کۆماری ئیسلامیدا شەهید بوون.

ڕەتکردنەوەی حیزبو دنیابینیی مارکسیزم کرابوون، ڕەوانەی کوردستانی ئێراق بوون، لە مەقەڕەکانی حیزبی کۆمونیستی ئێراق جێگیربوون. ئەوان زیاتر لە چوار ساڵ لە دژوارترین بارودۆخدا بە هیوای ڕێکخستنەوەی نوێو ئەگەری دەسپێکردنەوەی خەباتی چەکدارانە لە کوردستان لە چاوەڕوانی بڕیارەکانی ڕێبەرایەتیی حیزبی توودەی ئێراندا مانەوە. بایەخ نەدانی ڕێبەرانی حیزب بە چارەنووسی ئەم کەسانە، بێکاریگەر بوونی ڕێبەرایەتی کە تێکەڵ بە قووڵبوونەوەی ناکۆکییە نێوخۆییەکان و جیابوونەوە بەردەوامو بێزارکەرەکان لە حیزبی توودەی ئێراندا بوو، بەرەبەرە بوو بە هۆی گەڕانەوەی ئەو کەسانە بۆ ئێران، چوون بۆ یەکێتی سۆڤیەت یان وڵاتانی ئورووپایی. سەرەنجام نزیک بە تەواوی کادرو ئەندامەکانی ڕێکخراوی ئەیالەتی حیزبی توودەی ئێران ـ تەشکیلاتی کوردستان ـ لە دەرەوەی وڵات بە دەرکردنی ڕاگەیاندراوێک لە ١٠ی خاکەلێوەی ١٣٦٩ بە فەرمی ڕەخنەیان لە هەڵوێستەکانی ئەو حیزبە لەپێوەندیی لەگەڵ ئێرانو کوردستان گرت، ڕیزی خۆیان لە حیزبی توودەی ئێران جیا کردەوە. لە بەشێک لەو ڕاگەیاندراوەدا کە ڕوو بە خەڵکی بەشەڕەفی ئێرانو نەتەوەی خەباتگێڕی کورد بوو، هاتووە:

"ئێمە ئەندامانی حیزبی توودەی ئێران، چ پێڕەوانی پێشووی کۆنگرەی چوار و چ ئەندامانی کوردی ڕێکخراوەکانی حیزبی لە کوردستاندا، کە لە سیستمێکی بوروکراتیکو بە دوور لە ڕاستەقینەکانی نوێی ژیان دەژیان و لەژێر کارتێکەردنی سیاسەتو کردەوەە هەڵاوییەکانی حیزبی توودەی ئێراندا بووین، چ بە تێکرایی و چ بە تاک تاک، بە نۆرەی خۆمان، خۆ بە هاوبەش و بەرپرسی هەڵەکانی حیزب لە مەڕ مەسەلەی گشتی شۆڕشی ئێران و بەتایبەتی

مەسەلەی کورد دەزانین."[199] بە دەرکردنی ئەم ڕاگەیاندراوە نەمران غەنی بلوریان‌و محەمەدئەمین سیراجیش کە لە ئەندامانی ڕێبەرابەتی حیزبی توودەی ئێران بوون، بە دەرکردنی ڕاگەیاندراوێک پشتیوانییان لەم حەڕەکەتە ناڕەزایەتییە کرد و لە حیزبی توودەی ئێران هاتنەدەر.[200] بەم شێوەیە زۆربەی کادرو ئەندامانی ڕێکخراوی ئەیالەتی حیزبی توودەی ئێران ـ کوردستان کە بەزۆری لە دوای شۆڕشی ٥٧ بە باوەڕ بە سۆسیالیسم‌و هیوادار بە چارەسەری ئاشتییانەی مەسەلەی کورد چووبوونە نێو حیزبی توودەی ئێران، وێڕای ڕەخنەگرتنی ئاشکرا لە هەڵوێستەکانی ڕابردوو، بۆ هەمیشە ماڵئاواییان لە حیزبی توودەی ئێران و ڕێبازە سیاسییەکەی کرد.

[199] لێکدابڕان، پێداچوونەوەیەک بە سەرچۆنێتی پێکاتنی پێرەوانی کۆنگرەی چوار، حوسین بەخشی، لاپەرەی ٩١ـ ٩٠
[200] سەرچاوەی پێشوو.

The

Kurdish Liberation Movement

in

Eastern Kurdistan (Iran)

Three Articles

Dr. Kamran Aminave